

МАЛАДНЯК

Штомесячная літаратурна-мастацкая
і грамадзка-політычная часопісь
Цэнтральнага Бюро Ўсебеларускага
аб'яднання поэтаў і пісьменьнікаў
„Маладняк“

ПАД РЕДАКЦЫЯЙ
М. ЧАРОТА, М. ЗАРЭЦКАГА, Ал. ДУДАРА

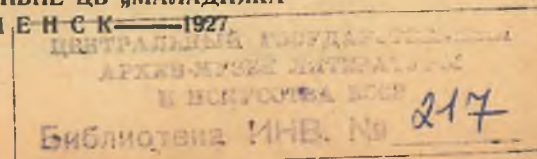
Год выданьня пяты

Сшытак дзесяты
КАСТРЫЧНІК

ВЫДАЊНЕ ЦБ „МАЛАДНЯКА“

М Е Н С К — 1927

Заказ № 118. У ліку 1.000 экз. Галоўлітбел № 26506.

1-ая друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

А. Блок

Дванаццаць

1

Чорны вечар.
Белы сьнег.
Вецер, вецер!
На нагах не стаіць чалавек.
Вецер, вецер,—
На ўсім божым сьвеце
Завівае вецер
Белы сьняжок.
Пад сьняжком—лядок,—
Золь, імжака.
Кожны хадок
Коўзаецца—небарака.
Ад дому да дому—
Над вуліцай канат.
На канаце плякат:
„Уся ўлада Устаноўчаму Сойму“.
Бабулька заходзіцца—плача,
Ніяк ня ўцяміць, што значыць,
Навошта гэткі плякат бліскучы,
Такі кавалак—назола!
Колькі-б вышла для дзетак ануч,
А кожны—босы і голы.
Бабулька, як курыца,
Перакулілася праз сьнежны ком.
— Ох, матка боская, заступніца,
Ня жыцьцё ад бальшавікоў...
Вецер трывожны,
Не адстае і мароз.
І буржуй на раздарожжы

Затуліў каўнерам нос.
А гэта хто? Доўгія космы,
Мармыча ў поўголаса:
— Здраднікі!
— Згубілі Расію!
То, мабыць, пісьменьнік—
Вітыя...
А вось і доўгаполы—
Пад ветрам зморшчыў лоб.
— Што сёння невясёлы,
Таварыш поп?
Помніш, як бывала
Пузам пёр ўпярод,
І крыжом зіяла
Пуза на народ?
Вось пані ў каракулі
Да другой падвярнулася:
— Мы ўжо плакалі, плакалі...
Пасьлізнулася
І—гоп—расьцягнулася!
Ай, ай!
Цягні, паднімай.
Вецер гуляе
Рады і злы.
Падалы ўзьбівае,
Падарожных росіць,
Рве, мне і носіць
Плякат угары:
„Уся ўлада Устаноўчаму Сойму“...
І словы даносіць:
... І у нас быў сход, вядома...
... Вось у гэтым доме...
Абгаварылі.
Пастанавілі:
На раз—дзiesiąтку, на ноч—дваццаць пяць...
... І меней ні з кога ня браць...
Хадзем спаць...
Чорны вечар.
Пусьдее вуліца.

Адзін валацуга
Сутуліцца,
Ды сьвішча вецер.
Гэй, нябожа!
Самахоць
Пацалуемся...
Хлеба!
Нам чаго чакаць?
Ну, праходзь!
Чорнае, чорнае неба.
Полымя сумнай злосьці
Ў грудзёх занялося...
Чорная злосьць, сьвятая злосьць...
Таварыш! глядзі
Востра!

2

Гуляе вецер, мігціцца сьнег.
Ідуць дванаццаць чалавек.
Вінтовак чорныя рамні,
Наўкол—агні, агні, агні...
Ў зубах цыгарка, падраны брыль,
Тузом бубновым сьпічу-б пакрыць!
Свабода, свабода,
Бяз крыжа сьвятая!
Тра-та-та!
Халодна, таварышы, халодна!
— А Кацька з Янкам у карчме...
— Ў панчосе керанкі ў яе!
— І Янка грошай мае шмат...
— Быў наш Янук, а стаў салдат!
— Ну, Янка, сукін сын, буржуй,
Маю пацалаваць спрабуй!
Свабода, свабода!
Бяз крыжа сьвятая!
Кацька Янку пацянае—
Чым, чым пацяшае?..
Наўкол—агні, агні, агні...
Аплеч ружэйныя рамні...
Рэвалюцыйны трымайце крок!

Ня дрэмле вораг, пільнуе змрок!
Таварыш, стрэльбу ямчэй нясі!
Давай пальнём па сьвятай Русі—

Па ізьбянай,
Па кандавай,
Ды па тоўстазадай!
Эх, эх бяз крыжа!

3

Як ўзяліся нашы хлопцы
Ў чырвон-гвардыі служыць;—
Ў чырвон-гвардыі служыць—
Буйну голаву злажыць!
Эх, ты, гора-горкае,
Ды салодкі кон!
Стрэльба аўстрыяцкая,
Драны палітон!
Мы на гора ўсім буржуям
На ўвесь сьвет пажар раздуем,
На ўвесь сьвет пажар ў крыві,—
Госпадзі, благаславі!

4

Уецца сьнег, ліхач крычыць.
Янка з Кацькаю ляціць—
Електрычны ліхтарок
На аглобельцы...
Ах, ах, паддай!..
У шынэлі ён салдацкай—
Не салдат, а нейкі фацэт!..
Завівае чорны вус,
Ды закручвае,
Ды выпручвае...
Вось дык Янка—гэта зух!
Вось дык Янка—сьмелы рух!
Кацьку дуру абнімае,
Загаварывае...
Кацька слухае яго,

Зубкі ззяюць жамчугом..
Ах ты, Каця, мая Каця,
Тоўстамордзенькая...

5

У цябе на шыі, Каця,
Ад нажа майго рубец.
У цябе пад грудзьмі, Каця,
Знак пакінуў маладзец!
Эх, эх, паскачы!
Дні вясёлыя зьлічы!
Ў панскіх вопратках хадзіла,—
Пакрасуйся, пахадзі!
З афіцэрамі блудзіла,—
Дык пацешся, паблудзі!
Эх, эх, паблудзі!
Сэрца лёдам халадзіць!
Помніш, Каця, афіцэра—
Галавы ён не знасіў...
Ці ня ўспомніла, халера?
Ці забылася зусім?
Эх, эх, ўспамяні,
Спаць з сабою памані!
Гэтры шэрыя насіла,
Ела панскі шоколяд,
З юнкяр'ём гуляць хадзіла—
З салдацьцём пашла гуляць?
Эх, эх, саграшы!
Будзе лепей на душы!

6

І зноў насустрач угрунь імчыць.
Ляціць ліхач, ляціць, крычыць...
Стой, стой!.. Андруха, пераймай!
Пятруха, ззаду забягай!..
Трах-тарарах-тах-тах-тах-тах!
Узьвіўся ў неба сьнежны гмах...
Ліхач наўцекі з Януком...
Узводзь курок! Яшчэ пальнём!

Трах-тарарах! Ты будзеш знаць
З чужою дзеўкай як гуляць!..
Уцёк, зладзюга! Уцякай!
Назаўтра помсты ты чакай!
А Кацька мёртвая ляжыць,
І з раны кроў на сьнег бяжыць.
Што, Кацька, рада? Ні гу-гу...
Ляжы ты, падла, на сьнягу!
Рэволюцыйны трымайце крок!
Ня дрэмле вораг, пільнуе змрок

7

І ізноў ідуць дванаццаць—
Толькі стрэльбы браскацяць.
Твар у беднага забойцы
Пабялеў, бы ў мерцвяка.
Праз сувеі сьнегавыя
Разагнаў трывожны шаг.
Хустку звяіў вузлом на шыі—
Не апомніцца ніяк...
Ты чаго такі маркотны,
Невясёлы стаў такі,—
Ці бяз Кацькі тэй самота
Сэрца сыціснула ў ціскі?..
— Эх, сябры мае, браточкі!..
Гэту дзеўку я кахаў...
Не адну хмяльную ночку
З гэтай дзеўкай скаратаў...
З-за гарэзнасьці бядовай
У палаючых вачах,
З-за радзімачкі пунсовай
Каля правага пляча
Загубіў я, бесталковы,
Загубіў я згарача... ах!
— Ну, разьнюняўся, разьліўся..
Ці-ж ня баба ты, Пятро!
— Хочаш, богу памаліся!
— Хочаш вывярнуць нутро?
— Гэй, Пятруха, схамяніся!

— Над сабой трымай контроль!
— Час настаў цяпер інакшы—
Не для гора і тугі!
Трэба скончыць справу нашу
Нам, таварыш дарагі!
І Пятрусь свой бег спыняе,
Суцішае ён шагі...
Ён галоўку ўзьнімае,
Ён ізноў павесялеў...
Эх, эх!
Пагуляць цяпер ня грэх!
Сёньня ты, буржуй, ня сьпі—
Дзьверы крукам зашчапі!
Склепы, сховы адчыняй,
Ды галоту сустракай!

8

Ох, ты, гора горкае!
Доля нудная,
Сумная!
Я часіну тут
Прявяду, правяду...
Я патыліцу
Пачашу, пачашу...
Я гарбузікі
Пагрызу, пагрызу...
Я і ножычкам
Паласну, паласну!
Ты ляці, буржуй, зязюлькаю!
Выпью крові я
За любоў маю
Чорнабровую...
Хай бог апякуецца над ёю...
Нудна!

9

Ня чутна шуму гарадзкога,
Над неўскай вежай цішыня,
І больш няма гарадавога—

Гуляйце, хлопцы, бяз віна!
Стаіць буржуй на раздарожжы,
Схаваў ў каўнер сьсінелы нос.
А поруч з ім сьпіну наёжыў
Сабака, падтуліўшы хвост.
Буржуй, як цюцька стаў галодны,
І да зямлі нібы прырос.
Сьвет даўны цюцькаю бязродным
Стаіць за ім, паджаўшы хвост.

10

Загуляла завіруха,
Ой, ой, завіруха!..
Ўсё пад белай пацярухай
Захавалася кругом!
Сьнег ўзьвіваецца слупом,
Рассыпаецца наўслонь.
— Ох, мяцель якая, спасе!
— Гэй, Пятруха, ня хістайся!
Ад бяды цябе мо‘ спас
Залаты іконастас?
Несьвядомы ты, ды дзе там—
Сам падумаў лепш пра гэта!
Хіба рук крывёй ня спляміў
Цераз Кацькіна каханьне?
— Шаг трымай рэволюцыйны,—
Вораг шлях нам не зачыніць!
Упярод, ўпярод,
Рабочы народ!

11

І ідуць бяз імені сьвятога
Усе дванаццаць ў даль.
Да ўсяго гатовы,
Ніпачым ім жаль...
Іх вінтоўкі гневаў веюць
На варожыя сьляды...
У завулкі, дзе завеі,
Дзе ўзьлятае сьнег, як дым,
Дзе ня вырвецца з сувеяў

Ні стары, ні малады.
Ў вочы б'е
Чырвоны сьцяг.
Гулка ймкне
Разьмерны шаг.
Сьмерць снуе
Варожы шлях.
І пыліць завая ў вочы
Дні і ночы напалёт...
Упярод, ўпярод,
Рабочы народ!

12

Ўдаль ідуць ўсяўладным шагам.
Ноч. Завая. Мітульга.
І сабака недзе ззаду.
Нібы злодзей, закульгаў.
— Адвяжыся, шалудзівы,
Я штыком паласкачу!
Сьвет стары—брахун паршывы,
Адыйдзі—пакалачу!
... Скаліць зубы—воўк галодны
Хвост паджаў—не адстае—
Той сабака—злы, бязродны...
— Адгукніся, хто ідзе?
Хто махнуў чырвоным сьцягам?
— Цемра гэткая кругом!
— Хто там ходзіць беглым шагам?
— Хто схаваўся за рагом?
— Ёсё роўна пераможам,
Лепш здавайся мне жыўцом!
— Чуеш, горай стацца можа!
Гэй, выходзь, страляць пачнём!
Трах-тах-тах! І толькі рэха
Адгукаецца—гу-гу...
Ды завая доўгім сьмехам
Заліваецца ў сьнягу...

Трах-тах-тах!
Трах-тах-тах!

Так ідуць ўсяўладным шагам—
Падтуліў сабака хвост...
На чале з крывавым сыцягам,
Праз завеі сьнежны гул,
Абаронены ад куль,
Над завейным крокам кволым,
Пэрлам белым сьнежных столак,
У вяночку з белых роз—
На чале—Ісус Хрыстос.

Пераклад А. Дудара.

С. Хурсік

Барвяныя бляскі

Сыплецца з дрэў пажоўклае лісьце. Шалясьціста, звонка.
Сіняй наміткай трымціць, кіпяціцца ў полі асеньня смуга.
На пажоўклыя прасьцягі лягла задума цяжкая.

Сумна.

Над высокай ліпавай алеяй панскага дзядзінцу бесперастанку крычаць-дзяруцца беспакойныя вароны. Падчас яны ўзрываюцца ўверх і там, як вір, чорнай зграяй віюцца ў паветры, налятаюць адна на другую, а то зьбіраюцца вялікай кучай ды хутка ляцяць цераз голае поле да алешніку, што на балоце.

Пану Заворскаму сумна. Было весела, а стала сумна.

Сум падкраўся няпрыкметна, разам з восеньню, разам з тым, як з нямецкага фронту пайшлі кудысьці на Расію рускія дывізіі, як пайшлі чуткі, што Керанскі праваліўся, а ўладу захапілі большавікі. Адбіраюць фабрыкі, заводы, маёнткі.

Заможныя людзі выяжджаюць заганіцу. Пан Заворскі ў нерашучасьці. Яму сказаў камандыр польскага легіёну, пан Левардоўскі, што тут, на Меншчыне, большавікоў ва ўсякім разе ніколі ня будзе. Аднак, жыць пану Заворскаму ўсё роўна стала нялёгка: вярнуліся з фронту салдаты—і вёскі занепакоіліся. З дня-на-дзень зьбіраюцца прысьці дзяліць яго маемасьць.

„Не паддамся,—думае пан Заворскі, прагульваючыся па дзядзінцы з газэткай у руках,—я іх правучу!..“

Думае, і тоўстыя чырвоныя губы складаюцца ў злую, гіранічную ўсьмешку.

„Абы пан Левардоўскі даведаўся, адразу-ж з цэлым легіёнам прыскочыць—паадрываю галовы!..“

Задыміў цыгарку і разваліста прысеў на лавачку, адкуль, як на далоні, відаць былі: зялёны лужок, аграмадны, чысты, як люстра, пруд, дальш—белыя мураваныя пакоі, а яшчэ дальш—вялічэзны стромкі касцёл.

І ўсё гэта,—разам з сінім небам і зялёным садамі,—завалялася, уніз вярхамі, у пруд.

— Фю-фю-фю...—ціха насвівствае пан Заворскі любімы романс, што жонка кожную раніцу іграе яму яго на роялі,—фю-фю-фю...

Дрэпнуў пальцамі па калене і самаздаволена адваліўся да сьпінкі лавачкі.

„Быць ня можа!?!—захвалявалася думка,—мужыкоў за спакоім, а тады зноў заживём!.. Такое багацьце, прыгожасьці!.. Хе-хе... Мужыкоў неабходна ўзяць у добрыя рукі, трэба паказаць ім, каб яны не забываліся, хто яны!.. Хе-хе“...

— Маць яго туды!.. Ламі, Зьмітрок!—пачуўся з двара разьёшаны нэрвовы голас,—давай сюды заложым колік!.. Ламі!.. Гэ-эп!..

Пачуўся моцны трэск і ўсьлед за ім магутны выбух сьмеху і крыку.

Пан Заворскі ўстаў, хутка вышаў на прагаліну ў садзе і моўчкі сьціснуў рукамі голаў.

— Ах!—стрымана прастагнаў пан Заворскі,—пшэпадлам!.. Пана Левардоўскаго няма!.. А-ах!..

Далей схапіўся рукою за бліжэйшы куст і замёр.

А на дварэ тымчасам пахвілінна мацнеў людзкі гоман, трэск, шум. Аж надрываліся, брахалі сабакі.

Усім натоўпам кіраваў Зьміцер. Ён толькі што вярнуўся з арміі і, абураны несправядлівасьцямі, рашыў змагацца з багатымі. Дома да яго хутка далучылася амаль што ўся вёска.

Надумаліся перш-на-перш адабраць у пана коні, каровы, свіньні і зараз-жа падзяліць іх паміж собку.

Цяпер яны выломлівалі ў хлявох замкнёныя дзьверы, выганялі на двор усю жывёлу, якая толькі там была.

— Што-ж я раблю?!—апамятаваўся раптам пан Заворскі і ўгрунь кінуўся да пакояў,—о, жона, дзеці!.. Хлопы, пся крэў!.. Хлопы!..

— Тра-рах!.. Трах!.. Трах!..—раптам прарэзала людзкі гоман некалькі стрэлаў.

Затрашчаў ля палацаў прыгожаныі парканчык, і ўвесь натоўп рынуўся на дзядзінец.

— Стой!.. Пся крэў!

— Уцякай!..

— Стой!

— Пачакай, хлопцы!.. Адаб'емся!—крычаў Зьміцер, стараючыся спыніць уцякаўшых таварышоў.

Але ўсё было дарэмна. Кожны ўцякаў, што было моцы і куды папала.

Усьлед за натоўпам на дзядзінец раптам узбегла чалавек пятнаццаць узброеных легіянераў.

— Стой, постшэлямы!..

Легіянеры на момант спыніліся, прыпёрлі лажы стрэльбаў да плеч і ўсьлед за натоўпам па зямлі мягнуўся сьмярдзючы сіні дымок. Паветра ўстрасянуў глушачы залп.

Некалькі чалавек з уцякаўшых спыніліся і паднялі ўгару рукі, большасьць-жа ўцякаўшых былі ўжо далёка за панскім дзядзінцам.

Легіянеры падбеглі да тых, што здаліся, і, б'ючы іх лажамі стрэльбаў, пагналі да палацаў, дзе ў нязвычайным замілаваньні абдымаліся і, як дзяўчаты, цалаваліся пан Заворскі з ротмістрам Левардоўскім.

— Седэм чловек злапалісьмы, пане ротмішчу!—лісьлівенька далажыў ротмістру маладзенькі, апрануты ў вайсковое адзеньне, шляхцюк, прылажыўшы да казырка два пальцы правай рукі.

— Па двадзесьце пеньць!—важна распарадзіўся нізенькі і таўсты, з тонкімі ножкамі, вусаты ротмістр,—прэндко!..

— Росказ, пане ротмішчу!

— Па двадзесьце пеньць... Хе-хе-хе... Па двадзесьце пеньць—хо-хо-хо,—здаволена зарагатаў пан Заворскі, узяўшыся рукамі за дрыжачае пуза,—гэ-гэ-гэ, ото добжэ... пся крэў!..

Потым узяў Левардоўскага пад руку і асьцярожненька павёў яго да пакояў, а легіянеры, б'ючы і штурхаючы здаўшыхся сялян, павялі іх да стайні, каб выканаць над імі „росказ“ пана ротмістра Левардоўскага.

* * *

Да пажоўклага дзядзінцу ціха, як на крыльях мяккіх, падкралася чарнявая золкая ноч.

Ледзь чутно зьвініць на дрэвах сухое лісьцё. Ціхія мэлёды ператвараюцца ў якоесь таёмнае шапаценьне ды шаласьціста плывуць па верхавінах дрэў, па люстравай гладзі пруж-

да—аж да самых пакояў пана Заворскага, дзе ў вялічэзных вокнах зіхаціць сьвятло.

Праз адчыненыя рортачкі ў сад вырываюцца гульлівыя, пявучыя акорды рояля, сьціпла хвалююцца кволы жаночы галасок.

Ўціх рояль, і пакой запаўняецца шыплівымі і сыклівымі гукамі пахвал.

Кампаніі весела. Ротмістр Левардоўскі замілаваны го-жасьцямі сямейнага жыцця Заворскіх, а Заворскія захапляюцца тонам і розумам пана Левардоўскага.

— Тэраз я естэм пшэконаны,—кажа расчулены пан Левардоўскі да пані Заворскай,—жэ шчэнсьце на зямі ест...

— Ест, але не завшэ і не вшэндзе,—напята-разумна заўважае на гэта пан Заворскі,—шчэнсьце—дым...

— Не, няпраўда!.. Тэраз я естэм пшэконаны: шчэнсьце ест!.. Ест, як естэм я, як ест вшыстко!..

— Я згодзам сен з панам Левардоўскім,—кажа сьціп-ленькім галаском пані Заворская і ветла ўсьміхаецца расчуленаму госьцю.

Пан Левардоўскі апушчае ўніз голаў, хвілін колькі быццам штосьці думае, потым устае з крэсла і ціха падыходзіць да ручкі пані Заворскай.

— Мушэ прэндко ехаць... Тэраз такі час... Ежэлі вам цо,—прыедземы і постшэлямы вшысткіх хлопув!..

— Гдзе маце ехаць?—пытае пані Заворская.

— Поедземы до маёнтку пана Асіноўскаго: там тэж кепскі справы...

— Шчэнсьліве... Дзенькуемы.

— Бардзо прошэ!..

Ротмістр Левардоўскі аддаў легіянерам загад аб хуткім ад'ездзе.

Цераз поўгадзіны па дарозе ад маёнтку пана Заворскага застукалі капыты уланскага ўзводу. Топат хутка патануў у вільготнай далі.

Ціша.

Хмурыцца ноч. Нізка па небе кудысьці сунуцца цяжкія хмары. Шарахнуўся вецер, і ліпавая алея загула, застагнала цяжкімі стогнамі, зашыпела здушанымі хрыпамі. Зацярушыўся драбнюсенькі дожджык.

У пакоях пана Заворскага раптам стала нудна і жудасна.

Паны Заворскія каля гадзіны яшчэ, пасля ад'езду пана Левардоўскага, сядзелі і сяк-так праводзілі час.

Што далей, пану Заворскаму становілася ўсё больш і больш неспакойна і жудасна. Нарэшце, ён парашыў ісьці спаць.

Лёг. Галаву захінуў у коўдру і сунішыўся. Да вушэй далятае лёгкае дыханьне жонкі, ціхі гоман ліпавай алеі.

Ледзь зьвёў вочы—чуе: хтосьці ходзіць па залі старэчымі шагамі... ідзе да спальні... кашляе...—Так калісьці хадзіў нябожчык бацька пана Заворскага. Заворскаму жудасна; хочацца крычаць аб паратунку, але не хапае сілы; у жылах застывае кроў...

— Уцякай адгэтуль, сыноч...— нагінаецца і, здаецца Заворскаму, кажа яму бацька,—уставай ды ўцякай...

Пан Заворскі прахопліваецца. Хрысьціцца. Але яго ахоплівае яшчэ большы жак. Дрыжыць усё цела, ляскаюць зубы, як ад страшэннага холаду.

Да слыху далятае, як цемра, як вада, наступае, паўзе гуд ліпавай алеі, якісьці гоман, плач, енкi, пракляцці і маленькі...

Пану Заворскаму сьціскае грудзі, займае дыхаць... Яго погляд міжвольна спыняецца на печцы, што супроць вакна. Па печцы, як жывыя, варушацца якіясь барвяныя цені, ні то бляскі...

— Што гэта??!

— Др-р-р-р!..— раптам гримнулі і задрыжэлі парадныя дзверы пакояў.

Пан Заворскі мэханічна прыўстаў і сеў на ложку.

Праз хвіліну зноў пачуўся такі-ж самы стук.

„Значыць, людзі,—узрадавана падумаў пан Заворскі, бачачы, што віда праходзіць жак, супакойваюцца нэрвы,—з жывымі людзьмі іншая справа...”

Нахутка апануўся, узяў са сьцяны ключ і рэвольвэр і пайшоў да парадных дзвярэй.

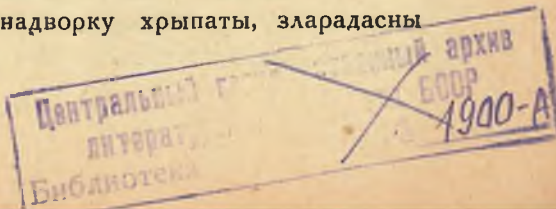
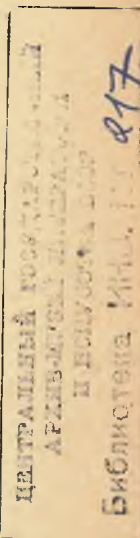
Толькі паднёс да дзвярэй ключ, як зноў хтосьці з нячуванай сілай ударыў у дзверы.

Пан Заворскі мэханічна падаўся назад і зьлюча-бешана спытаў:

— Кто такі?!

— Жолнежы!—адказаў знадворку хрыпаты, зларадасны голас.

2. „Маладняк” № 10.

— Пан Левардоўскі?!

— Адчыняй, сукін сын!..

— Хлопы, пся крэў!—крыкнуў разьёшана пан Заворскі і стрэліў у дзьверы,—постшэлям вшысткіх!..

— Ламі, малыцы!..

— Адчыні, гад, а то бомбу ўкінем!..

— Пся крэў, постшэлям!..

— Адчыняй!.. А то пакоі твае на шчэпкі разломі!..

Раптам грывнуў новы ўдар у дзьверы. Апошнія з трэскам разьляцеліся. Цяжкім кавалкам дрэва пана Заворскага штурхнула ў ногі, і ён, як саламяны мяшок, зваліўся назем.

— Бяры яго!

У адзін момант некалькі чалавек падхапілі пана Заворскага і пацягнулі да пакою. Адтуль чуўся няпрытомны жаночы піск.

— Кладзі яго!—загадка распарадзіўся Зьмітрок, які задумаў адплаціць пану за ранішні пачастунак.

Бліснула хваравіта-кволае сьвятло ліхтара, і пакой запоўніўся вяскоўцамі.

— Што? Злавілі? Га?! О-го-го-го!..

— Кладзі, малыцы!.. Ды ідзеце бабу яго супакойце!..

— О, раны боске!.. Цо вы хіцце?!—затузаўся, завар'яваўся пан Заворскі.

— Лажыся!

— З якей рац'і?.. Нігды ў жыцьцю!.. Ай!..

Два здаровых хлопцы ўміг звалілі яго на падлогу ды прыціснулі да зямлі: адзін сеў на голаў, другі—на ногі.

— Да дазвольте, господа!—закрычаў здаўленым голасам пан Заворскі,—да какое вы маеете право?! Гдзе-же законность?.. Граждани!..

— Які-ж табе, гадзюка, закон?.. Мы-ж па твайму закону панскаму паступаем!..

Прысадзісты, каранасты Зьмітрок нагнуўся над панам Заворскім, падняў уверх халат і садраў уніз штаны.

Пан Заворскі скрыгатнуў зубамі і з усяе сілы ірвануўся з зямлі. Сядзеўшыя на ім хлопцы захісталіся, як птушкі на каноплях.

— Трымай, гада, мацней!—крыкнуў Зьмітрок і з усяе сілы пырнуў пана Заворскага ў бок ботам. Пан Заворскі аўкнуў і ўпаў назем.

— Пустите, говорю!—хрыпеў ён, стогнучы на падлозе.

— Пачынай, Зьмітрок!.. Хутчэй!..

Зьмітрок узяў з рук у гаварыўшага да яго таварыша пучок агрэставых розаг, памахаў крыху імі ў паветры, як-бы спрабуючы іх спрыт і моц, плюнуў у руку і, што было ў яго сілы, цяў імі па аголеным целе пана Заворскага.

З-пад скуры буйнымі кроплямі пырснула кроў.

— Ты нас бізунамі, а мы цябе тваім-жа агрэстам... Мы, брат, не вінаваты, што ён у цябе з калючкамі парос!..

— Які пан, такі ў яго і агрэст.

— Ай, родненькія, браточкі!.. Прабачце!..—заяўкаў, учы-ся, як уюн, пан Заворскі.

— Табе прабачыць?! Гах!.. Гах!.. На!.. Сукін сын!..

— Ай, родненькія!.. Ай, міленькія,—роў пан Заворскі.

— Гах!—ускрыкваў толькі Зьміцер, як спускаў на сьпіну пана Заворскага розгі,—а во табел!.. Сёньня шкуру з нас зьдзіралі твае легіёны, а во табел!.. А во, што коні ў хлеў забіраў!.. А во, што па судох нас цягаў!.. А во табе, што кроў нашу піў!.. Га! га! га!..

— Бі яго, Зьміцер, бі!—разьюшана крычалі хлопцы.

Зьміцер з налітымі крывёю вачыма бесьперастанку біў пана Заворскага.

— А во табе, што бацьку майго без пары ў труну палажыў!..

Акрываўленае цела пана Заворскага дрыжэла, як асінавы ліст. На падлозе стаяла чорная лужына крыві. Са здаўленых грудзей пана Заворскага, як у калеючага кабана, вырываліся толькі цяжкія, хляпсальныя хрыпы.

— А пані саўсім як ня жывая,—заўважыў адзін з хлопцаў, вышаўшы са спальні.

— Хто яшчэ, хлопцы, хоча?.. біце?!—спытаўся, урэшце, ледзь зводзячы дыханьне, Зьміцер,—я ўжо не магу...

— Ды што яго біць: усё роўна ён нічога ня чуе!

Зьміцер сьцёр з ілба пот, кінуў на пана Заворскага акрываўлены пучок агрэсту і ў рукі ўзяў стрэльбу.

— Ну, хутчэй... Марш!—крыкнуў ён, узяў яшчэ ў руку ліхтар і хуткімі крокамі пайшоў на двор.

За ім шыгнулі з пакояў і астатнія хлопцы.

На дварэ расхадзілася навальніца. Вецер пляваўся мокрымі лісьцямі і з нізкам кідаўся на барвянае поле, што гуляла па панскіх будынках ды аграмаднымі языкамі лізала цемень асеньняга неба.

Чорныя клубы дыму з страшэнным гулам несліся ў вышыню.

Хмары іскраў і бліскучых залатых вуглёў віліся ў паветры жудасным роем ды тухлі дзесьці далёка, пад барвянымі хмарамі.

Ваколіцы, бы крывёю, заліло агнёвымі барвяна-чырвонымі бляскамі.

Зьмітрок з сваімі сябрамі захінуўся за пакоі і зьнік за садам.

Да агню пачалі зьбірацца людзі з суседніх вёсак.

— Але глядзі ты,—кажа стары дзед свайму суседу,—які сьвет пайшоў: бывала дасьць пан розаг—і людзі маўчаць, а цяпер глядзі—хоць-бы добра пашкадавалі... божа-божа!..

— Разумна робяць! Калі зводзіць панскі род, дык зусім, з насеньнем—так, каб і рук пасья ня было за што зачапіць!.. Гэта добра!..

— Хадзем, мужчыны, а то яшчэ прыскачаць легіёны, дык пазаразаюць!..

Кучка сялян павярнулася ды хутка падалася ў поле.

— Гэта добра. Хай гарыць. Мо' будзе жыць лягчэй!..

Уся ўлада Саветам*)

1

Яшчэ адна зіма несла голад сьмяртэльна хвораі Расіі. Падалі з дрэў апошнія кастрычнікавыя лісьці, і разам з імі ападалі апошнія скалкі давер'я ўраду.

Усюды безгалоўе і оргіі спэкуляцыі. Цягнікі з прадуктамі абрабоўваюцца. Паводка папярковых грошай льецца з друкарскіх варстатаў. У газэтах несканчоныя колёнкі пра налёты, забойствы і самагубствы. Начное жыцьцё і дамы гульняў жывуць поўным ходам, у іх праігрываюцца і выігрываюцца вялізныя стаўкі. Рэакцыя адкрытая і наглая. Буржуазія выхваляе Карнілава, як вялікага патрыёта, заместа таго, каб судзіць яго, як здрадніка. Але ў іх патрыятызм—толькі пустая гутарка і мана. Яны просяць немцаў прыйсьці і адрэзаць Петраград—галаву рэвалюцыі.

Радзянка, экс-прэзыдэнт Думы, не саромячыся, піша: „Хай немцы бяруць сталіцу. Хаця яны разбураць флёт, але яны задушаць Саветы“. „Зіма заўсёды была лепшым прыяцелем Расіі,—кажа буржуазія,—яна здолее вызваліць нас ад гэтай праклятай рэвалюцыі“.

2. Распач выклікае паўстаньне

Зіма, што насоўвалася з поўначы, жаданая для прывілеваных клясаў, несла жудасьць пакутным масам. Па меры таго, як ртуць спадала да нуля, цана на хлеб і апал паднімалася ўсё вышэй і вышэй. Порцыі хлеба скарачаліся. Хвасты дрыжачых ад холаду жанчын, што стаялі па цэлых начах на мёрзлых вуліцах, рабіліся даўжэй. Лёкауты і забастоўкі дада-

*) „All Power to the Soviet“. A fragment from „Through the Russian Revolution“ by Albert Rhys Williams.

валі новых беспрацоўных. Абурэнне ў сэрцах масы вылівалася ў горкіх прамовах, падобных да наступнага слова аднаго выбарскага рабочага: „Цярпець і цярдзець—вось што яны нам раіць заўсёды, але што яны далі нам, каб мы маглі цярдзець? Хіба Керанскі даў нам больш есці, як цар? Праўда, больш слоў і абяцанак. Але хлеба ня болей. Цэлыя ночы мы чакаем у чаргах хлеба, мяса і ботаў і адначасна, як тыя дурні, пішам на нашых штандарах „Воля“. Адзіную волю мы маем—гэта тая самая старая свабода працаваць, як нявольнікі, і паміраць з голаду“.

Гэта сумнае з’явішча пасля васьмі месяцаў прамой і маніфэстацыі па вуліцах. Усё, што яны здабылі,—кульгавыя ногі, нядужыя рукі і прывілей паміраць з голаду і мерзнуць на вачох сьмяшлівых чырвоных штандараў: „Зямля сялянам“, „Заводы рабочым“, „Сусьветны мір“.

Але болей яны ўжо няносяць па вуліцах сваіх чырвоных штандараў. Даволі маленьняў і просьбы. У настроі, які нарадзіўся з распачы і расчаравання, яны цяпер дзейнічаюць—шалёна, жорстка, але дзейнічаюць. У гарадох паўстаўшыя рабочыя выганяюць фабрыкантаў з іхніх кантор. Экономы стараюцца іх супыніць, але іх саджаюць у тачкі і вывозяць з заводаў. Машыны супыняюцца, матэрыялы псуюцца, у прамысловасьці поўны застой. У арміі салдаты кідаюць свае стрэльбы і ўцякаюць з фронту сотнямі і тысячамі. Выбарныя эмісары стараюцца затрымаць іх палкімі адозвамі. Яны маглі-б з такім-жа посьпехам з’вярнуцца з адозваю да абвалу. „Калі да першага лістапада ня будзе прынята рашучых крокаў да замірэння,—заяўляюць салдаты,—то ўсе акопы спусьцеюць. Уся армія рушыць на тыл“.

На флёце адкрытае непадначаленне. На вёсцы сяляне захопліваюць маёнткі. Я пытаю барона Нольдэ:

- Чаго хочуць сяляне ў вашым маёнтку?
- Самога маёнтку,—адказвае ён.
- Якім чынам яны збіраюцца здабыць яго?
- Яны ўжо яго здабылі.

У некаторых мясцовасьцях падобныя захваты адбываліся з бяссэнсоўным разбурэннем. Вакол Тамбова неба чырванела ад полымя гарашчых сенавалаў і сяліб. Паны дрыжаць за сваё жыццё. Раззлаваныя сяляне рагочуць з оратараў, якія ста-

раюцца іх супакоіць. Вайсковыя атрады, пасланыя падавіць паўстаньні, пераходзяць на бок сялянства.

Расія, зламіўшы галаву, ляціць у бяздоньне. Над гэтым відочышчам беднаты і руйнаваньня кіруе кучка гаваруноў, якая завецца Часовым Урадам. Гэта амаль мярцвяк, які лечыцца падскурным успырскваньнем у выглядзе пагроз і абяцанняў саюзнікаў. Перад заданьнем, якое патрабуе валатоўнае сілы, ён слабы, як дзіць. На ўсе запатрабаваньні народу ён мае адзін адказ: „Чакайце!“ Спачатку было: „Чакайце да канца вайны“, а цяпер: „Чакайце да Устаноўчага Збору“. Але народ больш ня хоча чакаць. Давер’е да ўраду страчана дазваньня. Народ верыць толькі ў самога сябе, толькі гэтая вера можа спасьці Расію і правесьці яе праз багну руйнаваньня, толькі ў установы, створаныя ім самім. Ён верыць. Ён глядзіць цяпер на новых правадыроў, якія вышлі з яго ўласнага асяродку, ён глядзіць у бок Саветаў.

3. Хай Саветы будуць Урадам

Лета і восень былі сьведкамі паступовага росту Саветаў. Яны прыцяглі да сябе жывыя сілы ў кожнай грамадзе. Яны былі школамі выхаваньня народу, які ім давяраў. Сетка мясцовых Саветаў была разьвінута ў шырокую, моцна пабудаваную арганізацыю. Новая пабудова, якая вырасла ў лусцы старога. Па меры таго, як стары апарат раскідаўся, новы браў на сябе яго функцыі. Саветы ва многіх галінах ужо дзейнічалі, як урад. Было неабходна толькі абвясьці іх урадам. Тады Саветы будуць называцца тым, чым яны былі ўжо ў рэчаіснасьці.

З усіх глыбінь цяпер паўстаў магучы кліч:

„Уся ўлада Саветам!“

Гэты кліч, як лясны пажар, праляцеў па ўсёй краіне. Маракі Балтыцкага флёту кінулі яго сваім таварышом з Чорнага, Белага і Жоўтага мора, і адтуль даляцелі назад водгукі. Вёска і завод, казармы і вайсковы фронт зьліліся ў крыку, які гучэў мацней і настойлівей з кожнай гадзінай.

У нядзелю чацьвертага лістапада Петраград грымееў хорам шасьцідзесяці вялізарных масавых мітынгаў. Троцкі, прачытаўшы адказ Балтыцкага флёту, на маё прывітаньне запрасіў мяне сказаць прамову ў Народным Доме. Тутакі вялікія хвалі людзкіх істот залівалі дзьверы, круціліся вірам у сярэдзіне і разь-

ліваліся паводкаю ў калідорах. Яны ўліваліся ў салі, напаўняючы іх да адказу, таўпіліся сотнямі на лаўках і віселі там, нібы гірлянды пены. З вірлівага прыбою ўзьнімаўся магутны голас, які разьліваўся, нібы прыбой, сотнямі тысяч галасоў, якія гримелі: „Далоў Часовы Ўрад!“, „Уся ўлада Саветам!“ Сотні тысяч рук узьнімаліся ў кляцьбе змагацца і памерці за Саветы.

Цярпеньне беднаты скончылася. Пешкі і пушачнае мяса паўсталі. Цёмныя масы, якія доўга былі пасыўнымі, але паўсталі, нарэшце, ня будуць больш цярпець пагарды і не паддадуцца гіпнозу правадыроў, якія, не зважаючы на іх пагрозы, сьмяюцца з сваіх абяцанняў. Яны ўзялі ініцыятыву ў свае ўласныя рукі і патрабуюць ад сваіх лідараў ці весьці рэвалюцыю далей, ці скласьці свае паўнамоцтвы. У першы раз эксплёатаваныя нявольнікі, сьвядома выбраўшы пару для свайго вызваленьня, падаюць голас за паўстаньне і бяруць сабе ўладу шостаі часткі сьвету. Вялікая рызыка з боку людзей, не спрактыкаваных у дзяржаўных справах. Хіба яны здатны да гэтай справы? Хіба яны могуць кіраваць рухам, які вышаў на волю ў сталіцы? Ва ўсякім разе, гэтыя масы паказваюць поўную здольнасьць самакіраваньня. З гэтых бурлівых рэвалюцыйных мітынгаў яны выходзяць у поўным парадку. Бедная, напужаная буржуазія супакойваецца. Яна ня бачыць ні зруйнованых дамоў, ні разбураных крам. Ніводнага прадстаўніка белакаўнернай клясы забітага на вуліцы. Значыць, па іхнаму разуменьню ўсё добра, ~~ні~~ будзе нікага паўстаньня. Сапраўднае значаньне гэтай стрыманасьці зусім унікае ад яе. Народ не займаецца выпадковымі выбухамі, таму што ён мае дзе лепш выявіць сваю энэргію. Ён робіць рэвалюцыю, а ня бунт, а рэвалюцыя патрабуе парадку, пляну, працы—шмат цяжкай, інтэнсыўнай працы.

4. Масы кіруюць сваю рэвалюцыю

Гэтыя паўстаўшыя масы ідуць дадому арганізоўваць камітэты, ствараць саюзы Чырвонага Крыжу, зьбіраць аружжа. Рукі, якія паднімаліся падаваць голас за рэвалюцыю, цяпер трымаюць стрэльбы. Яны гатовы даць адпор контррэвалюцыі, што мобілізавалася супроць іх. У Смольным засядае Вайскова-Рэвалюцыйны Камітэт, які дае загады гэтым масам. Апрача яго, ёсьць іншы камігэт, камітэт сотні тысяч—гэта самыя масы. Няма тых завулкаў, казарм і будынкаў, куды-б ні пранік гэты

камітэт. Ён пранікае на нарады чорнай сотні, ураду Керанскага, інтэлігенцыі. Швэйцарамі, офіцыянтамі, возьнікамі, кондуктарамі, салдатамі і матросамі ён пакрывае сталіцу, нібы сеткай. Яны ўсё бачаць, усё чуюць, усё даносяць галоўнай кватэры. Такім чынам, папярэджаныя, яны могуць паралізаваць кожны рух ворага. Кожную спробу задушыць і адхіліць рэвалюцыю яны разьбіваюць адразу.

Робяцца спробы падарваць веру мас у сваіх правадыроў злоснымі абвінавачаньнямі супроць іх. Керанскі крычыць з трыбуны: „Ленін—дзяржаўны злачынца, які падбівае на грабеж... і самую жудасную разьню, якая пакрые вечным сорамам імя вольнай Расіі“.

У той самы час масы адказваюць на гэта тым, што выводзяць Леніна з яго прытулка з бурнай овацыяй і ствараюць у Смольным арсенал дзеля яго аховы.

Робіцца спроба ўцягці рэвалюцыю ў патокі крыві.

Цёмныя сілы не перастаюць заклікаць народ падняцца бідь яўрэяў і соцыялістычных правадыроў. Рабочыя па ўсяму гораду разьвешваюць плякаты з наступным зваротам:

„Грамадзяне! Мы заклікаем вас падтрымліваць поўны спакой і самаўтрыманьне. Парадак знаходзіцца ў моцных руках. Пры першай спробе рабунку і страляніны злачынцы будуць зьнішчаны з твару зямлі“.

Робяцца спробы разлучыць паасобныя групы рэвалюцыянэраў. Парэзаны тэлефоны між Саветам і казармам, адразу сувязь аднаўляецца праз устаноўку палявых тэлефонных апаратаў. Юнкеры разводзяць масты, адразаючы рабочыя кварталы. Кронштадзкія матросы зьвязваюць іх ізноў. Канторы камуністычных газэт замкнуты і запячатаны,—Чырвоная гвардыя зрывае пячаці і ізноў пускае станкі.

Робіцца спроба задушыць рэвалюцыю вайскавай сілай. Керанскі пачынае склікаць „надзейныя“ часьці ў сталіцу. Гэта часьці, на якіх спадзяюцца, што яны будуць страляць у паўстаўшых рабочых. Між імі зэнітная батарэя і батальён самакатчыкаў. Па шляхох, якімі падыходзяць да сталіцы гэтыя часьці, рэвалюцыя ўстанаўляе свае сілы. Яны атакуюць ворага, але ня стрэльбамі, а толькі прапандай. Яны падвяргаюць гэтае войска грознаму агню сваіх довадаў. Вынік: гэтае войска,

якое рушыла да сталіцы, каб зламіць рэволюцыю, уваходзіць у горад дапамагаць ёй.

Перад гэтымі фанатыкамі камуністычнай веры здаюцца ўсе салдаты, нават казакі. „Браты казакі,—чытаем у адозьве да іх,— вас нацкавалі на нас спэкулянты, паразыты, пань і вашы казакі генэралы, якія хочуць зламаць нашу рэволюцыю. Тава-рышы казакі! не паддавайцеся гэтаму каінаваму пляну!“ І казакі таксама выстраіліся пад штандарамі рэволюцыі.

5. 7-ае лістапада—новая дата ў гісторыі

У той час, як у Петраградзе была кудерма, стыкаліся патрулі і ўсюды чуліся зычныя спрэчкі, людзі з усяе Расіі цягнуліся ў сталіцу. Гэта былі дэлегаты Другога Ўсерасійскага Зьезду Саветаў, які зьбіраўся ў Смольным; вочы ўсіх абярнуліся ў бок Смольнага.

Некалі школа для дваранскіх дзяўчат—Смольны цяпер стаў асяродкам Саветаў. Ён стаіць на Няве—вялізарны, масыўны будынак, халодны і шэры ўдзень. Але ўначы, бліскаючы сотнямі асьветленых вокнаў, ён блішчыць падобна вялікаму храму—храму рэволюцыі. Прад яго порталамі два старажавыя агні, якія падтрымліваюцца салдатамі ў доўгіх вопратках; яны палаюць, нібы алтарныя агні. Тут злучыліся надзеі і маленькі нязлычонных мільёнаў бяздольных бедакоў. Яны пазіраюць сюды, чакаючы вызваленьня ад вечнага гора і тыраніі. Тут утвараюцца для іх крыніцы жыцьця і сьмерці.

У тую ноч я бачыў рабочага—худога, апранутага ў рыз-маны, які цяжка ступаў па змрочнай вуліцы. Узняўшы галаву, ён раптам убачыў масыўны фасад Смольнага, які мільгаў залатым бляскам праз падаючы сьнег. Зьняўшы шапку, ён стаяў некаторы час з голай галавою і распасьцёртымі рукамі. Пасьля, закрываўшы „Комуна! Народ! Рэволюцыя!“, ён пабег далей і патануў у натаўпе, які імкнуўся праз браму.

З вайны, высылкі, вастрогаў Сібіры прыбываюць гэтыя дэлегаты ў Смольны. Гадамі ня было вестак ад старых тава-рышоў. Раптам крыкі апазнаваньня, людзі кідаюцца на рукі адзін аднаму; некалькі слоў, хвіліна абдымкаў, і тады сьпяшаюцца на конфэрэнцыі, нарады і несканчоныя мітынгі.

Смольны цяпер вялікі форум, ён гудзе, як вялізная кузьня, аратары заклікаюць да зброі, слухачы сьвішчуць і ту-

паюць нагамі, званок старшыні заклікае да парадку, часавыя ставяць на зямлю, зброю; кулямёты траскочуць па цэмантавай падлозе, гучаць напевы рэволюцыйных гімнаў, грываць овацыі Леніну і Зіноўеву, калі яны ўзыходзяць на трыбуну.

Усё робіцца нязвычайна хутка, напружанасьць расьце з кожнай хвілінай. Рабочыя правадыры—дынамо энэргіі. Яны ня ведаюць ні сну, ні нэрваў, ні стомленасьці,—цудоўныя людзі—яны глядзяць проста ў твар паўстаўшым пытаньням рэволюцыі.

У дзесяць гадзін сорак хвілін увечары сёмага лістапада адчыняецца гістарычны мітынг, такі багаты вынікамі для будучыні Расіі і ўсяго сьвету. З сваіх прыватных гутарак дэлегаты зьбіраюцца ў вялікую салю. Дан, антыбальшавіцкі старшыня, звоніць на трыбуне і абвешчае. „Першае пасяджэньне Другога Зьезду Саветаў адчыняецца“.

Спачатку ідзе абраньне кіруючага складу зьезду (прэзыдыуму). Бальшавікі маюць 14 сяброў, усе іншыя партыі—11. Ранейшы кіраўнічы орган зыходзіць і бальшавіцкія лідэры, нядаўнія выгнаньнікі і ізгоі расійскага закону, займаюць свае месцы. Правыя партыі, якія складаюцца ў большасьці з інтэлігенцыі, пачынаюць напад на парадак дню. Дэбаты—іх нямоцная старана. Яны захапляюцца акадэмічнай дыскусіяй. Яны выстаўляюць прыгожыя прынцыповыя пункты і тактыку.

Але раптам уначы грукатлівы ўдар прымушае дэлегатаў, здзівіўшыся, ускочыць на ногі. Гэта стрэл з гарматы, крэйсар „Аўрора“ распачаў агонь па Зімнему Палацу. Глухі і ракатлівы здалёку даносіцца ён сталым разьмераным рытмам, маркотна пяючы рэквіем сьмерці старога ўраду і вітаньнем новаму. Гэта голас масаў грывіць дэлегатам патрабаваньне ўсяе ўлады Саветам. Такім чынам, зьезду пастаўлена востра пытаньне: „Ці абвесьціць ён цяпер Саветы ўрадам Расіі і падвядзе законны базіс пад новы аўторытэт?“

6. Інтэлігенцыя бяжыць

Цяпер надыходзіць адзін з жудасных парадоксаў гісторыі, адна з яе колёсальных трагедый—адступленьне інтэлігенцыі. Паміж дэлегатаў былі дзесяткі гэтых інтэлектуалістых. Яны зрабілі „цёмны народ“ прадметам свайго пакланеньня. „Хождение в народ“ было рэлігіяй. Дзеля народу яны цярпелі

беднасьць, вастрогі і высылку. Яны хвалявалі інэртныя масы рэвалюцыйнымі ідэямі, падбіваючы іх на паўстаньне. Характар і высокасьць масаў заўсёды ўзвышаліся. Кажучы коротка, інтэлігенцыя зрабіла з народа бога. Цяпер народ паўстаў з гневамі і громамі бога магутнага і самаўладнага. Ён дзейнічаў, як бог.

Але інтэлігенцыя адмаўляецца ад бога, які ня слухае яе і кіраваньне над якім яна страціла. Яна адразу стала атэістам. Яна адкінула веру ў свайго ранейшага бога—народ. Яна адмаўляе яго права на паўстаньне.

Інтэлігенцыя паніклая дрыжыць ад страху, дрыжыць з дасады. Гэта выраджэньне, чартоўская, жудасная напасць, якая цягне Расію ў хаос, *„крымінальнае паўстаньне супроць улады“*. Яны заўзята абураюцца супроць усяго, бушуючы, праклінаючы, просячы, шалеючы. Як дэлегаты, яны адмаўляюцца прызнаць гэтую рэвалюцыю. Яны адмаўляюцца дазволіць зьездз адбывацца Саветы расійскім урадам.

Такія кволя! Такія нядужыя! Яны маглі-б з такім-жа посьпехам адмовіцца прызнаць хвалю прыліву ці вулканічны выбух, як адмаўляліся прызнаць рэвалюцыю. Гэтая рэвалюцыя стыхійная, неўпрасімая. Яна паўсюды: у казармах, у вакопах, на фабрыках і на вуліцах, яна і тут, на гэтым зьездзе офіцыйна ў сотнях рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў. Яна тут неофіцыйна ў масах, якія заграмаздзілі кожны куток, паўзбіраліся на слупы і падваконьнікі, напоўнілі салю пасяджэньня белым дымам пары ад іхніх стаўпіўшыхся целаў і электрычнасьцю напружнасьці іхніх пачуцьцяў.

Людзі сабраліся сюды, каб бачыць спаўнэньне іх рэвалюцыйнай волі, каб зьезд адбываўся Саветы расійскім урадам. У гэтым пункце яны няўхільны. Кожная спроба заславіць выхад, кожная патуга паралізаваць ці абмінуць іхнюю волю выкліча выбух гняўлівага пратэсту.

Правыя партыі прапанавалі доўгія рэзолюцыі. Натаўп ня мае цягуньня. „Даволі рэзолюцый! Даволі слоў! Мы патрабуем дзеяньня! Мы хочам Саветы!“

Інтэлігенцыя, як звычайна, хоча скончыць кампрамісам, шляхам коаліцыі ўсіх партый. „Магчыма толькі адна коаліцыя,—чутно ў адказ,—коаліцыя рабочых, салдатаў і сялян“.

Мартаў робіць выклік за мірнае вырашэнне пагражаючай грамадзянскай вайны. „Перамога! Перамога—адно мажлівае вырашэнне“,—крычаць яму ў адказ.

Афіцэр Кутчын прабуе застрашыць іх думкай аб тым, што Саветы ізоляваны і што ўся армія супроць іх. „Манюка! Штабнік!—крычаць салдаты,—вы гаворыце за штаб, а не за тых, хто ў вакопах. Мы—салдаты—патрабуем усю ўладу Саветам“.

Іх воля сгалёвая: ні маленьні, ні пагрозы ня здольны яе зламаць або схіліць. Нішто ня зможа адхіліць іх ад іхняй мэты. Нарэшце, раззлаваны дазваньня Абрамовіч крычыць:

„Мы ня можам заставацца тут і несёці адказнасьць за такія злачынствы. Мы заклікаем усіх дэлегатаў пакінуць гэты Ёезд“. З драматычным жэстам ён выходзіць з трыбуны і накіроўваецца да дэвярэй. Каля васьмідзесяці дэлегатаў падымаюцца са сваіх месцаў і рушаць сьледам за ім.

„Няхай выходзяць!—крычыць Троцкі,—няхай выходзяць! Яны сапраўднае смецьце, якое выкінецца ў мусарную кучу гісторыі“.

Праз навалніцу гіканьня, насьмешак і дакорлівых выкрыкаў „Рэнэгаты! Зраднікі!“ з боку пролетараў інтэлігенцыя выходзіць з салі і з рэвалюцыі. Вось найвялікшая трагедыя! Інтэлігенцыя адхіляе рэвалюцыю, якую яна дапамагала тварыць, і пакідае масы ў крытычны момант іхняй барацьбы. Найвялікшае глупства таксама. Яны не ізолявалі Саветаў, яны ізолявалі толькі саміх сябе. Для падтрыманьня Саветаў за іх сьпіною разгортваліся моцныя батальёны.

7. Саветы абвешчаны ўрадам

Кожная хвіліна прыносіць зьвесткі аб новых перамогах рэвалюцыі: арышт міністраў, захват дзяржаўнага банку, тэлеграфнай і тэлефоннай станцыі і генэральных штабаў. Асяродкі ўлады адзін за адным пераходзяць у рукі народу. Павятровы аўторытэт старога ўраду трашчыць пад ударамі молата паўстаўшых.

Адзін камісар, запыхаўшыся і запэцканы ў гразь ад верхавае язды, узьбіраецца на трыбуну, каб абвясціць:

„Гарнізон Царскага Сяла за Саветы, ён расстаўляе варту па заставах Петраграду“. Другі заяўляе: „Батальён самакат-

чыкаў за Саветы. Ніводзін чалавек ня хоча праліваць братняй крыві“. Тады Крыленка падымаецца, хістаючыся, з тэлеграмай у руцэ: „Вітаньне Савету ад дванаццатай арміі. Салдацкі Камітэт узяў на сябе камандаваньне паўночным фронтам“.

І нарэшце, у канцы гэтай бурнай начы з гэтага мора галасоў і спрэчак выходзіць простая дэклярацыя:

„Часовы ўрад скінуты. Грунтуючыся на хаценьні вялікай большасьці рабочых, салдатаў і сялян, Зьезд Саветаў бярэ сабе ўладу. Савецкі ўрад неадкладна будзе прапаноўваць дэмакратычную згоду ўсім народам, неадкладнае замірэньне на ўсіх франтах. Ён гарантуе свабодную перадачу зямлі... і г. д.“

Агульны хаос. Людзі плачуць на руках адзін у аднаго. Кур'еры ўскакваюць і імчацца. Тэлеграф і тэлефон гудзіць і звьініць. Аўто імчацца на баявы фронт. Аэропляны лятуць праз рэчкі і раўніны. Бяздротавы тэлеграф нясе вестку за мора. Воля рэвалюцыйных мас споўнілася. Саветы сталі ўрадам.

Гістарычнае пасяджэньне канчаецца а шостай гадзіне ўраньні. Дэлегаты ідуць, хістаючыся ад атруты стомленасьці. Вочы зьліпаюцца ад бяссоньніцы, але лікуюць. Яны спускаюцца па каменных сходнях і выходзяць праз брамы Смольнага. Знадворку яшчэ цёмна і сыюдзёна, але чырвонае сьвітаньне ўжо запалала на ўсходзе.

Пераклаў з ангельскае А. М.

А. Гурло

Ад Лютага да Кастрычніка

(З успамінаў удзельніка *)

Мне давялося быць сьведкаю і ўдзельнікам дзвёх яскравейшых падзей 1917 году—Лютаўскай і Кастрычнікавай рэвалюцыі. Пішучы ўспаміны аб другой, я хачу закрануць некаторыя моманты і першай. Важна адзначыць процэсы, якія мелі ўплыў на тыя ці іншыя падзеі ў флёце і пераважна на эскадронным мінаносцы „Забіяка“ (цяпер, здаецца, „Таварыш Урыцкі“), на якім я плаваў і з якім разам быў на франтах імперыялістычнае вайны і на рэвалюцыйным фронце.

Жыцццё марака, гэта—нясупыннае змаганьне са стыхіяй. І ня дзіва, што марак прывык змагацца і ўмее змагацца.

Яшчэ далёка да рэвалюцыі 1917 году, ня кажучы ўжо пра 1905, на шмат якіх караблём загараліся іскры паўстанья. Флёт пераважна складаўся з гарадзкога элементу, і сваю арганізаванасьць, сваю выхаванасьць кожны марак, а асабліва спэцыялісты ў тэй ці іншай галіне мэханікі або тэхнікі, уносіў у агульнае сямейнае жыцццё карабля. А мора з яго вечнымі неспадзяванасьцямі яшчэ больш загартоўвала, яшчэ больш яднала гэтую сям'ю.

Лютаўскую рэвалюцыю флёт, як і армія, а разам і ўсё працоўнае грамадства, спаткаў прыхільна. Мне ў гэты час трапілася папасьці ў Петраград на другі дзень рэвалюцыі выпадкова, едучы з адпачынку; але к самаму пачатку яе я пасьпеў у Рэвель, дзе зімаваў мой карабль.

Памятаю, з якім запалам, з якім захапленьнем, зьбіваючы ўсе перашкоды на шляху, рынуліся матросы з караблёў на

*) Вядомы беларускі паэта Алесь Гурло ў дні рэвалюцыі адбываў вайсковую службу на караблі „Забіяка“ ў якасьці машыністага і прымаў непасрэдны ўдзел у рэвалюцыйных падзеях.

бераг прымаць удзел на барыкадах. Ня было палахлівых, ня было няпрыхільнікаў. Усе, як адзін, са зброяй у руках, пачалі руйнаваць стары лад.

Гарэў вялікі рэвельскі астрог, які называлі тады „Маргарытай“, гарэлі некаторыя кварталы гораду. Хто паліў—ніхто ня ведаў... Па вуліцах снавалі вялізарныя грамады народу: тут былі рабочыя, салдаты, матросы... Было чынна. Пачуццё былі напоўнены асалодай. Бадай што на кожным рагу вуліц рознымі і ў розных вопратках людзьмі гаварыліся прамовы. Усе запэўнівалі, што канец усім зьдзекам, канец бяспраўю, але многія з іх падкрэсьлівалі: салдаты і матросы, трэба дацягнуць вайну да пераможнага канца, а загэтым ня кідайце фронту.

Праз некалькі дзён у Рэвель прыехаў Керанскі з Брэшка-Брэшкоўскай. Нагаварылі шмат салодкіх прамоў. Слухалі... Спадзяваліся... Думалі, што рэволюцыя разьвяза вузлы забытанага жыцця, дасьць хлеба і спыніць спусканьне крыві.

Час ішоў, праходзілі сьвяты, надыходзілі будзённыя дні. Работы яшчэ прыбавілася, прыбавілася і розных гутарак: адны лаялі Керанскага за тое, што ён незаконны захватчык улады, а маракоў—за тое, што яны ўчынілі жорсткую расправу над камандзірам Кронштадзкага порта Віранам і іншымі яму падобнымі ў Кронштадзе, Гельсінгфорсе, Рэвелі і інш. гарадох.

Але гарачая пара вайны, якая вымагала ад салдат і матросаў вялікіх ахвяр, спыніла гэтыя гутаркі—іх за грукатам гармат ня было чуваць. Ды і ворагі гэтых злачынстваў прыціхлі. Многія прызналі ўладу. Керанскі—няхай сабе Керанскі, абы вайна да перамогі.

Да фронту імперыялістычнае вайны і дробных выступленьняў чорнае сотні і цёмных сіл у тагочаснай Цэнтральнай Расіі далучыўся фронт грамадзянскае вайны ў Фінляндыі. Стрэлы фінляндзкіх белагвардзейскіх наймітаў па нашых караблёх, якія стаялі ў гавані Гельсінгфорсу, прымусілі нас умяшчацца і пакончыць з гэтым фронтам.

Але затое імперыялістычнай вайне канца ня было відна. Абцяцанкі, што салдаты і матросы скоро здадуць зброю ў арсэнал і возьмуцца за мірную працу, ня спраўджваліся. Апроч таго, Керанскі ўвёў кару сьмерці на фронце, і гэта прывяло да новага абурэньня. Што далей, то больш пачало выяўляцца недавер'е да Керанскага. Надзея, што Устаноўчы Збор выра-

шыць усе пытаньні, пачала гінуць. Лёзунгі, якія выкідаліся прамоўцамі, пачалі цьмянець і траціць сугучнасьць з агульным жыцьцём. К часу скліканьня Устаноўчага Збору ўжо выразна чуўся голас маракоў:—разагнаць.

У ліпнёўскія дні я быў у адпачынку, але мой карабель і мае саслужыўцы былі ў гэтыя дні ў Петраградзе. Многія з іх былі арыштаваны.

26 жніўня пачаў наступ на Петраград Карнілаў. Я ў гэты час быў у Петраградзе. Памятаю, уночы ў абшчажыцьце наша прынясьлі шмат зброі, пачалі ўзбройваць. Калі выстраіліся на вуліцы, прыехаў сам Керанскі і паведаміў, што на Петраград наступае Карнілаў, што трэба абараняць рэвалюцыю. Пасьля наш атрад падзялілі на некалькі частак: адны пайшлі на пазыцыі, другія, у тым ліку і я, у распараджэньне Смольнага. Нам давялося за ноч зрабіць вобшыск у рэдакцыі газэты „За друга“ і арыштаваць рэдактара яе (здаецца, палкоўнік Хвёдараў).

На другі ці на трэці дзень нам загадана было раззброіць Уладзімерскае ваеннае вучылішча. Гэтай справай павінен быў кіраваць сам Керанскі. Нас прывялі досьвіткам на Царкоўную вуліцу, загадалі паставіць стрэльбы ў козлы і чакаць Керанскага ці яго загаду. Прастаялі гадзіны дзьве, але ні Керанскага, ні яго загаду ня было. Калі пачало дзень, мы вярнуліся дадому. У нас, удзельнікаў гэтага паходу, зьявілася тады думка, ці ня мае Керанскі з Карнілавым чаго-небудзь супольнага. Гэты факт цяпер гісторыяй пацьвярджаецца.

Калі пачаўся адыход войска з Рыскага фронту і немцы пачалі рабіць націск на флёт з тым, каб заўладаць Рыскаю затокаю, мяне адазвалі з Петраграду, куды я быў пасланы вучыцца.

Ніколі не забудуцца памятныя дні боек у Рыскай затоцы ў канцы верасьня і ў пачатку кастрычніка (ст. ст.), а асабліва 1 кастрычніка, калі нас, 3 мінаносцаў і адну кананерку, атакавала 24 нямецкія мінаносцы. Бойка цягнулася 2 з паловай гадзіны, і за гэты час загінула шмат народу з абодвух бакоў, былі патоплены і пашкоджаны нашыя мінаносцы і нямецкія. Апроч таго, тыдні два былі ў атачэньні, пакуль прабілі сабе выхад у Фінскую затоку.

Гэтыя факты я прыводжу для таго, каб паказаць, што сказаў Керанскі ў падзяку за такое гэройства. Ён сказаў, што балтыйцы здрадзілі бацькаўшчыне і рэволюцыі, прадаўшы Рыскую затоку.

Усё гэтае, разам узятае, не магло не адбіцца на настройх матросаў, якія і да гэтага былі цалкам настроены супроць коаліцыйнага ўраду. Выявіць-жа чыннасьцю сваё абурэньне матросы не маглі з прычыны таго, што караблі ўвесь час былі адрэзаны ад матэрыка, курсыравалі ў моры або мелі стаянкі каля выспаў.

Прышоўшы з паходу па фінскаму ўзьбярэжжы, нас, некалькі мінаносцаў, спынілася ў Гельсінгфорсе з тым, каб набраць прыпасаў і ісьці ізноў у мора. Але раніцай 24 кастрычніка радыёграмай Цэнтрабалтфлёту было паведамлена, каб эскадронныя мінаносцы „Забіяка“ і „Канстантын“ ішлі зараз-жа ў Петраград, дзе пачалося паўстаньне рабочых супроць ураду Керанскага. Судавым камітэтам быў скліканы сход усяго экіпажу карабля. Аднагалосна было вырашана ісьці. Аставалася адно: ці згодзіцца замяшчаўшы камандзіра—старшы афіцэр лейтэнант Балка весьці карабль, ці шукаць другога. На гэта Балка адказаў згодай. Характэрнай адзнакай яго шчырага жаданьня можа служыць адна акалічнасьць—гэта тое, што ён, каб ня траціць часу на хадзьбу па карту ў штаб, узяўся весьці карабль бяз карты, кажучы, што да Петраграда ня так далёка, каб заблудзіць або папасьці на каку.

Падняўся чырвоны сыцяг на мачце, закрасаваўся белым па чырвоным напісаны лёзунг: „Уся ўлада саветам!“ „Забіяка“ і „Канстантын“ вышлі з гавані. Як заўсёды, злосна шугала мора сваімі няўпыннымі хвалямі. Дзьмуў асеньні рэзкі вецер і, здавалася, падганяў бег двух караблёў, якім і без яго трэба было сьпяшацца. На палубах кучкі матросаў абмяркоўвалі падзеі. На борце „Забіякі“ былі дабравольцы і з іншых караблёў. Усе яны самаахвярна ішлі або перамагчы, або загінуць за вызваленьне пролетарыяту.

Караблі што раз усё больш і больш прыбаўлялі ходу. Валы марскіх хваль то прылівалі, ліжучы барты, то адлівалі або зьліваліся з адным магутным белапенным, высокім бурлячым валам за кармой, які нёсся назад у марскую бязмежнасьць.

На тварах ува ўсіх быў адбітак нейкае ўрачыстасьці, у вачох зіхацеў агонь нейкага буянага запалу. Кожны адчуваў, што ён, як адзінка нечага магутнага цэлага, бязьмежнага ў сваім жаданьні, можа ўздрыгануць самыя моцныя ўстоі і разбурыць перашкоды на сваім шляху да перамогі.

Вельмі многа прышлося перажыць. Вельмі многа патрачана марна надзеі на хуткі канец вайны. Адчувалася патрэба зьмен у агульным жыцьці і ў жыцьці ваенным.

У надвячэрнім змроку паказаліся на гарызонце вялізарныя трубы Кранштаду. Шмат хто з таго часу, пакуль здарыўся першы паварот, у ім ня быў. Але ў кожнага асталіся самыя кепскія ўспаміны аб ім з часоў старога ладу. Гэта, казалі некалі, другі Сахалін.

Але мінаем, робім паварот налева і праз кароткі час уваходзім у канал, што злучае Фінскую затоку з Нявой. Смутна гараць агні ў Петраградзе. Чуецца рэдкая страляніна з ружаў і частая з кулямётаў. Значыць, пачалося. Ідзем далей. Звычайнага грукату жыцьця ня чуваць. Усё зьлілося ў адзін парахавы гул і сталёвы сьвіст. Праходзім Мікалаеўскі мост і падыходзім да Дварцовага. На рэйдзе Нявы стаіць ужо некалькі караблёў, сярод іх ёсьць вялікія і малыя. Распазнаём у змроку абрыс „Аўроры“. Стаяць згруджана. Наведзены жорлы гармат на Зімні палац. Адалі якары. Сталі. Спускаюцца шлюпкі, кацеры для сувязі. Падаецца каманда: усе па мясцох стаяць, дэсанту падрыхтавацца на бераг!

На маю долю выпала трымаць сувязь з караблямі і Петрапаўлаўскай крэпасцю. У крэпасьці заселі юнкеры. Моцна трымаюцца. У прамежкі між агульным грукатам і гулам чутно, як праз Няву перагукваюцца паасобныя стрэлы Петрапаўлаўкі з стрэламі каля Зімянага палацу.

Сыгнал караблём быў такі: калі на Клётыку Петрапаўлаўскае крэпасьці загарыцца агонь, тады распачаць стральбу па Зімінім палацу. Гэтага сыгналу не дачакацца. Усе пазіраюць на крэпасць. Трэба даведацца, што робіцца ў Петрапаўлаўцы. Я і яшчэ адзін на маторным кацеры едзем.

Кацер, як шчупак, няпрыкметна коўзаецца па хвалях бунтоўнае Нявы, перасказвае з валу на вал. Едзем поўз бераг Унівэрсытэцкае і Біржавое наберажнай. Спадзяемся, што з процілеглага берагу, ад Зімянага палацу, нас ня прыкмецяць.

Але вышла наадварот—заўважылі. Адкрылі стральбу з кулямёту. Сьвішчуць кулі каля вушэй, падаюць каля самых бартоў кацера, урэзваюцца ў ваду або сьлізгаюцца па ёй і абдаюць пырскамі. Даем самы поўны ход. Але не ўцячы. Падыходзім да баржы, што стаіць пустой каля берагу. У тры мігі прышвартоўваем кацэр, а самі хаваемся ў баржы, каб пераचाкаць, пакуль перастане стральба.

Ашукалі. Неўзабаве град куль перастае сыпацца. Садзімся на кацэр. Едзем. Недалёка ад крэпасьці злазім. Ідзем пехатою. Сустрэаемся з камэндорам „Забіякі“ Хаменка, які камандуе атрадам матросаў. Кажа, што крэпасьць хутка здасца. Едзем назад. Каля Зімяга палацу стральба надзвычайная. Пад'ехалі к борту „Аўроры“, перадалі пакет. Караблі стаяць, ашчацініўшыся, нібы вожыкі. Толькі пад'ехалі да „Забіякі“, пасьпелі толькі што ўзыйсьці на палубу, як з „Аўроры“ гулка, прарэзваючы халоднае паветра, пранёсся залп, у далях адазваўся эхам. Грукат стрэльбаў і кулямётаў каля Зімяга палацу адразу сьціх. Але не надоўга. Праз некалькі хвілін пачалася зноў стральба, больш заўзятая, больш гулка. Яшчэ пачакаўшы, з Петрапаўлаўскае крэпасьці, асьвятляючы траекторыямі змрок, адзін за другім, з сьвістам праз Няву з крэпасьці праносяцца снарады. Недзе падаюць з грукатам і трэскам. Ба-ба-а-а-х!..

На „Забіяку“ падаецца каманда: усім вольным ад вахты прырыхтавацца на бераг. Узбройваемся і ідзем.

На пляцу Зімяга палацу кучы дроў—гэта барыкады. Там, па той бок, юнкеры, жаночыя батальёны; тут, на гэты бок, матросы, рабочыя, чырвонагвардзейцы. Тут і там ляжаць забітыя і параненыя. Многа іх. Сьвішчуць кулі, урэзваюцца ў дровы, сьлізгаюцца з трэскам па бруку, па панэлях, датыкаюцца да сыцен камяніц, адскакваюць і рыкашэтам імчацца назад. Змаганцы ідуць, наступаюць. Некаторыя валяцца скошанаю траваю. Кроў, енк, грукат...

Яшчэ прыходзяць новыя сілы. Робіцца весялей на сэрцы. Яшчэ напор—і Зімовы палац у нашых руках. Расстаўляюцца патрулі. Ходзяць чуткі, што Керанскі, пераапрунуўшыся ў убранные сястры міласэрдыя, уцёк. Ідзем на карабль.

Ранідай на другі дзень паведамляюць, што каля Міхайлаўскага манежу юнкерамі перабіт патруль. Гэта абурвае.

Ідзе́м у Міхайлаўскае вучылішча, каб раззброіць юнкераў.
У вучылішчы ніко́га не застаем.

Позыцыйная бойка скончылася, але сягды-тагды робяцца то там, то тут налёты. Некалькі чалавек жаночага батальёну з-за рага вуліцы абстралялі каманду на верхняй палубе „Забіякі“. Уцяклі ад нашае пагоні. Робяцца частыя наскокі на маемасьць Зімяга палацу. Чырвонагвардзейцы ня могуць справіцца. Ідзе́м на падмогу. Праз некалькі дзён сэрца рэвалюцыі—Петраград—вольна б'ецца, але за ім—у царскім сяле, у Гатчыне і іншых мясцох—гуртуюцца вялікія сілы. Ходзяць чуткі, што сам Керанскі на броняпоездзе пад'яжджае блізка да Мікалаеўскага вакзалу. Наогул броняпаязды і бранявыя аўтамабілі пушчаны ў ход, каб прабіць сьцяну абароны подступаў да Петраграду.

Караблём даецца загад заняць выгадныя пазыцыі, каб абстрэльваць рух ворага па чыгунках. „Забіяку“ прыпадае ісьці ў сяло Рыбацкае, каб абараняць подступы да Мікалаеўскага вакзалу.

Ідзе́м уначы. Праходзім мост за мостам уверх па Няве. Становімся на якар. Ставім варту на беразе. Трымаем сувязь з сіламі, якія змагаюцца за подступы да Петраграду. Праз некалькі дзён сілы Часовага ўраду былі зломлены, і мы пад гимн перамогі вярнуліся ў Гельсінгфорс.

Л і п ы *)

IV

Нікан цэлыя дні хадзіў з сумам у вочах—сумам старога дзеда, згубіўшага нешта вельмі важнае, але невядомае,—што значыла ўсё жыццё. Не разгадаўшы гэтага, к суму прыліпала злосьць. Асабліва не падабалася дзеду, што сыны ставяць на сваім, потым прывык, на зьмену прыйшло іншае: сыны ня так рабілі, як хацелася Нікану.

Справіўшыся з работай, Кірыла па некалькі гадзін сядзеў за кніжкамі, тады ішоў увечары на сяло. Нікан ведаў, што хадзіў ня гуляць. Хадзіў к настаўніку з некаторымі хлапцамі, там гаварылі пра новае—мудрымі словамі, закавырыстымі, ганьбілі мінулае, усё тое, на чым, як думаў Нікан, трымаўся сьвет. „Лепш-бы ты гуляў“,—гаварыў бацька сыну. І дзівіўся з Кірылы, таму што не разумеў сэнсу і толку...

Агей гаварыў з мужыкамі пра жыццё такое, што Нікан, пражыўшы век, не хацеў і слухаць яго. Ён адчуваў, як з кожным днём адыходзіла некуды ўпартасьць і было шкода не яе, а сілы...

Сыном ён гаварыў:

— Ня хочаце жыць, як людзі... няхай!.. Я нічога ня буду гаварыць, ні слова...

А пры людзёх скардзіўся на сыноў:

— Дажывуцца яны да трасцы... А я што? Я ўжо, браткі, ні прычым... выкінут...

Адны з людзей згаджаліся, што стары ўжо чалавек і ня можа трымаць лейцы па гаспадарцы, другія здзілі яго злосьць, бударажылі, гаварылі:

*) Пачатак гл. „Маладняк“ № 9.

— Што табе сыны? Гультаі цяпер усе маладыя. Стары чалавек—ня тое; стары чалавек—крэпак... Дык і жыві прыпяваючы...

А ў Нікана ўсё не схадзіла пачуццё старасьці, суму, непатрэбнасці сваёй і злосьць на сыноў...

Аднойчы ў марозны дзень, спазаранку, зноў прышла Наста ды кінулася ў сьлёзы.

— Што, яшчэ пабіў?—запытаўся з сэрцам Агей.

— Не адзін раз біў... многа... жыць я далей не магу...—чуць прагаварыла Наста.

Агей цвёрда прагаварыў, сьцяўшы зубы.

— А я-ж гаварыў табе—ня ідзі больш! Чым ты звязана з ім? Паслухала бацькі—э-хх!..

Наста паслухмяна скінула кажух, прысела на лаўку ды пацёрла рукамі грудзі ў сінях ад кулакоў нялюбимага мужа.

— Зьверы, а ня людзі!..—сказаў брат.—Вось і жыві...

Ня было ўжо ў Насты сьлёз, бо прайшлі яны, высахлі, як раса ад сонца.

Нікан прышоў у хату ды буркнуў да Насты, грэючы рукі ля печы:

— Можа зусім прышла?

— Так.. Не пайду я больш на гора тое...

— Чаму?

У голасе бацькавым была пагроза і крыўда, што і дачка ня будзе слухаць яго. Тады ўсяму канец.

— Не пражыву я, тата...

— Ну, як хочаш... Што-ж! Я цяпер, знача, нічога ў сваёй хаце—не гаспадар я...

Словы яго значылі тое, што крыўдна яму, як бацьку, што не павінна быць так, але зараз гэта ня выклікала ў Насты сьлёз. Нікан паціснуў плячыма, вышаў з хаты, да вечара прабыв у Арывона, дзе скардзіўся на меншых сыноў. Ад бацькі адышлі ўсе крыўды, што наносіў яму Арывон, як жылі сумесна. Лічыў нават добрым чалавекам, клапатлівым, крэпкім і яшчэ—таму што падыходзіў ён характарам—натураю к яму. Увечары ўсё ляжаў охаючы на печы ды думаў пра сваю маладосьць, сілу, здатнасьць і нікчэмнасьць цяперашнюю. (Страшна гэта мінулае, ліха на яго!).

А ўраньні сабраў усе свае пажыткі: дзьве сярмягі—новую старую, лапці нядаўна сплеченыя ды перайшоў, нічога не гавораць, жыць к Арывону.

У хаце стала ціха і нялоўка.

— Што-ж, няхай ідзе,—сказаў Агей, але было чамусьці шкода і нудна, не хацелася, каб гэта было так.

Наста з раньня скрэбла бульбу, паліла печ, упраўлялася па гаспадарцы,—гэта пазбавіла лішній працы ад Кірылы, і ён быў рад за сястру. Удзень садзілася прасьці лён. Круцілася верацяно, зююкала, ніткі тонкія выходзілі. Агею стала весялей, здавалася, што ўвайшло ў парадак жыцця нешта новае такое, што выяўлялася хоць-бы ў ціхай песьні сястры ды зююканьні верацяна.

Вечарамі прыходзіў Гаравы Сыцяпан. Яны гаварылі аб шырокай працы на сяле, якую навінны правесці, бо людзі цёмныя, азьвярэлыя пасвойму, а сяло ходарам ходзіць. У сельсавеце былі непарадкі: старшыня—ня свой чалавек—любіць чужымі рукамі жар заграбаць. Большасць ліпаўцаў кляло яго на чым свет стаіць...

— Дабраўся адзін чалавек,—гаварыў Агей,—варочае справамі пасвойму, а сяляне і на ўладу глядзяць так...

— Гэтага ня будзе!—рашыў Сыцяпан.—Не такі чалавек трэба. І праз тыдзень у сельсавеце быў бурны сход.

Мужыкі запоўнілі прасторную хату, напусьцілі едкага махорачнага дыму, ажывілі здаровымі галасамі, не маглі ўмясьціцца ў хаце. Уперадзе за ўсіх стаялі Сыцяпан з Агеем, а за сталом сядзеў незнаёмы гарадзкі чалавек з портфэлем і пачкаю сьпісаных папер...

— Перабраць яго... Ня трэба нам старшыні такога!

— Перастань там глотку драць!

— Накрычышся яшчэ, хопіць часу.

— Ды што табе да мяне?—крычалі і спрачаліся ў сенцах.

Старшыня сельсавету—Ярэмін спалохана ўстаў з-за стала, разгладзіў вусы і, падазрона глянуўшы на народ, загаварыў:

— Паколькі я, грамадзяне-таварышы, усё, што мог, зрабіў для вобшчства, падтрымліваў, так сказаць, і гэтак далей, пастолькі, значыцца, я...

З першых радоў не далі дагаварыць.

— Ды што ты зрабіў—га-а?

— Трасца тваёй матары, налог удвайне заграбаў!

— А чырвонец мой дзе падзеўся, што аддаў надоечы?

— Хабар браў...

— Ды ад цябе жыцця ня было нашаму брату, а яшчэ за бедных ён, падліза ты кулацкая!..

— Добра веў работу!—крычала чалавек пяць, каб падтрымаць Ярэміна; а ён стаяў, засунуўшы рукі ў кішэні галіфэ,—злосны, пачырванелы, кусаючы губы да крыві...

Варушыліся сьпіны мужычыя, ядраныя словы ня ўнімаліся. Пчола ў вульлі гудзелі ды раіліся—кроўную справу вырашалі сяляне.

— А ну яго к бесу, бо ў яго галіфэ шырокае—усё можа ўмясьціць туды...

— Падавай нам новага...

— А дзе ты яго знойдзеш такога?..

Гарадзкі чалавек за сталом у кожанай тужурцы часта паварачваецца к народу і ўсё піша, і завуць яго мужыкі—таварыш Сімак. А Ярэміну, якога ўперад лічылі самым разумным на сяле, гаварыць не даюць. З адным ён выпіў, з трэцім, пятым—ды з кім ня піў! У таго налог удвайне калупнуў, у другога зямлю падзяліў не пабожаску... Сьмяшлівы лысы дзед, патрахваючы бародкаю, расказвае, што ўзяў хабару, а справу адклаў у доўгую скрынку...

— Эй, ты! Ай ня чуеш? Я цябе ўва ўсіх газэтах за гэта прапішу, сукін ты сын!..—ня ўнімаецца дзед.

— Ты-ж пісаць ня ўмееш!—жартуюць з боку...

— Ліха на яго! Другія за мяне напішуць... На ўсю губэрню разьнясу.

— Ха-ха-ха!—паднялі рогат з боку.

Таварыш Сімак стукнуў алоўкам па сталае—і ўсе прыцішыліся, пераглянуліся, што будзе...

— Я, грамадзяне,—пачаў чалавек у кожанай куртцы,—пасланы к вам ад партыі, каб разгледзець усю справу. Дасканальна праведаўшы, лічу—ва ўсім вінаваты старшыня Ярэмін, за што прыцягнуць яго да адказнасьці. А на месца яго выбраць новага—і на словах моцна націскае—чалавека, сьвядомага, які-б абараняў права беднага, а не рабіў усё для сваёй карысьці... Згодны?

— Згодны! Правільна!—крыкнула разам некалькі галасаў.

Ярэмін апусьціўся на лаўку ды стаў кусаць кончык вуса, а ў вочах спадлоб'я выражалася злосьць на ўсё...

— З свайго боку я выстаўляю кандыдатуру таварыша Гаравога Сыцяпана, павінны ўсе ведаць...

— Ды што там? Што і гаварыць—добры чалавек, ня тое, што...

— Пішы яго!

— Хто за?—спытаў Сімак.

— Што там за! Усе мы яго ведаем—наш чалавек...

Рукі суччам падняліся. Алоўкам падлічыў—чуць ня ўсе... Старшынёю быў абраны Сыцяпан Гаравы.

Мужыкі пачалі галдзець. Гаворка была больш аб зямлі—бо мала яе, значыцца... Ягор Ціханаў—аброслы на шчаках шчацінаю, шыракаплечы ды кастлявы, сярэдніх гадоў. Ён заўсёды быў азлоблены, усё крычаў на сходах:

— Мужыку супакою не даюць... Гнятуць яго... У дошку скоро загоняць...

Агей думаў, што гэта чалавек з такім характарам, у яго звычай такі—крычаць, як труба: з жонкай таксама, палаяўшыся, праклінаў увесь сьвет. Быў ён сам бедны, але бедных мужыкоў, такіх, як сам, ня любіў; у процэсе доўгіх марнаваньняў выпрацавалася такая натура.

— Ад раньня да ночы працуе мужык!—выкрыкваў і гаварачыўся Ягор з мужычай грамады.

Сыцяпан Гаравы быў усхваляваны, прачыналася ў ім нешта злосьнае.

— Ты ня крычы так!—сказаў Сыцяпан.—Чым ты хвалішся? Многа работаеш? Я—таксама. Бачыш, якія рукі?

Рукі ў Сыцяпана чорныя і мазалістыя.

— А ты бачыў калі, як працуе рабочы? Эх, т-ты... Пры печах у сорок градусаў... жара... гарачынь... жывым згарэць можна, асьлепнуць... За 8 ці 10 гадзін ты прыдзеш, дык хоць у труну лажыся...

— А хто хлебам корміць? Усё—мужык!—ужо спакайней казаў Ягор.

— Каб не рабочы—што было-б? Хто вам робіць плугі, тыя-ж, чым узорваеце зямлю, не гаворачы ўжо аба многім?.. Эх!..

Ягор гаварыў усё цішэй; толькі два галасы пераклікаліся міжсобя. Грамада мужыкоў паддаківала:

— Усім цяжка. Што там і гаварыць!

Сход позна ўначы разышоўся. Ідучы па полю ў сьнегавой замеці, Агей са Сыцяпанам думалі ды раіліся; няпрыймны накіп застаўся ў Агея на сэрцы і ад спрэчак, і ад дум і разважаньняў некаторых мужыкоў.

„Сіла патрэбна! Вялікая сіла,—думаў ён,—каб зрабіць такое, у што-б відавочна паверыў мужык“...

А гэтыя думы цэлыя дні не давалі супакою двум чалавекам. Агей, рупна працуючы па гаспадарцы, не пакідаў думаць...

Падышлі сьвяткі-каляды. Дні стаялі то нянасныя, то віхурыла мяцеліца. Тады многа на сяле пілі самагону, гулялі на вячорках, забываючы аб я ўсім...

Сыцяпан сказаў Агею, прышоўшы раз стомлены і злосны:

— Цяжка, браток! Цэлы дзень працуеш у сельсавеце, нэрвеешся... спачыну няма. Страшна нэрвовыя стаць... Самагон гоняць некаторыя... э-эх, брат!

— А ты будзь спакойней,—параіў Агей,—табе давяраюць сяляне. Прынаравіліся...

— Не магу я... ня прывык... Вось ты-б мог. Ты спакойны, усё можаш перанесці, а я—не...

Твар у Сыцяпана пахудзеў, пачарнеў.

— Ня ведаю, ці змагу я ўжыцца,—сказаў ён і вышаў з хаты. А Агей падумаў, што ня жывецца гэты чалавек.

V

Хмурна глядзеў зімовы дзень; у імадчувалася тая-ж хмуранасьць, мяккасьць і цяплыня над зямлёю. Сані пераскоквалі з калдобін, працёртых палазамі.

Агей ехаў у горад. Па дарозе думаў аб тым, што от патрэбна зайсьці будзе ў некалькі ўстановаў, пагаварыць добра са многімі людзьмі, каб вырашыць справу аб арганізацыі ў Ліпах коопэратыву. Ехаў ён з упэўненасьцю, што справа будзе зроблена, што скоро на ганках папавай хаты павесяць шыльду, у краму навязуюць плугоў, жалезных барон, солі,—будзе збыт па таннай цане, і тое важнае, аб чым думаў са Сыцяпанам,—споўніцца. К поўдню прыехаў.

Горад, як і заўсёды, грымеў.

Вазілі бразгучае жалеза, цёглу, дровы. Людзі шпарка ды павольна хадзілі; самыя розныя абліччы—з портфэлямі служачыя, чорныя, закопчаныя рабочыя; тоўстыя і тонкія, добра адзетыя і дрэнна.

Як жоўтае сонца заліло гарадзкія дахі—стала зусім добра, весела Агею. Ён глядзеў на аграмадныя дамы гораду і думаў, што ўсё гэтае будавалася вельмі доўга, з году ў год, паклалі тутака шмат сілы, аздобілі ўсё потам і кроўю.

А горад, пабудаваны тысячамі, мільёнамі рабочых людзей, усё грымеў, усё сьпяшаўся некуды...

Сярод гораду—рынак. Тут заўсёды кірмаш. Гандлявалі коньмі, рознай жывёлаю, мужыкі прадавалі спажыткі хатнія, каб купіць што-небудзь, — і ўсё шумелі ды галдзелі, грэючы рукі над гаршэчкам з жарам, гандляркі з выкрыкамі прадавалі розную дробязь: абаранкі, цукеркі, марожаныя яблыкі...

Было позна, калі Агей справіўся. Усюды ён настойна патрабаваў задавальнення ў сваёй справе. Ня так лёгка было дабіцца, але ўсё было ўладжана, і вясёлы ён зьвярнуўся ў начлежны дом.

Тут многа было сялян з вакольных вёсак. Адны паразьлягліся, другія паселі за стол ды гамоняць.

Усе яны прыехалі ў горад за сваімі-ж патрэбамі, пана-везьлі ў кажухох, сярмягах, лапцях многа скаргаў на жыццё, многа душэўных перажываньняў...

— Зямля!—уздыхнуў стары лысы мужык пры ўваходзе Агея, — жывеш ты, а к чаму здольны?

— Ды мы спрадвеку жылі так.

— От таму ты і жывеш так прыкаваным, бы ланцугамі, што ня ведаеш, як быць уладаром зямлі, — прамовіў дзед з бародой клінам.

Шчуплы, аднарукі чалавек, аброслы жыдкімі валасамі на шчаках, сказаў:

— Што там гаварыць. Я ад зямлі гэтай самай і працы бязрукім застаўся. Стараўся, прыяў сабе і сям'і, а папала рука ў малатарню—і баста! Далей не паедзеш... Няма рукі! А ты гаворыш—тое ды гэтае...

— Усяк бывае—і гэтак...

— На тое мы, браткі, і жывем.

— А як жыць іначай?

— Розум чалавеку дан... Во-ось...

— А к чаму-ж ты розум прыкладзеш?—згорблены дзед адмоўна заківаў галавою.—У мяне, к прыкладу, сям'я на дзесяць душ, а зямлі тры з чвэрцю...

Дзед углыбіўся ў свой сказ—моргаў бровямі, вочы сьлязіліся, а на твары столькі маршчын, колькі яму гадоў.

— От і жыві! А вы кажаце...

— Жыву я ў саўхозе,—загаварыў безбароды стрижаны чалавек,—ну, трэба сказаць, добра жывем. Дружна. Возьмемся працаваць, дык усе разам—і праца спорыцца (мы прывыклі ўжо). Машыны такія-сякія ёсць... Нішто сабе...

— Гэта вось і добра, калі дружна, а ня будзь гэтага—не пражылі-б!—дадаў аднарукі.

Агей Засекін перагнуўся праз стол, дзе сядзелі мужыкі, падпёр галаву рукамі. У такі час, калі людзі актыўна выказваюць свае дробязі штодзеннасьці, многа дум у галаве і смутку з радасьцю за жыцьцё. Усё было знаёма тут: гора, сьлёзы, тое, чым жыве і дыша блізкі чалавек. Ён па абліччы хацеў вызначыць, хто як жыве і што ён думае. Вось гэтаму чалавеку, высокаму і тонкаму, белабрысаму, з маленькай бародкай, мусіць добра жыць. У аднарукага чалавека—з худым тварам, высушанымі скуламі, глыбока запалымі вачыма—у яго сум аб жыцьці. Сівабародага дзеда, худога крыўдзіць сын старэйшы, але, як ён кажа, у яго ёсць меншы сын, якога любіць ён. „Сын той ня хто-небудзь, ня просты чалавек, а вучыцца ў горадзе на агронома. К яму і езьдзіў.—„Прыяжджай, кажа“, тата, ласкава гэтак. Ну, я і прыехаў, пабыў у яго. Не хвалю, а праўду кажу—залатая галава ў сына, дабіўся, знацца, свайго... Вось як...”

Дзед сьмяецца. Сьмяецца шырока адчыненым ротам, падгніўшымі зубамі, з сьлязьлівай павалокаю на вачох пад хмурымі бровямі.

— То-то!—гаворыць бязрукі... І ад радасьці дзедавай чуць-чуць ухмыляюцца мужыкі.

Дзядзька з рыжай пакладзістай барадою на ўсе грудзі пачынае скардзіцца, што хадзіў ён па ўсіх установах, гаварыў з усякімі начальнікамі—нічога ня выходзіць. А прыехаў ён сюды на суд: „парабак пакрыўдзіў яго“. Год праслужыў той, двару ня прыяў, бо двор, вядома, чужы, а займаўся „комсамольствам“,

пры канцы-ж патрабуе поўнай платы. Працы ў хаце, дзякаваць богу, многа. „Ну, хто-ж яму можа даць поўную плату?“ У суд, значыць, на мяне. А суд цяпер, трэба прызнацца,—не калішняе, разбурыць цябе хочучь да тла...”

Гаворыць ён моцна, каб усе чулі, есць хлеб з салам. Усе прыціхлі—маўчаць. Парабак сьпіць на лаўцы—прыземісты хлопец, з каравымі рукамі і шрамам на шчацэ. Ён павярнуўся, прыслухаўся ды глуха буркнуў:

— Кулак!

— Маўчы, парасё нямытае,—абразіўся рыжы дзядзька,—пажывеш зараз на лёгкім хлебе, ня будзеш комсамольствам займацца. Усім нялоўка. Хто з іх правы? На ным баку гэта праўда—ці чалавека, які комсамольствам займаецца, ці на баку чалавека, у якога многа ў хаце працы?

Агею шкода стала гэтага прыземістага няскладнага хлапца з вялікімі, доўгімі, каравымі рукамі.

І пад раньне ў Агея Засекіна засталася акрэсьленая думка: людзі живуць, перамагаюць, як гэта ня цяжка, само жыцьцё, мяжуюць, як жыта на сялянскіх палёх; пасля смутку радасьць зямная ў галовах людзей, ня страціўшых чалавечага вобліку.

Яму здавалася, што гэты хлапец заўсёды знойдзе сабе хлеба, бо рукі ў яго здаровыя і імкненьне. Сівабароды дзед будзе радавацца з сына, які вышаў у людзі, пшчотна-ціхай усьмешкаю. І ўсё—і ўсе будуць пасвойму рады і пасвойму няшчасны і сумотны...

Агей ехаў назад... На палёх туман. Неба, як белая шуба. Дыханьне зямлі—цёплае бывае і ў халады. А ў думках была ўстрыжанасьць і ўздым...

Стаяць пахмурна чорныя хаты, занесеныя сьнегам. З абодвух канцоў сяла раскрычаліся пеўні; сабака на сьнягу качаецца, значыць, будзе перамена пагоды.

У канцы сяла бегалі дзiesiąткі варон, яны падобны на чорныя камякі—кружацца, голасна каркаюць і апускаюцца на бярозы...

Перад самай вясною над ганкам папавай хаты вісела дошка, размалёваная фарбамі: „Ліпаўская спажывецкая коопэрацыя“.

Па вечарох зьбіраліся ў краму некалькі чалавек: настаўнік—пажылы, са ўпалымі грудзямі, Сёмка і Кірыла—два комсамольцы на ўсё сяло. Заўсёды прыходзіў роўнай паходкай Агей. Агульны сход ліпаўцаў выбраў яго старшынёю коопэрацыі. Падводамі прывозілі з гораду тавар; мужыкі грамадою хадзілі дзівіцца, аглядаць.

І цэлыя дні тут шумелі і гаманілі.

VI

На вуліцы вясна і сонца...

А дні бягуць... Ходзіць Наста з дзеўкамі на вячоркі, рупна малоціць на таку цэпам. Вясёла ёй. Толькі часамі замуціць сьляза вясёласць: успомніць замужства, калі муж агідна-звярынымі ласкамі суцяшаў яе, цяжка было ад іх, здаецца, узяла-б ды разарвала яго на кавалкі на дробныя, ну яго з багацьцем сваім! Крыўдна трохі і на бацьку, што прымаўляў яе ісьці—ды стары ён, што ты возьмеш з яго...

За кроснамі сядзіць Наста.

Лоўка бегает чаўнок, моцна так набіліцы стукаюць, снуецца тонкая пражка-кужаль, прыбівае ніткі бёрда к палатну.

— Стук-тук-тук...

Гэта нічога, што пра яе на сяле паміж старых пайшла нядобрая пагалоска.

Бабы-платкаркі, падцягнуўшы да калена спадніцу ды сабраўшыся ля калодзежа, разносяць нябыліцы:

— Гэта-ж дзіва—пайсьці ад мужыка!

— Такі ён і мужык, мусіць, што жонку ня мог утрымаць.

— Адлупцаваў-бы добра, каб не захацела!..

— Ды, сястрыцы-ж вы мае! Ды ці ў нашу пору, як мы маладзейшыя былі, было калі гэта? Мужык за валасы-б прыцягнуў да хаты, да сьмерці-б забіў. І бацька родны ў хату ня пусьціць...

— Ды вянчаліся-ж, бацька сьвятым рушніком зьвязваў, абыцаньне давалі...

— Сьвет, мусіць, пайшоў такі!..

І скардзяцца бабы на новы сьвет, на людзей, што парушаюць законы, перасьцерагаюць сваіх дачок ад гэтага.

Ды дзе іх усьцеражэш!

Кожная іх дачка пойдзе замуж так, а нялюба—вернецца назад, ня прызнае абяцанняў ды сьвятых слоў, адрачэцца ад старых песень—засыпае новую.

А Насьце весела,—брат сказаў:

— Жыві ў мяне.

Чаўнок лоўка так ходзіць пад руплівымі рукамі, моцна так стукаюць набіліцы новыя ў тахт думкам.

Ня пужаецца Наста людзкіх гаворак.

Няхай старыя хоць па ўсяму сьвету разьнясуць,—усё роўна не павераць маладыя—ані каплі: будуць жыць, выбіраць пасвойму любага, будуць жаніцца без папа. Увечары прыдзе Сёмка, зараз працуе на чыгунцы рабочым, сядуць на прызбе поплич, ласкава будуць гаварыць аб жыцці—новым, не такім...

Пройдзе баба тая—платкарка, ды скажа другой:

— От распусьніца сядзіць. У бога перастала верыць. Цягаецца з комсамольцам гэтым...

Што з гэтага?

А Сёмка добры. Ласкава так абыйме ды пачне гаварыць прыгожа, і верыць Наста, і любіць так, бо што ёй, калі толькі дваццаты год пайшоў, калі жыць яна хоча так.

„Ой, вы, кросны мае, сасновыя, смалістыя,

Панажы мае ходзяць-ходзяць борада-хуценька...

Ой ты, пражы мая, шаўкавістая, тонкая,

Думы блытаныя, неразвязаныя...”

І хочацца Насьце песню засьпяваць—няма ў яе зараз слоў, а каб скласьці думы, дык вышла-б так:

„Выйду я на зялёны луг, у зялёнае жыта, буду рваць блакітныя кветкі, сінія васілёчкі—ды сплятаць з іх слаўны, прыгожы вянок. От саўю я вянок—усьміхнецца мне сонейка, усьміхнецца даль на палосах. Ой, пайду я аднэй з трох дарожанек, самай шырокай, што за ваколіцай расьцягнуліся. Сонца будзе сьвяціць і трава зеляніцца. Забуду я там пра ўсё сумнае, бруднае і няўдалае ды засьпяваю песеньку:

Ой, у садзе садо-очку-у...

Сустрэну я мілага, прыгожага свайго, надзену на голаву яму васількова-блакітны вянок і ўсьміхнецца мілы ды пацалуе ў асмуглыя вусны. Возьмемся разам за рукі, засьпяваем пра поле і тры дарожанькі, пойдзем карагод вадзіць. Многа ў карагодзе прыгожых, слаўных дзяўчат, а мілы будзе толькі шу-

каць мяне. Знойдзе ў карагодзе, як пралеску бялявую, сярод іншых, і абаўе рукамі, скажа мілы любоўна так:

„Не аддам цябе, любая, нікому!“

— „Забуду я пра ўсё!“—думае Насьця і ня можа дум адагнаць.

З вуліцы даносіцца да Насты вясновы гоман—то прыляцелі птушкі з выраю; і хочацца ёй зараз-жа пабегчы, бо чырванеюць шчокі, брусняцца...

Моцна стукаюць набіліцы, скоранька ходзяць пад босымі нагамі панажы ды лоўка снуецца ў пражы хадун-чаўнок.

„Прыдзе мілы, любы ўвечары да мяне, толькі-б прасьцяг шырокі даткаць ды сонца зайшло за кучаравую паласу лесу“.

Ой, вы, кросны мае—сасновыя, смалістыя.

Думы вы,—думы ціхія, дзявочыя!

... Вясна прышла радаснай, адзела ў зелень палі, ласы, паплавы.

Сяло загаварыла павясноваму. Скрозь гоман людзкі на сяле чуцен шолах бяроз у гаі і буйны шум хвой.

Вясна з яе клапотамі запаўняла душу чалавека, навявала новыя думы, настроі—больш вясёлыя і прыгожыя. Сяляне, перажыўшы зіму, радасна выходзілі на поле, жмурыліся ад сонца, глядзелі на рост жыта...

У сьвяты дзень Ліпы шумелі пчаліным роем.

Зьбіраліся звычайна на прасушаным месцы вуліцы маладыя.

Дзынкаў ды разьліваўся гармонік, нехта складаў прыпеўкі—гучныя, сакавітыя. Сьмех у вяснова-сінім паветры дрыжэў, галасы распаўзаліся ціха па зялёнай зямлі. Падыходзілі старыя, глядзелі на гульбішча і скокі, а самі гаварылі стала і сур'ёзна аб вясне і аб ураджаі, аб тым, што жыта добра зарунела, што скоро будуць узворваць зямлю пад ярыну.

Агей Засекін хадзіў радасным—рад быў вясне, жыццю і думам.

Пад поўдзень прышоў к Карнею. Той сядзеў на прызьбе ў аднэй белае кашулі, вясёла глядзеў на сонца і на стрэху свайго хлеву—на ім пагніла салом...

— Малайчына ты!—пахваліў дзядзька Агея,—зробіў такое для вобчаства, што другі-б ня змог. Коопэрацыя—важная штука для нас... Плугоў, кажуць, панавязьлі туды—і то добра!..

— Яшчэ ня ўсё,—адказаў Агей,—многа чаго зрабіць трэба... Вось адчынім хату-чытальню. Кніжкі вечарамі чытаць будзем. Людзі з гораду прыедуць—шэфамі завуцца—даклады будуць рабіць. Аграном скажа, як атрымаць большы ўраджай...

— Разумная твая галава, Агей!

— Розум, дзядзька, у кожнага ёсць, толькі хто куды накіруе яго...

— Так яно... А сонца-то, сонца сьведзіць як—эх! Пайсьці-б цяпер па полі ды падзівіцца на збожжа—сёлета яно добра ўзялося.

Сьмяецца Карней—чаму?—ці сонцу, ці жыту, ці так радасна можа.

Белы певень узьбіўся высока на страху і захопаў крыльямі, загарланіў, а тады, спужаўшыся нечага, каменем зваліўся на двор і, растапырыўшы крылье, пабег у хлёў.

— Дурная птушка,—сказаў Карней.

А зьвярнуўшыся да Агея, весела і падміргнуўшы яму, сказаў:

— Пайду жыты аглядаць, а ты ў хату зайдзі... Сядзіць гэта там адна Маланьня ды і сумуе. Распытай ты ў яе—чаго яна так?

Карней пашоў гарадамі ў зялёную даль жытоў.

А ў хаце сядзела толькі адна Маланьня—з вакна глядзела на вуліцу, чула крыкі, песні ды вясёласьць маладых. Нікуды ёй ісьці не хацелася—толькі многа думалася вельмі.

Нехта стукнуў у дзьверы. Маланьня ўскочыла, выцерла белым вышываным рукавом сьлёзы, а спазнаўшы Агея—вясёлага, са сьмехам у вачох, радасна ўскрыкнула.

— А я думала, што ты ня прыдзеш?

Агей сеў ды ўзяў яе за рукі, паглядзеў у вочы сінія, поўныя прадоньнем прастай шчырасьці і пачуцьця.

— Чаму ты думала так, Маланка?

Агею хацелася сказаць што-небудзь вельмі пяшчотнае, ласкавае, каб усьцешыць усхваляванасьць дзяўчыны.

— А мне думалася, што ты пакінуў мяне!

— Ха-ха! Цябе пакінуць—такую... добрую... прыгожую...

— Любы мой, Агейка,—і гладзіла яго валасы русыя, пераблытаныя.

— Пойдзем пагуляем,—папрасіў Агей.

— Пойдзем!

Яны пайшлі, асьцярожна ступаючы па сакавітай, пладароднай зямлі вясноўскай, багатай пахамі, што ўліваліся ў грудзі—па шаўковай траве к самаму лесу зялёнаму.

— Люблю я вясну!—сказаў Агей.

— А я люблю пралескі,—адказала Маланья і стала зрываць іх на лясным прыгорку.

Селі на прыгорку. З аднаго боку лес—зялёны і шуміць. Наўсцяж поле расьцягнулася, дарогі. Улева—чорныя і шэрыя хаты Ліпаў і сяло запоўнена зыкамі. Унізе, у кустох пра нешта такое журчаць пералівы рэчкі. Алешнік, здаецца, на вачох распускаецца.

Маланья даверчыва глядзела ў вочы Агею, слухала мую яго голасу.

— Пойдзеш за мяне замуж?

— Пайду, Агейка! Ты лепшы, разумны, самы лепшы на сьвеце...

— Ну? Не памыляешся? ха-ха-ха-ха!

— Сапраўды.

Абодвум — маладым, здаровым — хацелася ласкі. Агей крепка пацалаваў у чырвоныя губы...

Ціха-чуць-чуць—шумеў лес, трапыхаўся алешнік, маленькі цёплы вецер па вадзе пісаў дзіўную, самую прыгожую казку жыцця ды расчосваў валасы жытнія на грудзёх поля...

Тады Агей дрыжачымі і дужымі рукамі ўзяў яе—ціхую, упругую, з вачыма-кветкамі, поўнымі сонца і ціхай просьбы, ды беражліва, як самае дарагое на сьвеце, палажыў пад хвой на зялёную траву—на кветкі. Зямля пахла ўсім тым, што нараджае вясною, што дае сьвету; і яшчэ пахла—шырокім жытнёва-сінім прасторам, і ўся яна—зямля—кіпіць жыватворчымі сокамі... Хацелася песьні вялікай, трывожнай радасьці, скласьці хвалу жыццю і зямлі.

І тады зашчабяталі птушкі, сонца весялей заграла, зямля стала яшчэ зеляней, яшчэ дзіўней паказаўся сэнс казкі, напісанай ветрам...

Вачыма поўнымі сьлёз, журбы і радасьці глядзела Маланья. Агей расказваў ёй пра жыццё—яны будуць жыць добра, будуць любіць адзін другога моцна—не здарма сонца такое гарачае і яны маладыя!

— Веру табе, Агейка!—гаварыла дзяўчына...

Прышлі ў сяло. Карней сядзеў на тым-жа месцы, на прызьбе.
 — Добрае жыта,—гаварыў ён,—густое... А вы дзе гулялі?
 — Гулялі, тата,—вясёла прамовіла дачка.
 — То-то-ж... Добра, што гулялі, толькі глядзеце, каб не нагулялі чаго, а то...

— Чаго ты, дзядзька, палохаешся?—спытаў Агей, весела пазіраючы.

А Карней сур'ёзна, закурваючы цыгарку, сказаў:

— Ведама—вясна, сонца,—а вы маладыя...

— Што з гэтага?

— Нічога...

Некалькі сядзелі моўчкі. Агей паглядаў на Маланьню—чырвоную, усхваляваную, на сур'ёзнасьць Карнея. Тады падумаў і ціханька засьмяяўся.

— Дзядзька Карней!

— Ну, што скажаш?

— Аддай за мяне Маланьню.. Люблю яе.

З твару Карнея раптам прапала сур'ёзнасьць, насмешліва і весела паглядзеў на абодвух.

— Вось чаго захацеў ты—маладзец. Ведаў я гэта. Спытай у яе—ці згодна яна...

Агей любоўна паглядзеў, вочы іх сустрэліся.

— Я згодна, тата...

— Ну, дык як хочаце цяпер,—сказаў Карней, махнуў рукою і, усё ўхмыляючыся ў бараду, курыў. Нарэшце, ня вытрымаў і спытаў:

— Як-жа вяселье—з папом ці без папа?

— Ня люблю я папоў... Дый лішнія гэта. Мы справім вяселье пановаму.

— А можа-б з папом ямчэй было—мацней-бы зьвязаў...

— Мы і так моцна зьвязаны...

— Ну, як хочаце—ліха на вас! Дзе ўжо мне... Толькі живеце добра...

VII

Праз тыдзень было вяселье.

— Што гэта за вяселье?—здзіўляліся некаторыя старыя. А Сыцяпан Гаравы сказаў:

— Гэта прыклад для вас. Скора ўсе так будуць...

— А няхай яно ня будзе гэтага...

— Не, браткі, будзе—нікога ўжо ня ўтрымаеш.

Маладая—прыхарошана, зачырванеўшыся, з ласкавым поглядам вачэй, сядзела на лаўцы побач з Агеем. Дзяўчаты-падружкі сьпявалі адну за другой вясельныя песьні, каб разжалябіць маладую,—а яна ня плакала. На вуліцы гарманісты наярваў вальцы, „каробачкі“, расходжага. А ў хаце мужыкі-суседзі, самавіта расьсеўшыся за сталом, вялі бяседу,—важна, як ніколі... Павесяліліся—гэтым усё і кончылася. І ўсё жыццё пайшло сваім чарадом...

Пачалася пахань, сяўба ярыны. Агей сеяў ачышчаным збожжам...

З гэтага часу сталі зваць яго „новым чалавекам“—адны з ціхай усьмешкай, што нічога ня выйдзе з усяго, другія—з пагардаю, з пашанаю да яго,—бо ўсё, што ён ні рабіў, імкнуўся—пасвойму. Гэтаму дапамагалі Кірыла з Сёмкай. Яны арганізавалі ячэйку, прыцягвалі хлапцоў да працы...

Аднойчы ў хату к Агею прышоў бацька ў вясёлым настроі. Ён зірнуў на дачку і нявестку, на сваю прыбраную хату, чыста падмеценую падлогу і, нібы здзівіўшыся, загаварыў з Агеем перш аб пагодзе, потым перайшоў на сяўбу. І гаварылі бацька з сынам доўга і ласкава. Нікан упамянуў аб тым, што Арывон з жонкаю зайздросныя людзі, і застаўся начаваць. А ўранні—сонечным і пагодным—паехаў з Агеем засяваць ячмень і больш нічога не прарэчыў Агею. Трохі сагнуўшы сьпіну, вясёла хадзіў дзед па ральлі, клапатліва рассыпаў зерне, як некалі даўно, уперад—з такой ашчаднасьцю і гаспадарлівасьцю.

І Агею было радасна, што бацька прымірыўся.

Нацянькі цераз поле ідзе Сыцяпан Гаравы, утупіўшы вочы. Паздароўкаўшыся з Агеем, сказаў,—ні то радасна, ні то сумна,—што яму з гораду ад старага таварыша прышоў ліст. Піша той, што на заводзе, дзе некалі ён працаваў, ёсьць яму вольнае месца, просіць, каб прыежджаў...

— Ну, і як ты думаеш?—спытаў Агей.

— Паеду... бо ўсё роўна ня жывуся я на зямлі. Мяне, ведаеш, цягне ў горад, к малатку... Не магу забыць... Заўтра-ж, мусіць, еду, а на маё месца вызначылі Сёмку—лоўкі і разумны хлопец, справіцца з работай... Ну, бывай, Агей!

— Будзь здароў, брат!.. Прашу цябе, не забывай сяла... Тут яшчэ шмат працы правесьці трэба...

— Буду прыяжджаць... А ты, брат, настойлівы чалавек— захочаш, дык зробіш...

Сьцяпан з Агеем разлучыліся...

Думаў Агей, што Сьцяпан здаровымі рукамі будзе трымаць і біць молатам, а ён—зусім увайшоўшы нутром у побыт—будзе сеяць, араць...

Па ральлі бегалі вароны, клявалі зерне, стаямі ўзьнімаліся. Пануківалі мужыкі на сваіх коняй, прачнулася даўно сяло, і доўгай пугаю гнаў пастух на папас чараду кароў. Ужо высока ўзнялося сонца, шчодро асыпаючы зямлю золатам праменьняў. З травы асыпалася брыльянтстая раса. З безразьняку, што ў канцы поля, выбег малады зайчык, пахлопаў вушамі і, як дурны, кінуўся бегчы па полю паміж людзей...

— Тулі яго... тулі!—крычалі людзі, кінуўшы сявалкі і бароны...

— Лаві-і!..

— А т-ту-у яго... г-эх!

— Ёсьць... Улавіў—ліха на яго! У баразну ўбіўся,—крычаў нехта і рагатаў на ўсё поле...

Агей хадзіў за бараною. Подыхі вясны ўліваліся ў нутро. Зямля, прыгрэтая сонцам, абыймала ўсю істоту. Яму хацелася, ходзячы так, буйна сыпваць на ўсё поле, каб ажно пагалоска насілася.

Калі з поля прыбралі збожжа і сады пачалі жаўцець і лісьце асыпацца з дрэў,—комсамольская ячэйка адкомандыравала Кірылу на рабфак, як актыўнага комсамольца...

Што будзе ў горадзе—ня ведаў Кірыла: адтаго думна было і трохкі пужліва. А Нікан, паглядаючы на сына, ураніў сьлязу і сказаў:

— Глядзі-ж, Кірыла, узяўся за справу, дык цягні...

Кірыла з торбаю за плячыма вышаў за сяло, на шляху азірнуўся, пачуў нязвычайную цішыню, і разам стала сумна і радасна.

— А як яшчэ сустрэне горад?

* * *

...Праз тры гады, скончыўшы рабфак, Кірыла прыехаў у Ліпы. Была вясна... На палёх рунела збожжа. Дзень ясны.

І ўспомніў Кірыла тыя-ж Ліпы, што былі тры гады назад.

А ён цэлы год ня мог прыехаць да хаты. Агей пісаў лісты,—што сяло ўсё больш пачынае жыць „пановаму“. За цэлую вярсту—не пазнаў былых Ліпаў. Год назад, як разьбіліся яны—частка на хутары, частка на два пасёлкі. Царква Кірылу здалася трухлявай, пагорбленай, нібы чакала часу, калі-б гэта рухнуць ды рассыпацца на дробныя кавалкі. Быў сьвяточны дзень. Старэнькі поп і з дзякам рана зачынілі царкву і, пату-піўшы галовы, пайшлі ўздоўж вуліцы,—поп ад старасьці, дзяк ад суму, што мала хто ходзіць, што няма прыбытку...

На вуліцы, як і раней, шумелі. Гаманілі ў новай хаце-чытальні. Першым сустрэўся на дарозе Сёмка. Таварышы разгаварыліся...

— А я,—сказаў Сёмка,—ведаеш, старшыня сельсавету і жанаты чалавек... Да чорта працы! Здорова трымаюся... Ячэйка вырасла моцная... Жывем, брат... Ну, а што ў цябе—апавядай!..

Кірыла доўга расказваў пра горад.

— Трэба і мне падвучыцца,—цвёрда заявіў Сёмка—Э-эх!

Бацька сядзеў на прызьбе новай хаты, на хутары ля рэчкі, і трымаў на руках двохгадовага сына Агея.

— Вось ты які стаў,—здаволена адазваўся Нікан,—зусім гарадзкі чалавек...

З бялізнаю на руках прышла з рэчкі Маланья—загарэлая, радасная, узяла з рук бацькавых сына і стала гушкаць на руках.

Кірылу паказалася, што Агей стаў вельмі сур'ёзным; ён быў завалены працаю—па гаспадарцы, коопэрацыі, у хаце-чытальні; і гэта залішня сур'ёзнасьць перш не падабалася, а далей брат стаў сьмяяцца, расказваць нейкае сьмешнае здарэньне—і сур'ёзнасьць зьнікала з твару. Нават Нікан сьмяяўся.

Сястра Наста была замужам за Сёмкай...

Прышло яшчэ некалькі мужчын. Важна расьселіся на прызьбе пад сонцам і сталі далікатна распытваць пра парадкі ў горадзе. Больш за ўсё цікавіўся Карней—ён паказаўся Кірылу тым-жа самым і, як раней, вясёлым дзядзькам, упэўненым у сабе. Сусед Нікандра ўзмацнеў у гаспадарцы. Ён рэдка калі, пад вясёлы і п'яны настрой, сьпяваў сваю ўлюбёную песьню:

„Ах ты, сукін сын, ды ліпаўскі мужык,
А куды ты спатыкаешся-бяжыш?..“

І многа яшчэ скаргаў на жыццё было ў людзей, але яны губіліся, як нешта мізэрнае, нязначнае, перад прасторамі самога жыцця, перад бляскам вясновага сонца...

...Радасьць ты мая!

Жыццё ты—маладое...

Канём сівагрывым нясеся па загонах, сёлах, лясох—
і ўсюды ты сваё роднае, і ўсюды запал у грудзёх не астывае.
Далі ў табе і яснасьць люстраная!

(Канец)

Як сонца ў кроплі вады

(Моладзь да 10-ай гадавіны Кастрычніка)

Дзесяць год—гэта сымбалічны тэрмін.

Дзесяць год—гэта нейкія буйныя, ужо пройдзеныя абшары, гэта новы этап, новая паласа ўпартай працы... Гэта сьціслы кароценькі рад. „Дзесятая гадавіна Кастрычніка“ многа ўспамінаў абуджае, шмат аб чым кажа.

І ў асяродку нашай працоўнай моладзі, нашага комсамолу гэта славутая гадавіна адбіваецца, як сонца ў кроплі вады.

Сёння мы пакажам узорам самых будзённых, самых звычайных прыкладаў, якую моладзь, якую зьмену падрыхтаваў вялікі Кастрычнік.

У цяжкія гады гэтак званага вайсковага камунізму па ўсёй савецкай краіне адбываліся суботнікі.

Комсамол Беларусі, сьледам за іншымі арганізацыямі саюзу, не адставаў і ў гэтай справе. Характэрна пастанова аднае ячэйкі, якая прынята на першым-жа сходзе пасля яе ўтварэння:

„1. Не адставаць ад моладзі Савецкай Расіі.

2. Працаваць на суботніках дзье гадзіны звыштэрмінова, гэтым самым замацоўваючы нашы заваёвы, наш тыл“.

Вось як апісвала „Молодежь Белоруссии“ першы суботнік у Менску:

„21-га жніўня адбыўся вялікі суботнік, у якім Менская арганізацыя саюзу прымала актыўны ўдзел. Роўна ў вызначаны час, а 6-ай гадзіне ўвечары, члены саюзу сабраліся ў клубе і стройнымі радамі, са сваім сьцягам накіраваліся на Пляц Волі. Калі, дзякуючы нераспараднасьці арганізатараў,

прышлося чакаць больш гадзіны, саюз паказаў прыклад вытрыманасці, застаючыся ў страі і расьсьпяваючы рэволюцыйныя песні.

Працу далі ў Кашарах—разьбіраць, пераносіць і складаць пад павець паходную вузка-калейку. Члены саюзу працавалі ўвесь час без адпачынку, стараючыся абагнаць адзін другога ў пасьпешнасьці працы. Цяжкія рэльсавыя рамы, якія цягалі па 4 дарослых, нясьлі 2 комсамольцы. Назад усе ўдзельнікі суботніку разыходзіліся паасобку, а комсомол пайшоў стройнымі радамі з радаснымі песнямі і зганізаваў сваім прыкладам рэшту.

Прышлі ў клуб, памылі рукі, паселі і наладзілі гутарку аб значэньні суботніку. Разышліся позна вечарам.

Членаў КСМ прымала ўдзел больш 60 чалавек.

Да іх прылучылася некалькі чалавек беспартыйнай моладзі. Настрой быў самы бадзёры і сьвядома-рэволюцыйны.

Асабліва ўрачыстыя суботнікі наладжваліся ў сьвяты. У міжнародныя юнацкія дні ў многіх арганізацыях праводзіліся асобныя суботнікі моладзі.

У Барысаве на такім МЮД'аўскім суботніку 5-га верасьня 1920 г. прымала ўдзел 500 чалавек, якія працавалі над адбудаваньнем разбуранага палякамі мосту. У Менску прымала ўдзел 400 чалавек, якія працавалі на чыгунцы па разгрузцы дроў, выгрузцы лёкамобіляў, ачыстцы шляхаў і г. д. Пасьля суботніку сабраліся ў разбураным палякамі дэпо пры асьвятленьні факелаў, прапелі Інтэрнацыянал і арганізавалі дэманстрацыю па гораду“.

Мы аб гэтым слаўным мінулым—аб „суботніках“ успаміналі недарма.

Надыходзячае Кастрычнікавае сьвята мы адзначаем ня хваляй слоў, але хваляй канкрэтных, карысных спраў.

Асобныя прадпрыемствы рыхтуюць адчыненьне новых майстэрняў, лепшае абсталяваньне ўжо існуючых, паляпшэньне вытворчасці працы і г. д.

У вёсцы—рамантуюцца дарогі, папсаваныя масты, адчыняюцца новыя хаты-чытальні. Усё гэта асобныя, яскравыя крупінкі таго вялізарнага падарунку, які рыхтуецца працоўным жыхарствам Савецкага Саюзу да 10-годзьдзя Кастрычніка.

Працоўная моладзь у гэтым усесаюзным „падарунку“ прымае ўдзел шляхам правядзеньня ўсебеларускага суботніку.

„Суботнік“—які зьяўляецца далёкім рэхам мінулых гістарычных дзён—праходзіць пад лёзунгам „Павышэньня ролі і ўдзелу рабоча-сялянскай моладзі ў соцыяльным будаўніцтве“.

Практычныя лёзунгі суботніку—барацьба з бяспрытульнасцю ў гарадох і канкрэтныя грамадзка-карысныя пачынаньні ў вёсцы (пабудова лазьняў, капаньне студняў, праца ў бядняцкіх гаспадарках, рамонт школ, работа ў саўхозах і г. д.).

На старонках газэты „Чырвоная Зьмена“ вось амаль як месяц ідзе вялікі „мітынг чытачоў газэты“.

Выказалася звыш 70 прамоўцаў—рабочых, сялян, служачых і прадстаўнікоў розных устаноў. Удзельнікі „мітыngu“ шчыра падтрымалі думку аб „суботніку“.

Рэха „мітынгавых“ прамоў, зьяўляюцца весткі аб практычнай падрыхтоўцы да „суботніку“, аб тэхнічным „узброеньні“ ячэек у гэтых адносінах.

„Суботнікі“ пачынаюць праводзіцца па ўсіх акругах і раёнах Савецкай Беларусі.

Што будзе рабіцца ў час гэтых „суботнікаў“.

Для суботніка ў Вільшчынскай школе сялянскай моладзі вызначылі 3 дні.

На першы дзень частка комсамольцаў асушыла балота аднаму бедняку.

У другі дзень—паправяць папсаваную дарогу і дапамогуць працаваць некалькім бедняком і аднаму пагарэльцу.

Трэці дзень—нядзелю—усе комсамольцы і значная частка беспартыйнай моладзі будуць капаць бульбу. Заробленыя грошы пойдучь у карысьць бяспрытульных.

Ячэйка пры Цімашоўскім саўхозе Магілёўскай акругі адпрацавала выхадны дзень—граблі канюшыну—за што атрымала 12 рублёў.

Профшкольская ячэйка бярэ заказ на 35 руб.

Раднянская ячэйка за капаньне бульбы атрымала 7 руб.

За дзень абмалаціла 40 пудоў аўса Белічанская ячэйка.

1.000 рублёў у выніку „суботніка“ будзе сабрана ў Барысаве.

Мы вышэй прывялі толькі асобныя весткі, асобныя лічбы.

Агульная дапамога бяспрытульным па ўсёй Беларусі будзе вялізарная, і гэта зьявіцца лепшым падарункам да Кастрычніка і лепшым ушанаваньнем памяці яго правадыра—Уладзімера Ёльліча Леніна.

Праглядаеш архівы юнацкіх газет.

Радкі за радкамі, хвалямі допісаў, прабягаюць радасці і няўзгоды, дасягненні і недахопы штодзённага жыцця-быцця.

Яны сёння, да 10-гадавіны Кастрычніка, твар вясновага комсамолу.

Прудкоўская ячэйка (Чавускі раён). Думку аб пабудове новай школы комсамольцы прапанавалі на культкамісіі сельсавету, а пасля і на пленуме савету. Школа адбудавана, прычым да яе пабудовы, перавозкі матэрыялаў была прыцягнena беспартыйная моладзь.

Барсукоўская ячэйка (Кармянскага раёну). Культасветная камісія сельсавету пад кіраўніцтвам і пры дапамозе комсамольцаў разгарнула працу па падпісцы на газеты сярод насельніцтва—у выніку на 4 двары выпісваецца адна газета.

Куракаўшчынскі сельсавет (Кармянскі раён). Культасветная камісія сельсавету (старшыня яе—комсомолец) адчыніла пры сельсавеце куток „сяброў газеты“, у якім налічваецца 23 чалавекі, сабрала бібліотэку, праводзіць чыткі газет і гутаркі.

Каліская ячэйка (Хоцімскага раёну). Ячэйка праз культкамісію арганізавала тыднёвыя сельска-гаспадарчыя курсы.

Латыгаліцкі сельсавет (Халопеніцкі раён). Комсамольцы паднялі пытанне ў сельсавеце аб адчыненні хаты-чытальні—зараз хата-чытальня працуе.

Вось факты. Прыклад таго, як трэба вырашаць агульную задачу культурнага будаўніцтва.

Па Бяленіцкім раёне, дзякуючы энэргічнай працы комсамольцаў завербавана 100 новых падпішчыкаў.

150 падпішчыкаў завербавала Куракаўская коопэрацыйная камісія, у працы якой прымала ўдзел ячэйка комсамолу.

У Забелішанскім сельсавеце праз гаспадарчую камісію ячэйка сумесна з сельсаветам прыцягнула сялянства да арганізацыі меліорацыйнага таварыства.

Самулкаўская ячэйка ў часе пасяўной кампаніі вытрабавала радавую сеялку—увесь пасёлак засяваў поле машынаю.

Мы тут, вышэй, прагледзілі „сводку“—весткі ў тры радкі.

А зараз будзе цікава ўзяць першую папаўшуюся вёску, пабачыць, якую рэвалюцыю ў ёй зрабіў Кастрычнік.

„Заказінец“. Вёска Смалявіцкага раёну, Меншчына.

...— Дзіўныя рэчы робяцца ў нашай вёсцы,—кажа ў сваім лісьце вясковы хлапец Мікола Пятроўскі.

Калі аглянуцца назад, дык убачыш, быццам нешта вялізарнае.

Да Кастрычнікавай рэвалюцыі наша вёска была амаль што самай цёмнай і забітай ва ўсім раёне.

Усе старыкі і людзі сярэдняга ўзросту зусім няпісьменныя.

Моладзь толькі тое і рабіла, што выпівала і гуляла ў карты.

Гаспадарылі зусім пастарому. Канюшыну ніхто ня сеяў, пра сэрадэлю і караньплоды ніхто і ня чуў нават. Папар заўсёды аралі вельмі позна, а таму жыта не радзіла.

Бульбы сеялі зусім мала. Кароў кармілі толькі саломая, чаму і малака ня мелі.

Ніхто ніколі і ня думаў аб палепшанай пародзе сьвіней і наогул жывёлы. Ніхто не карыстаўся сельска-гаспадарчымі машынамі. Малатарань было ўсяго 2.

Куплялі ўсё патрэбнае ў крамніка, які драў па сем скур. Ніколі ня бачылі агронома.

Калі-ж узяць нашу вёску цяпер, дык яна адна з лепшых і перадавых у раёне. Існуе арганізаваны моладзьдзю сельска-гаспадарчы гурток, які вучыць сялян, як падымаць гаспадарку. Кожны гаспадар засявае канюшынай амаль не чацьвертую частку ўсёй зямлі, папар арэцца ў маі—чэрвені месяцы, сеецца выка, сэрадэля, караньплоды ў кожнага гаспадара.

Сеюць сартаваным насеньнем, пратручваюць формалінам. Некаторыя сеюць радавымі сеялкамі, якія бяруць з пракатнага пункту.

Дзьве гаспадаркі перайшлі на шматполье. На ўгнаеньне скарыстоўваецца торф. Ёсць шэсьць гаспадароў-дасьледчыкаў, якія вывучаюць сельскую гаспадарку. Сяляне-дасьледчыкі сеюць азімую выку, вядуць рахунковыя запісы ў сваіх гаспадарках. Хлявы для жывёлы палепшылі—з вокнамі, уцяплёныя, высокія.

У многіх пароблены дацкія кармушкі, і корм даецца жывёле па норме. Заводзяць іоркшырскай пароды сьвіней, а таксама і паляпшаюцца каровы.

Організавана мэліорацыйнае і тарфяное таварыства. Ёсць думка ў сялян арганізавацца ў комуну, набыць трактар і г. д.

Школа зусім блізка, усе дзеці вучацца. Амаль ня ўсе гаспадары зьяўляюцца пайшчыкамі спажывецкага і крэдытнага таварыства. Амаль ня кожны гаспадар чытае газету. Арганізаваны чырвоны куток, дзе кожны чытае кніжкі, атрымоўвае розныя парады і піша заяву.

Сельска-гаспадарчы гурток мае дыплём, і на акруговым конкурсе атрымаў прэмію 50 рублёў, за якія куплена сячкарня „для сяброў сельска-гаспадарчага гуртка“.

...За што пабілі комсамольца Басалая?—пытаецца ў допісу юнкор з вёскі Цяўлава, Койданаўскага раёну, тав. Акса, і сам сабе адказвае.

— Пабілі за малако.

Але, але—за малако.

У лістападзе 1926 г. ў вёсцы Цяўлава па ініцыятыве комсамольца Басалая Максіма арганізавалася малочная арцель „Прогрэс“.

Цяпер Цяўлаўская арцель расьце і ўзмацняецца з кожным днём.

Арцель у сучасны момант налічвае каля 40 пайшчыкаў і мае налічны капітал—103 р. з лішнім. За працу арцель узялася толькі з 25-га сакавіка 1927 г. Вырабляе яна сыры і масла.

Пачатая справа ледзь прыкметна пасоўвалася наперад, бо ня было ніякіх машын. Цяпер арцель мае сваіх прылад на 101 руб. з лішнім.

Малако ў арцель дастаўляюць 80 гаспадарак, але гэты лік з кожным днём расьце.

З 25-га сакавіка па гэты час арцель перапрацавала каля 51 тысячы літраў малака. На кожную гаспадарку прыпадае каля 50 руб.

Наш селянін зараз мае грошы на падатак ці на якія-небудзь іншыя выдаткі.

Апрача розных выдаткаў, прадстаўнік Белсельсаюзу пасьля рэвізіі ў арцелі знайшоў прыбытак у суме 156 руб. Усяго сродкаў у арцелі 1.112 р. 23 кап.

На сваім сходзе пайшчыкі пастанавілі яшчэ лепш разгарнуць працу ў арцелі, уцягнуць больш пайшчыкаў, уступіць

сябрам у Белсельсаюз, дзеля паляпшэння корму скаціны купіць два вагоны вотрубей і вагон макухі. Сяляне вельмі рады сваёй арцелі і дзякуюць Басалю, які арганізаваў арцель.

Яшчэ больш цікавы малянак комсамольскай упартасці прыводзіцца ў адным з нарысаў, надрукаваных у газэце „Чырвоная Зьмена“.

...У вёсцы Скураты раз некалькі мясцовых комсамольцаў прачыталі ў мінулым годзе ў адной з часопіскай апавядання аб тым, як комсамольцы камуну арганізавалі ды трактар набылі.

Прачытаў комсамалец Воўк гэта прыгожа-напісанае апавяданне, і цывіком у галаве замацавалася думка:—арганізаваць-бы комсамольскую арцель. Ад мар узяліся за справу. Воўк пазнаёміў з сваімі плянамі Пятруся Чыкана. Справа пайшла на лад.

Але калі ўжо была знойдзена зямля і атрыман дазвол Райвыканкому, дык астатнія комсамольцы пачалі чухаць патыліцу і адмовіліся ісьці ў арцель. Ёх адгаварылі бацькі.

Чыкун і Воўк не апусьцілі рук і самі ўзяліся за пабудову першых крокаў іх „арцелі“.

Зямлі ім было дадзена ў вёсцы Пацічова. У вёсцы іх сустрэлі кепска. Гаспадарка, за якую павінны былі яны ўзяцца, знаходзілася ў кепскім становішчы.

Да Воўка і Чыкуна прылучыўся комсамалец—батрак Зьмітрок Фядотаў.

Працавалі, ня гледзячы на гадзіны. Нечакана прышла дапамога. Праз ЦК Комсамолу дабіліся крэдыту 1.000 рублёў. Купілі малатарню, варху, саломарэзку, каня, карову, пару дробных сьвіньняў, насеньне і г. д.

Зямлю скарысталі ўсю. Асушылі балоцістую сенажаць, пачынілі грамадзкі калодзеж, пабудаваўлі земляны склеп і г. д.

Адносіны сялян да арцелі, якая носіць прыгожую назву „Комсамольская Воля“, рэзка зьмяніліся. Замест рогату і насьмяханьня сяляне часта зварочваюцца да „арцельшчыкаў“ за даведкамі па розных пытаннях.

* * *

Ня менш дасягненьняў і ў горадзе, у рабочых хлапцоў. Па прапановах комсамольцаў, у мясцкоме шляху і матэрыяльнай (Менск) зрабілі шмат добрага ў галіне рацыяналізацыі.

У Віцебску ячэйка акулярнай фабрыкі дабілася знішчэнняў браку, па прапанове комсамольцаў была наладжана лепшая апрацоўка аправы для акуляраў.

Прыкмецілі комсамольцы швэйнай фабрыкі „Профінтэрн“ (Віцебск), што псуюцца машыны ад масла (якім абліваюць машыны)—далажылі адміністрацыі і недахоп быў знішчаны. Яны таксама дабіліся скарачэння штатаў, узнялі пытаньне аб тым, як лепш накаляць уцюгі і аб лепшай устаноўцы машын.

Комсамольцы „Мэдпрому“ № 3 унеслі прапанову аб увядзеньні тачак, што дало магчымасьць хутчэйшага прывозу поўфабрыкату і знізіла процант прастою рабочых.

Комсамольцы фабрыкі „Самаход“ унеслі прапанову аб арганізацыі групавой працы, што дало павялічэнне вытворчасці і якасці выпрацоўваемага абутку.

У Рэчыцкай комсамольскай арганізацыі некаторыя ячэйкі ніколі не праходзяць паміж недысцыплінаваньня і дрэнных адносін да працы, актыўна ўдзельнічаюць у вытворчым жыцці.

Так, на двіка-вінтавым заводзе „Інтэрнацыянал“ комсамалец Ёўкаў Рыгор унёс прапанову аб замене нафты салам, пры змазцы дроту ў гваздзільным цэху. Ён дадумаўся, што гэта дасць меншую амортизацыю і палепшаньне якасці прадукцыі. Яго прапановы былі прыняты.

Па прапанове комсамольца Гарэліка („Інтэрнацыянал“) уведзена навізна ў абточцы шнэкал на фрызарным станку, дзякуючы чаму замест ранейшых 12 гадзін, на вытачку адной шнэкалы ідзе 2 гадзіны.

* * *

...Замежны комсамалец раскідвае проклямацці, змагаецца з фашыстамі, арганізоўвае забастоўкі. Мы падымаем прадукцыйнасьць працы, вучымся экономіць і быць добрымі гаспадарамі. Усё гэта—адна справа, адны зьвеньні сусьветнай пролетарскай рэвалюцыі.

— Гэтак пішацца ў адных з лёзунгаў, гэтак малюе нам дзесяцігадовыя дасягненьні сёнешні час.

Українская літаратура пасья Кастрычніка

Бурным морам шугнула українская літаратура пасья Кастрычніка. Дзесяць гадоў для рэволюцыйных часоў, калі месяц трэба лічыць за год, бяспрэчна вялікі пэрыод, і ня так лёгка было-б ужо скласьці гісторыю літаратуры гэтага часу. Ня толькі паасобныя пісьменьнікі, але цэлыя нават літаратурныя ўгрупаваньні перажылі шэраг зьменаў. Давесці агляд украінскай кастрычнікавай літаратуры да сёньнешняга дня мы не маглі ставіць мэтай у нашым кароткім нарысе. Я хацеў-бы толькі сказаць некалькі слоў аб тых шляхох, на якія накіраваў Кастрычнік украінскіх пісьменьнікаў.

Кастрычнік прывёў з сабою ў украінскую літаратуру шмат сваіх, новых пісьменьнікаў; абвясціўшы прызыў сярод рэволюцыйнай моладзі, сярод студэнтаў ВУЗ'аў, але нямала далучылася да Кастрычніка з ранейшых пісьменьнікаў, якія да 1917 г. выступілі на літаратурнай ніве. Зразумела, ня прызналі Кастрычніка эмігранты. Гуртуючыся каля „Літаратурно-Навуковага Вістніка“ і іншых замежных органаў, яны накіравалі свае стрэлы супроць савецкай улады, але ў выніку адарванасьці яе ад роднай глебы, эмігранцкая літаратура вельмі хутка пачала канаць.

Адна маленькая ўвага. Гаворачы аб эмігрантах, ня трэба блытаць політычных эмігрантаў з Савецкай Украіны з тымі украінцамі з Галічыны, з Буковіны, якіх цяжкія ўмовы жыцця прымушалі шукаць трохі большага кавалка зямлі ў Амэрыцы. Праз акіян даляцелі да гэтых украінцаў сьвятыя словы праўды, у той час як пісьменьнікі-украінцы ў Вене, Львове і Празе заставаліся глухімі да гэтых слоў.

Гаворачы аб песьнях Кастрычніка ў украінскай літаратуры, трэба перш за ўсё цёплым, удзячным словам успомніць тых, хто не дажыў да сьвята канчатковай перамогі Савецкай Украіны,—сьвята, якое дало магчымасьць зьмяніць „меч на рало“, дало магчымасьць шырокім размахам пачаць літаратур-

ную працю. Маю на ўвазе двох прыяцеляў, закатаваных у 1919 г. дзянікінцамі,—Гната Міхайлічэнка, аўтара шэрагу новэль, і вельмі здольнага Васіля Чумака, вершы якога станюўляць по большасьці рэволюцыйныя гімны: „З ранковых настроів“, „Гартована поезія“, „Заклік“, „Червоний заспів“. Вось пачатак апошняга з іх:

Риемо — риемо — риемо

Землю, неначе кроті;

З кутів плазуэмо змяімі,

Сіемо — сіемо — сіемо

Буйні червоні цвіті...

Бурімі сійтєся. бурімі,

Макі — червоні вогні:

Там по-за ґратамі-мурамі

Тінямі сірімі. мурімі

Ранкі конаюць ясні.

Чумака расстралялі на 19-м годзе яго жыцьця, шмат вершаў яго загінула ў контр-разведцы,—таму зразумела, што пакінутая ім спадчына ня вельмі вялікая: разам з Міхайлічэнкам ён прынёс ахвяру Кастрычнікавай рэволюцыі ня столькі сваімі творамі, сколькі ўласнай крывёю і жыцьцём.

Прайшлі цяжкія гады рэволюцыйнай барацьбы на фронце, калі, як кажа украінскі пісьменьнік Йогансэн у вершы, прысьвечаным Чырвонай арміі, „хворі, голодні і голі рукамі брали окопи, пазурамі выдєрали волю“; замаўчалі гарматы, і тады загаварылі зноў музы,—пачалося адраджэньне украінскай пролетарска-сялянскай поэзіі. Гэта новая украінская літаратура мае шмат сваіх характэрных асаблівасьцяў.

Першай важнай адзнакай яе зьяўляецца колектывізм, аб'яднаньне ў гурткі. Пачалася, як кажа украінскі крытык Коряк, „трэстування літаратурных сил“ (Черв. шл., 1923, № 8). Утвараюцца ў 1922-1923 г. г. дзьве літаратурныя суполкі—сялянскіх пісьменьнікаў (Плуг) і пролетарскіх (Гарт). Робяць яны вялізарную працу ня толькі літаратурную, але, наогул, культурна-грамадзкую. У адным з сваіх вершаў („У фабрыці“) заакіянскі паэта М. Тарновський піша:

Минули часи професійних співців,

Що грались душою бідноты:

Поетів—виключно поетів нема!—

Сказав мій товариш—

І знов при станку

Залізо став обробляти.

Гэтыя словы можна дапасаваць амаль да ўсіх пролетарска-сялянскіх украінскіх пісьменьнікаў. Поэты-сяляне і поэты-працаўнікі, якія часам (як, напр., Хвілёвы) ня кідалі працы на станку, не маглі не сьпяваць аб сваім жыцьці, не маглі не ад-

біваць у творчасьці сваіх інтарэсаў, не маглі не бароцца з напам пасьля яго зьяўленьня. Нарэшце, літаратурныя ўгрупаваньні ставяць перад сабой* мэту шляхам узаемнай дапамогі ўдасканаліць свае творы і з боку знадворнага, — ставіцца гэткім чынам пытаньне аб суадносінах паміж формай і зьместам. У полеміцы, у якой узялі ўдзел Коряк, Межэнко і інш., выказваюцца правільныя думкі адносна цеснай сувязі паміж формай і зьместам: парожняй формы ня можа быць. У падмацаваньне апошняга погляду дазволю тут успомніць вядомы прыклад, які я прывёў у сваіх „Асноўных пытаньнях мовазнаўства“: статуі і адрозьніваецца ад звычайнай бясформенай камлыгі мармуру якраз тым, што ён мае пэўны зьмест, пэўнае значэньне¹⁾.

Цяпер па некалькі слоў аб галоўных прадстаўніках кожнага з зазначаных гуртоў.

„Гарт“ (аб новай літаратурнай арганізацыі, утворанай быўшымі гартаўцамі, мы ня будзем гаварыць у гэтым нарысе) адыграў у гісторыі украінскай літаратуры вялізную ролю, дзякуючы як сваёй праграме, так і буйным здольнасьцям паасобных сваіх сяброў. Першыя месцы сярод гартаўцаў належаць Тычыне і Хвілёваму.

Тычына Паўло, які аддаў даніну рэвалюцыі шэрагам вядомых вершаў („На майдані“, „Псалом залізу“), па зьместу сваёй поэзіі вельмі рознастайны пісьменьнік. У вершах яго, заўсёды вытрыманых па форме, адбіваюцца і горад, і вёска, і розныя моманты жыцьця прыроды. Але галоўная іх вартасьць — сьвежасьць і яскравасьць вобразаў.

Вось два ўрыўкі з яго „Соняшних кларнетів“.

Ідзе пташкі в дзвінких, піснях блакітний день купають.

Ще половіє золотом хвиль на сонці жита риза.

(Вітри лежать, вітри на арфу грають); —

А в небі свариться вже хтось. Завіса чорносиза

Пів-неба мовчки зап'яла. Земля вдягає тінь...

Мов звір, ховається людина...

І враз — роздерлась пополам завіса! — Тиша. Мертва...

Метнувся огонь: розцвівсь, розпавсь — аж вода закипіла!

І полилася піснь, принеслась жертва.

Кураць шляхи, біжать, біжать... Рвуть вихори, як жили,

Рідке коріння верб старих, що моляться в сльозах.

¹⁾ Асабліва клапацяцца аб форме нэоклясыкі — Рильскі і Зеров, якому належыць, м. інш., шэраг цікавых крытычных артыкулаў.

А трави—й плакати не сміють.
 Ідуть потужні сили! Морок, жаж...
 ... І дзвонять десь в селі,
 І вже тремтить, вже спокій сіють
 Сріблясті голуби у небесах.

А, вась яшчэ адзін урывае:

Хтось гладив ниви, все гладив ниви,
 Ходив у гніві і сів спів:
 О, дайте грому, о дайте зливи!—
 Нехай не сохнуть золотисті гриви;
 Хтось гладив ниви, так ніжно гладив...
 Плили хмарини, немов перлини...
 Їх вид рожевий—уста дитини!
 Набігли тіні—і... ждуть долини.
 Пробігли тіні—сумні хвилини:
 Плили хмарини чужі, далекі...
 Сліпучі тони—і дика воля!
 Ой, хтось заплакав посеред поля.
 Зловісна доля, жорстока доля,
 Здала сміялась струнка тополя.
 Сліпучі тони—й смутні волошки.

Бязумоўна, вершы Тычыны даюць багаты і цікавы матар'ял для формальна-эстэтычнага аналізу (пар., напр., артык. Майфэта ў Червон. шл. за 1925-26 г. г.).

Пераходзім цяпер да Міколы Хвілёвага. Мы не бярэмся судзіць аб Хвілёвым апошніх часоў. Скажам толькі аб першай фазе пройдзенай ім эвалюцыі—ад лірыка да новэлістага.

Вершы яго—гэта шчырая лірыка працаўніка, поэтызацыя „метальообробчой індустрыі“. З якой вясёлай бадзёрасьцю апісвае ён працу ў кузьні (у вершы „Молотки“):

Витанцьвовують, сміються
 Дзвінко, дзвінко молотки
 Про весілля революцій—
 Цоки-цоки-цокотки!

Міх задихався, не встигне.
 Важко міх зітхав...
 Грюкотіли десь машини.
 Я з товаришем кував.

Іскри бризками повсюди
 І нема.
 Кузня їх в горі закруте
 Проковтне пільма.

А у горні шаруділо
 Листя золоте:
 Дух міхів підняв на вили,
 Віником мете.

Ну, і день! Сорочка в піні.
 Визерунки на спині,
 А в очах перстніє синьо.
 Як у червеньові дні!

Тільки це згадав, як танки.
 Знову танки молотки.
 І виспівують про ранки:
 Цоки-цоки-цокотки!

Закаханы ў сваю сінюю блузу, якая пахне вугалем, ён кажа, што гэтага паху не прамыняе на погляд сваёй каханкі. І цалкам зразумела, што пасля гэтага для яго дарагім зрабіўся: „сіній листопад“, і „сіній вечір“, і „сіній пароплав“, з тэй-жа прычыны ён назваў сінімі і свае эцюды—першы зборнік яго бэлэтрыстычных твораў. Лепшае з апавяданняў гэтага зборніка „Кіт у чоботях“, у якім апісваецца маладая камуністка, якая пайшла ваяваць з белымі пасля таго, як казак павесіў на ліхтары яе дзяцінё. Калі скончыліся фронты, яна—сакратар ячэйкі. Вох, як яна ня любіць гэтых дыскусій. „У печінках вона сидіть (це звычайна, не в голос)“. Організуе жанчын, гаворыць ім аб праве кухаркі (Ленін сказаў); а калі запыталі, ці можна двух любіць, шчыра адказала: „Це залежить від того, як ви знаєте історичний матеріалізм. Я його погано знаю, а тому й воздержуюсь. Ня дрэнные ў зазначаным зборніку і іншыя апавяданні—Солонський яр, гострая сатыра „Свиня“. Адзін з формальных асабліваўцаў новэль Хвілёвага зьяўляецца „змяншэньне сюжэту“, як зазначыў проф. Бялецкі (Шляхи мистецтва, № 5, 1923). Гэтую асабліваўцаў сваіх твораў падкрэсьліў і сам аўтар у ўспамянёным вышэй апавяданні: „А зав'язки-розвязки так від мене і не дочекаєтесь. Бо зав'язка—жовтень, а розвязка—соняшний вік, і до нього йдемо“.

Яшчэ больш вырас талент Міколы Хвілёвага ў зборніку „Осінь“. Не пабаяўшыся абвінавачваньняў, украінскі бэлэтрысты прысьвяціў гэты зборнік апісаньню інтэлігенцыі. Такія дакоры (назваецца пролетарский письменник, а пише про інтэлігенцію) крытык Хвілёвага П. Хрыстюк (Червон. шл., 1924, № 4-5) лічыць „абывацельскімі“ меркаваньнямі.

Ужо самы выбар гэтай групы суспольства, як прадмету для свайго апісаньня, абавязваў аўтара быць псыхолёгам. Глыбокі псыхолёгічны аналіз барацьбы паміж сьвядомасьцю абавязку, лёгічнай неабходнасьцю, з аднаго боку, і асабістым пачуцьцём любві да мацеры дае Хвілёвы ў эцюдзе „Я“. Гэрой яго, „главковерх Чорного Трибуналу“, павінен расстраляць сваю мацэру, прыведзеную на двор Чэка ў ліку іншых жанчын, якія агітавалі супроць камуны. У іншых эцюдах аўтар змалёўвае жанчын, разьбітых і моральна, і фізычна. Пасля шчырага захапленьня рэвалюцыяй, пасля працы ў Чэка надлом сіл, апатыя,—

апатія ў такой меры, што ня плаціць „членскіх“ тры месяцы, за што яе выключаюць з партыі („Заулок“).

Вырашыўшы пакончыць з жыццём, гэроіня, „щоб не было повороту“, аддаецца сыфілітыку. Але ў апошні момант у Мар'яны не хапіла волі нават на тое, каб пакончыць з сабой.

Побач з інтэлігентам заявіў аб сваіх правах на месца ў творах Хвілёвага і мешчанін. Канцелярскі ўрадовец, пасля таго як заплацілі яму пэнсыю, прымірыўся з комунай і збіраецца нават паступіць у партыю. А яго жонка паўстаўляла ў рамкі замест царскіх партрэтаў Леніна і Троцкага, вельмі шануючы камуністаў за тое, што яны не закрылі ўстановы, дзе служыць яе муж. І ўсе гэтыя мяшчане не глядзяць на камуністаў, як на „іх“, яны з ахвотай усюды кажаць „мы“, „наша“.

Канчаючы агляд прозы Хвілёвага, мы ня можам не пагадзіцца з адным з крытыкаў данага пісьменніка, а іменна, з Юринцэм, які (у Черв. шл. за 1927 г.) даводзіць, што самы вялікі ўплыў на творчасць Хвілёвага зрабіла сучасная рэфлексолёгія.

Буйныя здольнасці з іншых гартаўцаў выявіў і Ўладзім. Сосюра, аўтар поэм „Червона зима“ і „1871 рік“, якога „дэлегаваў“ у літаратуру украінскую Донбас. Вось чаму ў яго поэзіях замест традыцыйнага Дняпра з'яўляецца Данец (гл. Доленго, Черв. шл., 1923, 6—7).

Вельмі рознакалёрнай была дзейнасць Вас. Еллана (Блакітнага), на вялікі жаль рана „адыйшоўшага“. Вядомы партыйны працаўнік, рэдактар „Вістей“ ВУЦВК, Еллан піша рэвалюцыйныя вершы-гімны, утварае цікавую радзію-поэму „Електра“, вядзе барацьбу з ворагамі рэвалюцыі (з напайскім мяшчанствам). І прадчуваючы, можа, блізкасць апошняга ворага—сьмерці, у глыбокай па сэнсу поэме „Останнього“ робіць яму выклік:

Останнього ворага

— Мерця

Спахнуці з шляхів полум'яных.

У вобразе сьмерці для Еллана няма ніводнай мітычнай рысы. Ён правільна зразумеў, што „останній тиран тое тількі наша нікчемність, через яку треба рэвалюцыйно переступити, останній ворог—то ти сам!“

Валеріян Полішчук, таксама быўшы гартавец, які цяпер сябе (разам з Гео Колядай) аднёс да „колектывістычна-конструктывно-індустрыяльнай групы“, даў шмат удалых твораў,

хоць нямала знойдзем у іх і недахопаў. Ён напісаў вядомую поэму „Ленін“—аб тым, як у прадаўніка Усова, якому Цэка партыі с.-р даручыла забіць Леніна, не паднялася рука на правадыра рэвалюцыі, калі Усов пачуў яго прамову. У дусе народных песеньяў складае Полішчук „Думу про Бармашиху“; старая жанчына памсьцілася за сьмерць мужа, закатаванага ў турмах. Зразумела, што ў іншых вершах гартаўца Полішчука (гл., напр., яго „Громохкий слід“) першае месца займае горад з яго індустрыяй, электрычнасьцю, „эстэтыкай машын“. Ён пяе гімны мэталю (Мідь, Алюміній), дротом і машынам (Дінамо).

Але аўтар у той самы час зьяўляецца сынам цудоўнай вясковай прыроды Валыні, якая так-жа знаходзіць адбіцьцё ў яго поэзіі. Вось хоць-бы адзін з яго „Осінніх бліків“.

Воском закапали клени.
Вогкі червінці упали, —
Хилиться смуток до мене
Запахом в'ялим отави.

Ня горшым выходзіць у Полішчука і апісаньне чужой яму прыроды. Асабліва ён любіць маляваць бурнае мора, пэўна таму, што яно бліжэй стыхіям яго ўласнай бунтарскай натуры—руху, дынамічнасьці, якія ён імкнецца заўсёды перадаць у сваёй творчасьці.

У сувязі з гэтай асаблівасьцю сваёй натуры Полішчук шукае і адпаведную дынамічную форму, у пагоні за якой даходзіць ня толькі да вэрлібра з нячыстымі рыфмамі, але да звычайнай прозы.

Скончыўшы аб Полішчуку, мы лічым сваім абавязкам зазначыць, што „новатарства“ Полішчука (і некаторых іншых сучасных украінскіх поэтаў), як у зьмесьце, так і ў форме, крытыкі (проф. Белецкі, Музичка, гл. Шляхи мистецтва за 1922 г., № 2, Чырвон. шл. за 1927 г., № 2) звязваюць з уплывам розных папярэдніх пісьменьнікаў.

Нямала здольных сяброў і сярод плужан, нямала (37) сярод іх з вышэйшай асьветаі, але гэтыя індывідуальнасьці моцна трымаюцца колектыву, задач сваёй літаратурнай партыі. Гэтыя задачы сьцісла формуляваны ў наступным вершыку:

Ми йдемо від плуга до машини,
Од села в майбутнє місто.
Йди до нас. поете-селянине,
Підемо вперед із робітництвом!

Ужо хутка пасья свайго заснавання „Плуг“ разгарнуў шырокую масавую працу. Кожны тыдзень адбываліся плужанскія вячоркі, у далёкай провінцыі—„у Кобеляках та Золотоношах“ моладзь нецярпліва чакала вестак аб гэтых вячорках, з гэтых куткоў вязьлі да Харкава свае літаратурныя спробы. Кожнаму „Плуг“ знаходзіў пэўную працу. Уважна сочыць „Плуг“ за ўсімі хібамі вёскі—ваюе з новым кулаком, асьмейвае розныя вясковыя забабоны (напр., Швець і Тэмчэнка ў „Плужаніні“ за гэты год).

Сумленна імкнецца выканаць пункт праграмы „Плуга“ аб агітацыі за індустрыялізацыю вёскі Андрій Панів. Прашчаючыся „В тихий вечір“ з роднымі палямі, ён кажа ім:

Ї прыйдуць да вас нові боги—
Мовчазні, могуцьні, грізні—
Переорють стежки, дороги.
У обійми візьмуць залізіні...

Увігнутыя рідні груді
Під колесамі велетнів дужих...
А на них будуць теж люди,
До казок ваших тихих байдужі...

Розмовлятиме жито з залізом,
Жниці вже шепотіти не буде,
Ї не буде їй лоскотати
Колосками засмаглі груді...

Ён шчыра цешыцца, бачачы, як закавалі Дняпро, над парогамі якога хутка паплыве „трансатлантычны пароплав“ („Дніпрельстан“). Ён дагаварваецца нават да таго, што „синій рух швидких трамваїв, гомін цих нерідних—рідних вулиць“ (а іменна вуліц замежнага горада) ён не згаджаецца аддаць „за пахоці трав'яні і житів моїх спокійний шум“.

Рэвалюцыйную сатыру даў старшыня „Плуга“—С. Піліпэнка. У яго „Байківниці“, галоўным чынам, дастаецца буржуазіі („Пиво“, „Свинота“). У байцы „Чудова скрипка“ сучасны украінскі байкар выступае ў абарону фэдэратыўнага ладу. Таму самаму Піліпэнку належыць вельмі карысны для справы антырэлігійнай барацьбы пераклад з эспэранцкага „Евангелля часу“.

Каб скончыць з пытаньнем аб кастрычнікавай укр. літаратуры, скажам некалькі слоў аб поэце працы—Міколе Тэрэшчанку. У яго знойдзем удалыя малюнкi розных момантаў працы (напр., у цыклю „Цукроварня“). Ён зразумела, для чала-

века, жадаючага і любячага працу, ня можа быць большай трагедіі, як беспрацоўе. „Безробітний“—„весь у дужих м'язах“, у якога „голова на в'язах“, для якога праца „найвище щастя для мозку й рук“, хоча выйсьці на вулицу і крыкнуць на ўвесь сьвет: „Я—безробітний—беріть!“ О, як ненавідзіць у той час „пикатих, ситих,—у хуторах, і в свитах“.

Буйны рост украінскай літаратуры за апошнія дзесяцігодзьдзе стаіць у сувязі з росквітам выдавецкай і журнальнай справы. Для пісьменьнікаў адкрыты былі старонкі шэрагу часопісяў (Шляхи мистецтва, Червоний шлях, Плужанин) і альманахаў. Апошнія ў хронологічным парадку зьява—„Ваплітэ“.

Можна было-б сказаць аб заслугах Кастрычніка перад украінскім тэатрам, але гэта складанае пытаньне, якое магло-б зрабіцца тэмай паасобнага артыкулу.

Вынікам росквіту украінскай поэзіі і бэлетрыстыкі трэба лічыць адпаведнае разьвіцьцё крытычных і гісторыка-літаратурн. дасьледзін. Мы бачым зьяўленьне шэрагу прац (Коряка, Плевако, А. Музичкі, аўтара дзвюх каштоўных прац аб Франку і Лесі Украінцы, і інш.), у якіх дапасоўваюцца да крытыкі і гісторыі літаратуры прынцыпы марксызму. Перад гэтай крытыкай стаяць, бязумоўна, важныя задачы. Яшчэ ў 1922 г. (у Шляхах мистецтва) проф. Белецкі з добрадушнай іроніяй, як здаецца нам, пісаў: „Дуже зворушливо з приводу постів, що надрукували одну-дві тоненькі книжечки задирикуватих віршів, де в порошок стирають мерзенного буржуа всіх країн та народів, зустрічати докладні статті, переповнені уповань і закликів озирнутись на пройдений шлях (не біда, що цей шлях вимірюється поки що десятком—двома кроків...)“. Гэта было пяць гадоў назад. Але цяпер, бяспрэчна, зьявілася і магчымасьць, і нават неабходнасьць, паставіць перад крытыкай абавязак зрабіць выбар—адкінуць зусім няздольных, здольным-жа паказаць на іх недахопы.

Яшчэ больш важныя задачы стаяць перад самай украінскай літаратурай. Аб гэтых задачах і піша т. Затонський у № 1-м Черв. шл. за 1927 г. Вось галоўныя з іх—барацьба з „упадництвом“, з „нидінням молодих старців“, і самае важнае—павялічэньне сапраўднай пролетарска-сялянскай літаратуры, ня тэй, якую так будуць называць аўтары, а якую захоча прыняць сам пролетарыят і сялянства.

Беларуская політычная карыкатура¹⁾

Пры вывучэнні рэвалюцыйнага руху і тых шляхоў, якія праз дзеве рэвалюцыі прывялі да пераможнага Кастрычніка, адно з выдатных месцаў павінна заняць такая моцная зброя гэтага руху, як політычная карыкатура. Гісторыя політычнай карыкатуры да Кастрычнікавай рэвалюцыі—гэта гісторыя многіх дробных, забытых цяпер, але характэрных у той час рысак складу грамады і грамадзкіх рухаў.

Гісторыя беларускага рэвалюцыйнага руху пакуль што наогул распрацована вельмі мала, а гісторыя беларускай політычнай карыкатуры нават нікім і не закранута. Мажліва, што апошняе здарылася з прычыны таго, што ня было беларускіх спецыяльна політычна-сатырычных выданняў²⁾, і беларускія рэвалюцыянеры прымушаны былі часткова сваю працу аддаваць агульна-рускім політычным выданням, пры чым іх удзел у гэтых выданнях амаль што зусім ня высветлен.

А што беларусы прымалі ўдзел у расійскай політычнай карыкатуры, аб гэтым сьведчыць, напрыклад, даволі значная колькасць чыста беларускіх слоў, якія мы сустракаем раскіданымі сярод рускай мовы ў шэрагу гумарыстычных рэвалюцыйных выданняў 1905-1906 г.г. Як выпадковыя прыклады прывяду наступныя словы: 1) „угомонить“ (беларускае „угаманіць“— рускае „успокойць“) у часопісу „Митинг“ Спб., 1905, № 1, на стар. 1; 2) „коли“ (беларускае „калі“— рускае „когда“)

¹⁾ Лічу сваім абавязкам прынесць падзяку за дапамогу пры зборы матар'ялу для гэтага нарысу: загадчыку Смаленскімі музэямі А. Ф. Палатанкаву, Дацэнту Смаленскага Універсітэту А. М. Ляўданскаму, Загадчыку Смаленскага Ценішаўскага музэю І. Ф. Баршчэўскаму, Дырктару Беларускіх музэяў В. Ластоўскаму, Загадчыцы Беларускага Аддзелу Дзяржаўнай бібліятэкі Ю. В. Быбіла і Беларускаму Музэю Рэвалюцыі ў асобе дэ. дэ. Агурскага і Чарняка.

²⁾ Як-бы выключэннем зьяўляецца „Крапіва“, але гэтае выданьне належыць 1912 г., пры чым выходзіла яно ўпаўне легальна.

²⁾ У Дзяржаўнай бібліятэцы ёсць незакончаны і трэці сюжэт карыкатуры Кастравіцкага: беларус трымае яблыка, а тры грацыі (з мужчыноўкімі тварамі) спрачаюцца, каму з іх узяць гэтае яблыка. Трэба думаць, што пад грацыямі аўтар разумеў: царскую Расію, Польшчу і Літву, якія прэтэндавалі на Беларусь.

з факелам і касой у руках праганяе 1906 г., які прадстаўляецца былым царом Міколаем ІІ, апошні, уцякаючы, згубіў знакi свайго царскага звання.

Карыкатура № 2 складаецца з чатырох частак, якія зьяўляюцца паступовай распрацоўкай пахавання царскім ражымам Вольнасьці. На першым малюнку поп „адпявае“ задушаную ў труне Вольнасьць; на другім—Вольнасьць робіць

Карыкат. № 2.

спробу вылезці з труны; на трэцім—Вольнасьць выходзіць на сьвет, паліцыя трымае яе за рукі, поп лезе ад страху пад стол; на чацьвертым—канчатковая пабеда Вольнасьці.

Намаляваньне карыкатуры адносіцца да 1907-1908 гадоў, калі аўтар сядзеў у Менскім вастрозе.

Наступныя 24 карыкатуры (№№ 3—36) належаць Ружанцову; орыгіналы іх захоўваюцца ў Смаленскім Гістарычным музэі. Матар'ялаў да жыцьцярысу аўтара карыкатур адшукаць не ўдалося; вядома толькі, што Ружанцоў паходзіць з распаўсюджанага на Смаленшчыне беларускага пакаленьня Ружанцовых, з якога паходзіць, паміж іншым, вядомы беларускі зарубежны дзеяч А. Ружанцоў, аўтар шэрагу артыкулаў у часопісу „Крывіч“. За намаляваньне шэрагу палітычных карыкатур эпохі 1907 г. аўтар іх быў пасаджан у смаленскі

вастрог; паводле другой вэрсіі, паданья ніжэй карыкатуры намаляваны Ружанцовым у часе, калі ён сядзеў у вастрозе. Як-бы там ні было, але застаецца фактам, што Ружанцоў за нейкія політычныя справы сядзеў у смаленскім вастрозе, а карыкатуры яго ў часе рэвалюцыі паступілі ў музей з разгромленага архіву Смаленскага Губэрскага Жандарскага Кіраўніцтва.

На карыкатурах №№ 6—8, 11, 12, 19, 21 і 26 пастаўлены ініцыялы аўтара „А. Р.“, якія даюцца простаай монограмай [/]; на карыкатурах №№ 3, 5—10, 12, 13, 15, 16, 19 і 21 пастаўлена дата: „1907“ год (на некаторых проста: „07“). Ня гледзячы на тое, што падпіс зьмешчан не на ўсіх карыкатурах, мэтад іх выкананьня, і ў прыватнасьці затушоўка, сьведчаць, што выкананьне ўсіх карыкатур належыць адной асобе. Расійскія надпісы паказваюць на тое, што карыкатуры прызначаліся для нейкага расійскага політычнага нелегальнага выданьня, бо дзякуючы іх вострасьці, а таксама, дзякуючы закрананьню цара, зьмясьціць іх у легальным выданьні нельга было.

Параўнаньне карыкатур Ружанцова з карыкатурамі рэвалюцыйных выданьняў 1905-1906 гадоў прыводзіць да перакананьня, што Ружанцоў тварыў свае карыкатуры з боку сюжэту ў падаўляючай большасьці самастойна (аб гэтым кажа і распрацоўка некаторых тэм, гл., напр., №№ 7-8, 14 і 18-19, 23-24), але дзякуючы таму, што ён добра быў знаём з памянёнымі выданьнямі, Ружанцоў, папершае,—іншы раз часткова запазычаў некаторыя сюжэты, пераносячы іх зусім на іншых асоб, у друк абставіны, апранаючы іх у іншую вопратку, а, падругое, ён сваім карыкатурам прыдаў у мастацкіх формах дух і характар карыкатур 1905-1906 г., не капіруючы іх цалкам, а запазычаючы некаторыя характэрныя дэталі. Выключэньнем будзе зьяўляцца карыкатура на сюжэт „Каваля“ (№ 10), вельмі падобная да якой знаходзіцца ў „Пчеле“, Спб., 1906. № 1, дзе на стар. 4 рабочы і селянін малаткамі б'юць галаву Віттэ. У часопісу „Зритель“, 1905, № 21, на стар. 1 зьмешчана карыкатура „Чернигово-Саратово-Тамбовские петрушки“, па якой генэрал б'е палкай рабочага, і наадварот. Але трэба адзначыць, што сюжэт „Каваля“ мае міжнародны характар (гл., напр., кнігу „Игрушка, ея история и значение“, ред. Н. Бартрамъ, Москва. 1912, стр. 24), так што аўтар сюжэт гэты мог распрацаваць і самастойна.

Карькатуры Ружанцова распадоўца на пяць асноўных груп, каля якіх групоўца паасобныя сюжэты:

I. Карькатура на б. цара Міколу II (№№ 3—10).

II. Карькатуры на старшыню рады міністраў Сталыпін (№№ 11—15).

III. Карькатуры на обер-пракурора сінода, галавы тагачаснага монархізму—Пабеданосцава (№№ 16—17).

IV. Карькатуры на кн. Ігнацьева (№№ 18—19).

V. Карькатуры на дзяржаўны строй часу рэакцыі пасля першай рэвалюцыі (№№ 20—25).

Цыкль сатырычных карькатур на б. цара Міколу II пачынаецца помнікам (№ 3). На кучы чалавечых чарапоў сядзіць Мікола II, які ў правай руцэ трымае бізун, а левай паказвае хвігу. Чарапы з трох бакоў падпіраюць тры слупы манархізму: Вітэ, Сталыпін і Дурнаво. Вітэ сядзіць сьпераду, трымаючы

Карькат. № 3.

паміж ног вялізную бутэльку з гарэлкай; з аднаго боку стаіць Сталыпін, трымаючы ў руцэ шыбеніцу, а з другога боку Дурнаво (міністар нутраных спраў) з сякерай ката ў руцэ, збоку ў Дурнаво вісіць торба з надпісам: „овесь“. На п'едэстале, які ўбран чалавечымі чарапамі, скача паліцыя, якая шашкамі сячэ людзей; на дошцы надпіс: „Николаю кроваваму и послѣднему съ сподвижниками, благодарное потомство“. Пад карькатурай зьмешчан наступны надпіс: „Открыта подписка на памятникъ Николаю Последнему. Этотъ проектъ одобренъ на всероссійскомъ конкурсѣ. Мѣсто постановки еще не выбрано“.

памятніку. Вітэ сядзіць сьпераду, трымаючы паміж ног вялізную бутэльку з гарэлкай; з аднаго боку стаіць Сталыпін, трымаючы ў руцэ шыбеніцу, а з другога боку Дурнаво (міністар нутраных спраў) з сякерай ката ў руцэ, збоку ў Дурнаво вісіць торба з надпісам: „овесь“. На п'едэстале, які ўбран чалавечымі чарапамі, скача паліцыя, якая шашкамі сячэ людзей; на дошцы надпіс: „Николаю кроваваму и послѣднему съ сподвижниками, благодарное потомство“. Пад карькатурай зьмешчан наступны надпіс: „От-

Упаўне арыгінальная па замыслу карыкатура мае нешта напамінаючае ў рэволюцыйных выданнях. Так, у часопісу „Стрѣла“, 1906 г., № 9, на стар. 11 знаходзім. Апофеоз 17-го октября“, піраміда чалавечых чарапоў у духе вядомай карціны Верашчагіна „Апофеоз войны“. У часопісу „Пулеметъ“, 1905 г., № 1, на стар. 9 знаходзім піраміду чалавечых чарапоў, якая ляжыць паміж страляючых пушак.

Побач з гэтым у карыкатуры знаходзім шэраг дэталей, якія ў большай або меншай меры зьяўляюцца аднаўленьнем дэталей рэволюцыйных карыкатур 1905-1906 гадоў.

Возьмем фігуру Міколы ІІ; яго правая рука трымае „бізун“; апошні зьяўляецца аліцэтварэньнем таго монархічна-рэакцыйнага парадку, які панаваў у дарэволюцыйнай „Россійской Имперіі“, яна асабліва характэрна ў руках цара. Гэты бізун, як аліцэтварэньне рэакцыі, бачым у некаторых наступных карыкатурах Ружанцова, а таксама і на вялікай колькасці друкаваных карыкатур, як, напр., гл. часопісы: „Ювеналь“, 1906, № 1, с. 1; „Красный Смех“, 1906, № 3, с. 1; „Зеркало“, 1906, № 1, с. 17; „Буреломъ“, 1905, № 2, с. 4; „Забіяка“, 1905, № 1, с. 4; „Сигналь“, 1905, № 1, с. 5 і шэраг іншых. Левая рука Міколы ІІ, паказвае хвігу, якая, бязумоўна, адрасавалася рабочым і рэволюцыянерам. Такого роду ізабражэньні ў карыкатурах першае рэволюцыі сустракаюцца радзей. Яго бачым у сувязі з імем Вітэ ў часопісах „Волшебный фонарь“, 1906, № 4, на с. 10 і „Забіяка“, 1906, № 1, на стар. 8. Фігуруе яно адно ў часопісах „Оводъ“, 1906, № 1, стар. 7 і „Вампиръ“, 1906, № 3, на стар. 6. Часопіс „Гудокъ“ 1906, № 1, на стар. 1 дае карыкатуру „Двуглавый... шишъ“, дзе дзьве хвігі выстаўлены, выплываючаму з-за небасхілу, сонцу.

Вітэ з бутэлькай гарэлкі ўпаўне адказвае агульнаму характару карыкатур, якія звязаны з праведзенай ім рэформай віннай манаполіі. У часопісу „Знамя“, 1906, № 1, на стар. 6 на карыкатуры „Из типовъ Максима Горькаго“—Вітэ сядзіць каля вялізнай бутэлькі з гарэлкай, якую ён абнімае. „Сигналь“, 1905, № 3, на стар. 8 дае карыкатуру „Портной“, на якой Вітэ, седзячы, шые, перад ім стаіць вялізная бутэлька з гарэлкай. „Спрутъ“, 1905, № 1, на стар. 5 малюе Вітэ, які затыкае пробкай вялізную бутэльку у якую заціснута „Свобода“. „Буреломъ“, 1905, № 2, на стар. 8 паставіў Вітэ на комін

вінаполькі, адкуль ён глядзіць на п'яны народ; падпісана карыкатура перафразіроўкай Пушкіна:

„Хощь памятник себѣ воздвигъ я рукоблудный,
„Но все жъ не зарастѣтъ к нему народная трапа

„Пулеметъ“ паказвае Вітэ ў пекле; чорт на ваге ўзвешвае бутэльку гарэлкі, „монополью“ і консьцітуцыю (1905, № 2, стар. 6—7). Сустракаецца Вітэ звязаны з бутэлкай і ў іншых выданнях „Пулеметъ“, 1905, № 2, на стар. 8; „Нагаечка“, 1905, № 2, на стар. 11; „Буреломъ“, 1905, № 1, на стар. 1.

Сталыпін трымае шыбеніцу—знак таго, што за сваё праўленне ён шмат перавешаў людзей; самая шыбеніца тут і ў шэрагу наступных карыкатур дужа падобна да шыбеніц, якія маляваліся ў рэвалюцыйных выданнях (гл., напр., часопіс „Адская почта“, 1906, № 1, стар. 2; „Скорпіонъ“, 1906, № 1, стар. 5; „Спрутъ“, 1906, № 7, стар. 5; „Гудокъ“, 1906, № 5 стар. 8).

Дурнава таксама мае рыскі, уласцівыя карыкатурам першае рэвалюцыі; падабенства ў твары (параўн., напр., з часопісамі: „Клювъ“, 1905, № 1, стар. 3; „Нагаечка“, 1905, № 1, стар. 4; „Забіяка“, 1905, № 1, стар. 10. Экстраны выпуск „Зрителя“ ад 24 лістапада 1905 г. Дурнава характарызуе так: „Дурново—блоха, питавшаяся тѣлами Сипягиныхъ, Плеве, Мирскихъ, Булыгиныхъ, Треповых и иныхъ, имя же имъ—легіонъ и черная сотня“. І запраўды, твар, галава Дурнава на карыкатурах Ружанцова нагадвае нешта паразытычнае, блохападобнае.

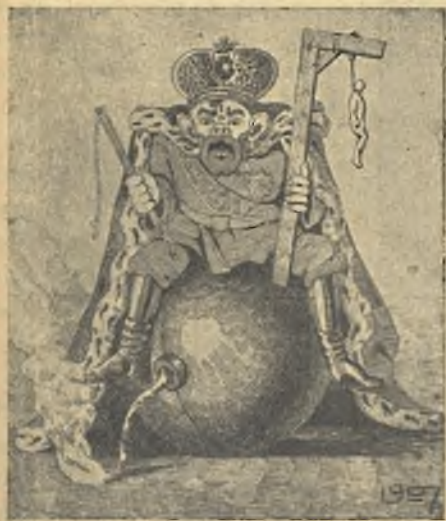
Тлумачэнні, чаму ў Дурнава з боку торба з аўсом (што будзе сустракацца і далей,) даюць сатырычныя часопісы першае рэвалюцыі. Часопіс „Злой духъ“, 1906, № 1, на стар. 2, пішучы аб конфіскацыях і арыштах сатырычных рэвалюцыйных выданняў і іх супрацоўнікаў, якія рабіў міністар Дурнава, піша: „Поставщикъ въ казну овса—работаетъ во всю“; у часопісу „Молоть“, 1906, № 2, на стар. 8, фігура, якая з твару дужа падобна на Дурнава, трымае торбу, на якой пячатка: „МВД“ (Министерство Внутренних Дел), надпіс: „Продажа овса не дурного качества в экономіи Дурново. Заказы исполняются немедленно“; у „Волшебномъ Фонарѣ“, 1905, № 2, на стар. 3 вялікая карыкатура „Министерскій овесъ“; з подпісу відаць, што за авёс бралася значна даражэй, чым ён каштаваў. Гэта ўсё ўлічае Дурнава ў нейкіх недабрасовесных му-

ніцыпаляцых з аўсом, у якіх ён выкарыстаў сваё міністэрскае становішча. Авёс Дурнаво фігуруе шмат разоў, як, напр., у часопісах: „Забіяка“, 1906, № 2, на стар. 1; „Заноза“, 1906, № 4, на стар. 1; „Волшебный Фонарь“, 1906, № 2, на стар. 7; „Вампирь“, 1906, № 2, на стар. 1.

На карыкатуры № 4 „Св. новоявленная ікона Ніколая Петергофскаго чюдотворца“ дан партрэт Міколы II у стылю абразоў праваслаўнае царквы. У правай руцэ Міколы II крэпасная вежа, куды садзілі рэвалюцыянэраў, у левай — нагайка з ланцугамі, якімі

Карыкат. № 4.

Карыкат. № 5.

акоўвалі асуджаных; з аднаго боку „святыі отче Столыпине“ з сякерай ката, з другога боку „святыі отче Побѣдоносцевъ“ з шыбеніцай. Зверху і ўнізе галовы паліцэйскіх з крылышкамі на падобіе анёлаў. Усе гэтыя дэталі агулам узятыя вельмі характэрны для кругабегу царавання Міколы II.

На карыкатуры № 5 хішчнічаскі тып Міколы II, які ў царскіх рэгаліях з нагайкай і шыбеніцай сядзіць на бомбе, апошняя ў хуткім часе разарвецца. Карыкатура паказвае, што монархічны лад, на якім ся-

дзіць Мікола II, вось-вось узарвецца. Нешта падобнае па сю-

6. „Маладняк“ № 10.

Карыкат. № 6.

Карыкат. № 7.

жэту знаходзім у часопісу „Буреломь“, 1905, № 1, дзе на стар. 1 Віттэ сядзіць на кучы бомбаў.

Карыкат. № 8.

На карыкатуры № 6 цар Мікола II хоча адсеч язык галавы, якая ляжыць на акрываўленай калодзе. Нешта напамінаючае знаходзім у часопісу „Девятый Валь“ 1906, № 2, дзе на стар. 4 стаіць акрываўленая калодка, каля яе сякера, ззаду крыж, на якім начэплены чалавечыя чарапы.

Карыкатуры № 7—8 зьяўляюцца разьвіцьцём аднаго сюжэту; пры чым № 8, як відаць, зьяўляецца апошняй рэдакцыяй з пры-

чыны большай мастацкай удасканаленасьці і закончанасьці.

На першай карыкатуры (як напісана зверху) „Издыхаетъ проклятое“—Мікола ІІ, на грудзёх у яго знакі юродства—крыжык і абразок, твар, з хішчнічаскімі клыкамі ў роце, перакошан вярлізным страхам. Акаляючыя абставіны і запраўды страшныя: на шыбеніцах вісіць шмат людзей, наўкола валяецца шмат трупаў, казньёных Мікалай ІІ у барацьбе за скіпетр і дзяржаву, якія ён трымае акрываўленымі рукамі. № 8 лепш выкананы з мастацкага боку, ён дае дэгенерацыюны тып Міколы ІІ, які, трымаючы знакі свайго царскага званьня—скіпетр і дзяржаву, ідзе па акрываўленаму шляху сплош усеенаму трупамі і ўстаўленаму з абодвух бакоў шыбеніцамі з павешанымі на іх людзьмі.

Карыкатура № 9 „Мы спимъ спокойно... не запугаютъ!..“ звязаная в вядомымі словамі Сталыпіна, якія былі сказаны ў адносінах да рэвалюцыянэраў,—дае ложак Міколы ІІ, бы-

Карыкат. № 9.

лой царыцы і іх сына Аляксея. Царскую сям'ю абараняюць ад рэвалюцыянэраў дрот, пулямёты, узброеная паліцыя; сам цар сьпіць закуты ў броню з пісталетам і кінжалам у руках.

Карыкатура вельмі востра высмейвае б. цара, які нават спаць ня мог супакойна.

Адносна карыкатуры № 10 гаварылася раней.

Карыкат. № 10.

Сталыпіну, кіраўніку рэакцыі 1907 г. асабіста прысьвечана пяць карыкатур.

На карыкатуры № 11 на штыках ружэй салдатаў сядзіць Сталыпін з аркушам паперы ў руке, на аркушу напісана: „6 марта. Не запугаете! 1907 г.“, словы, якія Сталыпіным былі сказаны ў Дзяржаўнай Думе ў адносінах да рэволюцыянераў. Але той грунт—салдаты, на якім трымаецца Сталыпін, ня надта моцны, бо салдаты чытаюць адозвы: „С.-Д“ (соцыял-дэмакратаў) і „С.-Р“ (соцыял-рэволюцыянераў). Напамінаючае гэты сюжэт знаходзім у часопісу „Пули“, 1906, № 2, дзе на стар. 7—помнік Віттэ; ён трымае аркуш, на якім напісана,

Карыкат. № 11.

„указь 17 окт. 1905 г.“ Упаўне адпавядаюць духу карыкатур

1905-1906 гадоў і ўбранні з чалавечых чарапоў, якія знаходзіліся на гэтай карыкатуры. У карыкатурах першае рэвалюцыйнае чэрап, як частка малюнку, як убранне малюнку, фігуруе дужа часта, гл., напр., часопісы: „Фонарь“, 1905, № 2, стар. 24; „Красный смѣхъ“, 1906, № 2, стар. 2, 3; „Маски“, 1906, № 3, стар. 2, 6; „Дикарь“, 1906, № 1, стар. 5; „Плამя“, 1906, № 4, стар. 7; „Оводъ“, 1906, № 1, стар. 4; „Лѣшій“, 1906, № 4, стар. 8; „Страна мечты“, 1905, № 1, стар. 8; „Зарево“, 1906, № 3, стар. 1, 7; „Волшебный Фонарь“, 1906, № 2, стар. 9; „Девятый валъ“, 1906, № 2, стар. 1, 2, 4, 5, 8; „Дѣятель“, 1905, № 1, стар. 1; „Свобода“, 1905, № 2; „Буря“, 1906, № 4, стар. 4, № 5, стар. 7 і шэраг іншых.

На карыкатуры № 12 Сталыпін сядзіць на падобіе індыйскага мага з шасцю рукамі, у якіх трымае розныя арудзія барацьбы з рэвалюцыяй; мейсца, на якім ён сядзіць, убрана чалавечымі чарапамі, частка якіх расьсечана шашкамі, а частка прабіта кулямі. Надпіс: „Съ индійскаго на русскій“.

Карыкат. № 12.

У рэвалюцыйных сацыяльных выданнях была традыцыя выкарыстоўваць для карыкатур усходнія матывы, як, напрыклад, часопіс „Журналь (Зритель)“, 1906, № 2 на стар. 5. У свой час індыйскім магам прадстаўлялі Вітэ, гл., „Зритель“, 1905, № 20, стар. 3, а ў часопісу „Волшебный фонарь“, 1906, № 2, на стар. 12, на карыкатуры „Московский вампиръ“ на даху дамоў сядзіць адмірал Дубасаў з некалькімі акрываўленымі рукамі, якія вядомы падаўленьнем паўстання ў Маскве.

Карыкатура № 13 мае надпіс: „Святое изображение Столыпина бѣдоносца—лѣта 1907“. Сталыпін з карыкатурнымі дэталямі намалёван на падобіе абраза Георгія Пабеданосца; ззаду за яго трымаецца маленькая, ніштожная, дзіцячая, страшэнна перапужаная фігура б. царя Міколы II. Акалічнасьць паказвае, што ў часе рэакцый пасьля першае рэвалюцыі цар трымаўся толькі дзякуючы рэпрэсіям Сталыпіна. Яго галава ў

Карыкат. № 13.

Карыкат. № 14.

кругу сьвятога, на якім надпіс: „Отче Столыпіне чудотворецъ“. Сюжэт Георгія Пабеданосца ў політычнай карыкатуры выкарыстоўваўся раней „Волшебнымъ Фонаремъ“, 1906, № 4, дзе на стар. 12 чырвоная „Свобода“ паражэе дракона. Надпіс „Бѣданосцевъ“ (падобны да „бѣданосецъ“) раней сустракаўся ў адносінах да Пабеданосцава (гл. час. „Нагаечка“, 1905, № 3, стар. 3).

На карыкатуры № 14 на зямле спужаная фігура Сталыпіна; зьверху браўнінг, унізе надпіс: „Камо пойду отъ духа твоего? Отъ лица твоего камо бѣжу? аще възыду на небо—ты тамо еси, аще снизыду под землю—ты тамо еси“... У цеснай сувязі з гэтай карыкатурай знаходзяцца № № 18, 19. Як відаць,

усе тры нумары зьяўляюцца распрацоўкай аднаго сюжэту. Нешта напамінаючае гэты сюжэт знаходзім у часопісу „Пламя“, 1905, № 3, дзе на стар. 3—галава міністра Дурнаво, а на яе накіраван браўнінг; у часопісу „Буреваль“, 1906, № 1, на стар. 7 — чортападобная ляжачая фігура ў паліцэйскай шапкі, над галавой шашка, а ўнізе надпіс: „Камо пойдучаць духа твоего і отьлица твоего камо бѣжу“.

Карыкат. № 15.

На карыкатуры № 15 салдат і селянін братаюцца; за салдата ззаду трымаецца Сталыпін, а за апошняга б. цар Мікола II з дзіцячымі цацкамі. Абудвы, хаваючыся за сьпіну жаўнера, паказваюць селяніну хвігі.

Карыкат. № 16.

На Пабеданосца асабіста знаходзім толькі дзьве карыкатуры ў сувязі з яго сьмерцю.

На карыкатуры № 16, якая падпісана: „Св. успеніе Б-цы (багародзіцы) семипальныхъ лѣта 1907“—сьмерць „Пабѣданосца“.

цева—Преподобнога“, душа Пабеданосцава вылятае са рта, якую на небе сустракае цар Аляксандар III. Наўкола ложка паміраючага плачуць: „Дурново безсребренникъ“, „Столыпинъ пещерникъ“, „Фришъ юродивый“, „Витте чудотворецъ“, „Антоній Петербургскій чудотворецъ“ і „Ніка послѣдній“. Цікава адзначыць, што душа Пабеданосцава дужа нагадвае ржавыя цвікі, якія набіты на шляху да вольнасьці (сярод іх ёсьць і Пабеданосцаў), гл. часопіс „Свобода“, 1905, № 2, стар. 6.

На карыкатуры № 17 жандармы, пасадзіўшы Пабеданосцава на пушку, жывым вязуць яго на неба. У агульнай ідэі,

Карыкат. № 17

нешта напамінаючае гэты сюжэт знаходзім у часопісу „Пламя“, 1905, № 1, дзе на стар. 9 карыкатура „Вознесение самодержавия“. На мыльным пузыру нейкая маленькая фігура ляціць на неба; на зямлі народ і спужаная паліцыя. Асобы „жывымі на небо взятые“ таксама іншы раз фігуруюць у карыкатуры. (Гл., напр., „Пулеметъ“, 1905, № 2, стар. 6-7). Твар Пабеданосцава выгалены, маршчыністы з характэрнымі вялізнымі вушамі і ў акулярах дужа нагадвае такі самы твар Пабеданосцава ў шэрагу рэволюцыйных выданняў, гл., напр.: „Клювъ“, 1905, № 2, на стар. 8 карыкатура „Лампадное масло“; „Паяцы“, 1906, № 1, на стар. 1; „Стрѣлы“, 1905, № 1, на стар. 1 карыкатура: „Злой гений России“,— № 2 на стар. 3 карыкатура: „Похороны старого режима“; „Пули“, 1905 № 1, на стар. 12; „Сигналъ“ 1905, № 1, на стар. 3, 5; „Политическая елка“, аднаднёўка 17-XII—1905; „Дѣятель“, 1905, № 1, на стар. 1; „Фонарь“, 1905, № 2, на стар. 1.

нашча Пабеданосцава ў шэрагу рэволюцыйных выданняў, гл., напр.: „Клювъ“, 1905, № 2, на стар. 8 карыкатура „Лампадное масло“; „Паяцы“, 1906, № 1, на стар. 1; „Стрѣлы“, 1905, № 1, на стар. 1 карыкатура: „Злой гений России“,— № 2 на стар. 3 карыкатура: „Похороны старого режима“; „Пули“, 1905 № 1, на стар. 12; „Сигналъ“ 1905, № 1, на стар. 3, 5; „Политическая елка“, аднаднёўка 17-XII—1905; „Дѣятель“, 1905, № 1, на стар. 1; „Фонарь“, 1905, № 2, на стар. 1.

Карыкатуры №№ 18-19 разьвіваюць адну ідэю: Ігнацьеў, а перад ім браўнінг (гл. № 14); на № 19 зьверху Пабеданосцаў.

Карыкат. № 18.

Карыкат. № 19.

На агульны царскі строй Ружанцоў пакінуў сем карыкатур.
На карыкатуры № 20 „Русская статуя свободы“—пры-

Карыкат. № 20.

гожая жанчына, аліцэтвараючая Расію, трымае павешаных Міколу II, Сталыпіна, Дурнаво, які з торбай аўсу, Віттэ, які з бутэлькай гарэлкі, Фрыш, мітрапаліт Антоні і іншыя міністры:

На карыкатуры надпіс:

...так собирайтесь же братья дружные
и у всѣхъ насъ будетъ земля...
и на горькой осинѣ повѣсимъ
всѣхъ поповъ, всѣхъ дворянъ и царя...

Карыкатура № 21 мае надпіс: „Правительственное лѣсо-

Карыкат. № 21.

водство". Сталыпін, Віттэ, Дурнаво, Фрыш і іншыя міністры садзяць каля турмы шыбеніцы; Сталыпін іх палівае „полевымі судамі“, „военно-округ. судамі“.

У часопису „Фонарь“, 1905, № 3, на стар. 32 знаходім намёк на падобну сюжэт; садоўнік садзіць кветкі, на якіх напісана: „военное положение“, „[чрезвычайн]ая [о]храна“, „Генерал - губернаторство“, „смертная казнь“ і г. д.; а часопис „Буреломъ“, 1905, № 1, на стар. 1 дае партрэт Вітэ, за сьпіной якога наклеплены плякаты: „военно-полевой суд“, „обязательное постановление“...

У дэталях гэтая карыкатура, як і ранейшая, упайне

адпавядае духу сатырычных карыкатур першае рэвалюцыі. Так, напр., на галаве Вітэ зьмешчана каронка, знак яго графскай годнасьці, атрыманай пасля заключэньня міру з Японіяй. З гэтай каронкай Вітэ фігуруе сярод вялікай колькасьці тагачасных карыкатур; як прыклады, адзначу наступныя часопісы: „Скорпіонь“, 1906, № 1, стар. 5; „Фискал“, 1906, № 2, стар. 1; „Паяцц“, 1906, № 2, стар. 5; „Забіяка“, 1906, № 1, стар. 1, 6, 8; „Красный Смех“, 1906, № 1, стар. 2; „Лешій“, 1906, № 3, стар. 3; „Фонарь“, 1905, № 1, стар. 6—7; „Зритель“, 1905, № 18, стар. 5; „Буря“, 1906, № 4, стар. 8; „Стрелы“, 1906, № 8, стар. 1; „Спрутъ“, 1906, № 15, стар. 4; „Волшебный фонарь“, 1906, № 4, стар. 12.

Карыкатура № 22 падпісана: „За богом—молитва, за царем—служба не пропадает!“ Цар раздае ўзнагароды паліцыі за падаўленьне паўстаньня проці яго, тут-жа Пабеданосцаў задаволены запісвае імёны гэрояў рэакцыі... каля ног яго

Карыкат. № 22.

валяецца шмат адсечаных галоў. Збоку Сталыпін раздае грошы басякам за пагромы, на шапках якіх напісана „союз русскаго народа“. Пабеданосцаў гэтак карыкатуры нагадвае Пабеданосцава часопісу „Свобода“, 1905, № 1, дзе на стар. 5 ён з паперай у руках стаіць каля павешаных. Гарадавыя з забітымі дзяццмі сустракаюцца таксама ў рэвалюцыйнай карыкатуры. гл., напр., „Сигнал“, 1905, № 1, стар. 5.

Карыкатуры №№ 23—24 з'яўляюцца распрацоўкай сюжэту гібнучага монархізму; плот з галаўнейшымі прадстаўні-
камі царызму, які знаходзіцца пад кіраўніцтвам Сталыпіна,

Карыкат. № 23.

тоне сярод хваль бушуючага мора—рэвалюцыі. Першай па
часу распрацоўкі з'яўляецца карыкатура № 23, апошняй—№ 24,
з прычыны таго, што на першай вялікае нагромаджэнне фігур,

Карыкат. № 24.

другая больш апрадзялённа, больш яскрава і ў дадатак на ёй
прысутнічае Мікола II, які адсутнічае на першай карыкатуры.
На гэтых характэрных і мастацка выкананых карыкатурах

бачым усіх тагачасных слупоў царызму і рэакцыі: Пабеданосцава, Вітэ, Дурнава, Трэпава, Фрыша, Сталыпіна, мітр. Антонія, Ігнацьева, цара, як заўсёды страшэнна перапужанага, і іншых; частка з іх тоне ў вадзе, частку хапаюць акулы, частка пад кіраўніцтвам Сталыпіна думае спасціся. Гэтая дужа характэрная карыкатура ўпаўне арыгінальна. Можна думаць, што аўтару яе, які добра быў вядом наогул з рускай політычнай карыкатурай, падказаў гэты сюжэт першы нумар часопісу „Девятый вал“, за 1906 г., пад загалоўкам якога зьмешчан малюнак бушуючага мора. З новых дэталей, сходных з карыкатурамі выданняў 1905—1906 гадоў адзначым маланку (параўн. „Стрѣлы“, 1905. № 1, стар. 1; „Забіяка“, 1906. № 2, стар. 4—5). Твар тонучага генэрала Трэпава нагадвае Трэпава, якога знаходзім у часопісу „Адская почта (Олимп)“, 1906, № 3, стар. 6; „Сигналь“, 1905, № 1, стар. 3, 5; „Свобода“, 1905, № 1, стар. 5.

На карыкатуры № 25 шкідлы падступаюць пад царскі дварэц. Сталыпін штурхае салдата на абарону цара, якога ён

Карыкат. № 25.

трымае за руку і які ў параўнанні са Сталыпіным прадстаўляецца жалкім, нікчэмным хлапчуком; ззаду прыдворныя забаўляюцца з дзяўчатамі. Надпіс зьвернут да салдата:

Опомнись товарищъ

Опомнись солдатъ

Скорѣй брось винтовку на землю..

Натоўп шкілетаў у політычнай карыкатуры сустракаецца адзін раз, гл. часопіс „Спруць“, 1906, № 15, стар. 8.

Карыкатура № 26 зьяўляецца дошкай для насьценнага каляндара.

На грунце ўсяго вылажанага адносна карыкатур Ружанцова можна зрабіць наступныя вывады:

Папершае, карыкатуры Ружанцова па свайму выкананьню зьяўляюцца высокамастацкімі, а па замыслу—у падаўляючай большасьці арыгінальнымі; прычым аўтар шырока і вельмі

Карыкат. № 26.

ўдала выкарыстаў традыцыі рэволюцыйнай рускай карыкатуры 1905—1906 гадоў, ня зьніжаючыся да літаральнага капіраваньня.

Падругое, карыкатуры прызначаліся для расійскага рэволюцыйнага выданьня, аб чым сьведчаць расійскія надпісы і адсутнасьць у тых часы падобнага беларускага выданьня (хаця яно, як відаць, праэктавалася; гл. беларускі надпіс на карык. № 1).

Патрэба, карыкатуры не маглі былі быць намалёванымі ў вастросе, бо яны сьведчаць аб блізкай знаёмасьці аўтара з рэволюцыйнымі выданьнямі 1905—1906 гадоў, чаго Ружанцоў ня мог-бы мець, сядзячы ў вастросе.

А на грунце ўсяго матар'ялу гэтага нарысу можна зрабіць вывад, што Кастравіцкі—Каганец і Ружанцоў зьяўляюцца першымі аўтарамі беларускай політычнай карыкатуры, узнікнаваньне якой адносіцца да 1907 году.

Тодар Глыбоцкі

Шляхам Кастрычніка

(Заметкі аб разьвіцьці беларускай літаратуры за 10 год)

I

Першыя стрэлы імперыялістычнай вайны азначылі канец нашаніўскага пэрыоду беларускай літаратуры. Шалёны шквал боек, пажараў, рэквізыцый нахлынуў на Беларусь. Загарэлася тое поле, у якім загартоўваліся сілы беларускага народу да іншых боек, з якімі давялося яму спаткацца пазьней. Ад мора да мора вырасьлі драцяныя сьцены, ад мора да мора параскідала доля той невялічкі гурток работнікаў, пра якіх гаворым.

— Ёлоруссы? Да их всѣх можно на одной кушеткѣ помѣстить...

Калі схлынула першая хваля мітусьні, параскідаўшай нашаніўцаў, пачалі яны зьбірацца то там, то сям, уваходзячы ў рознастайныя арганізацыі—першыя ластаўкі грамадзкіх рухаў на Беларусі. К сярэдзіне 1917 году Менск займае месца Вільні ў справе беларускага культурна-нацыянальнага руху; адчыненне „Вольнай Беларусі“ ў Менску, нааплаьненне грамадзкіх арганізацый мела вялікае гістарычнае значэньне. Меў асаблівы сэнс той факт, што менавіта ў Менску, упоперак віленскім традыцыям, пачалі разгортвацца ў далейшым рашучыя падзеі ў жыцьці Беларусі і ў жыцьці беларускай мастацкай літаратуры.

„У той час,—піша проф. Ігнатоўскі,—як пецярбурскія і некаторыя іншыя грамадзкія арганізацыі (Бел. Соц. Грамада) звязаліся з рабочымі беларускімі коламі і станавіліся паступова за выразны рэвалюцыйна-клясавы грунт, менская арганізацыя, каторая для Беларусі мела ў той час самае важнае значэньне, ня мела гэтай апоры і павінна была ўвайсьці ў зносіны з дробна-буржуазнымі нацыянальнымі беларускімі коламі і прыняць права—соцыялістычную ахварбоўку. Гэты факт меў вялізнае значэньне ў ходзе рэвалюцыі на Беларусі“. („Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX сталяцця“).

Дзеля таго, што Грамада была найбольш уплывоваю плыньню ў тагачасным нацыянальным руху, гэтыя словы можна аднесці і да ўсяго руху. Адсюль пайшлі і гульня ў дэмакратыю пакеранскі, і няўдалыя перамаўленьні з часовым урадам, і недарэчныя пастановы ўсебеларускага конгрэсу („часовае“ прызначэнне савецкай улады), і гісторыя оперэтакных урадаў БНР і г. д. Беларускі нацыянальны рух за малым выключэннем адразу не папаў у адну каляіну з рэвалюцыяй, і адгэтуль пайшлі ўсе яго далейшыя беды. Органічна звязаныя з ім беларускія пісьменьнікі і поэты не маглі, зразумела, адразу адарвацца ад яго. Адгэтуль тая многазначная маўклівасць, якую спаткалі яны Кастрычнік, адгэтуль тыя іерэміяды, якімі адгукнуліся некаторыя з іх на роспуск конгрэсу. Адгэтуль, нарэшце, вынікае і тое хістаньне, якое цягнулася ў беларускіх пісьменьнікаў вельмі доўгі час. Надзвычайна добра адбіта пазыцыя беларускай інтэлігенцыі ў адносінах да рэвалюцыі і контр-рэвалюцыі ў аповесці „Дзьве душы“, напісаньне якой адносіцца да гэтага часу і якая зьяўляецца найбольш буйным і характэрным творам тае пары. Для нас гэта аповесць мае яшчэ і гістарычнае значэнне: тут адбіты тыя самыя гістарычна-психалёгічныя процэсы, якія толькі праз некалькі гадоў выявіў польскі пісьменьнік Жэромскі ў сваім творы „Przedwieście“. Твор Жэромскага адразу стаў вядомым у сусветным маштабе: за Жэромскага была яго рэпутацыя, якая давала яму поўнае права спазніцца на пяць гадоў. Твор Гарэцкага, напісаны пад сьвежым уражаньнем, напісаны сьвежымі фарбамі, застаўся малавядомым нават і на Беларусі. Гэты факт мае таксама свае глыбокія гістарычныя карэнні і апраўданы ўсёю папярэдняй гісторыяй Беларусі і яе культуры. Ён зьяўляецца вынікам тае ўпартае працы, якая праводзілася на нашых абшарах сотні гадоў, маючы на мэце зрабіць Беларусь бязтварнаю провінцыяй крэсаў усходніх Рэчы Паспалітай, альбо „губерніямі Северо-Западного края“. Ня дзіва, што беларуская інтэлігенцыя таго часу, звязаная, галоўным чынам, з дробнабуржуазнымі элементамі гораду і з замежным сялянствам, не адразу здолела змяніць свае пазыцыі.

Ігнат Абдзіраловіч, гэрой аповесці „Дзьве душы“, робіцца сьведкаю Кастрычнікавай рэвалюцыі. Падзеі кідаюць яго ад бальшавіка Гаршка да белгвардзейца Гарэшкі. Ігнат ня

можа ніяк вызначыць свайго месца паміж двума дзейнымі сіламі, ня можа і далучыцца да тэй ці іншай.

„Я ня ведаю, хто мне свой і хто чужы. Я дзяржуся дзікога нэўтралітэту і ашуківаю тых і гэтых і самога сябе. Няўжо панская кроў, каторая цячэць у маіх жылах, маець тут нейкае значэньне? Ату, што за дурныя думкі,—гэтага ня можа быць.

І адна палова яго, каторая разумела белых, маўчала, зьнімала.

І другая палова яго, каторая разумела чырвоных, вымагала, каб ён знайшоў князя і забіў яго і каб ён дагнаў Гарэшку і даў яму высьпятка пад грудзі, як той даў ляжачаму Гаршку“.

Вось у гэтым адрывачку вобраз становішча беларускае інтэлігенцыі, а разам і беларускага пісьменства таго часу. У тэй-жа аповесці мы маем цэлы шэраг другіх тыпаў, характэрных для эпохі. Цікавы Мікола з яго тэорыяй „нацыянальнага бальшавізму“. Ён інстынктыўна адчувае сілу бальшавікоў, адчувае, што праўда на іх старане. Але ён ня можа выйсьці з рамак нацыянальнае замкнутасці і нерашучасці—чыста інтэлігенцкая рыска,—і гэта прыводзіць яго да недарэчнай тэорыі. Гэткае хістаньне і раздваеньне часамі прыводзіла да самай трагічнай разьвязкі. Гэтая двайчастасьць загубіла аднаго з выдатнейшых беларускіх песьняроў Алесь Гаруна. Сталяр, сын чорнарабочага, рэвалюцыянэр, перажыўшы 9 год царскай сысылкі—Алесь Гарун піша:

Гэй, хто ёсьць тут? Люд галодны.
Люд пакутны! Да мяне!
Станьма, брацьця, ў шых паходны.—
Наша гора праміне

... Ўстануць, рушаць. Прэч з дарогі!
Хто нам хоча заступіць!
Мы пайшлі, мы—люд убогі.
Ўсё узяць, ці ўсё згубіць.

А другая істота Алесь Гаруна кідае яго ў стан зьлейшых ворагаў гэтага ўбогага люду, паставіла на другі бок барыкадаў і прывяла поэту на далёкі кракаўскі могільнік.

Гэта раздвоенасьць адбілася і на ўсёй беларускай мастацкай літаратуры гэтага пэрыоду, які можна абмежаваць часам з 1917 да 1923 году. Гэта пара бурлівых падзей, якая пера-

шкаджала нашаніўцам собрацца зноў і ўсьвядоміць сваё месца ў рэвалюцыі. І ў той час, як адны (Ц. Гартны, А. Гурло) адразу сталі на грунт Кастрычнікавай рэвалюцыі,—другія, як Купала, Колас, Гарун ды іншыя, проста ўстрымліваліся ад ацэнкі становішча і не праводзілі мяжы каля сябе ні з таго, ні з другога боку. У Купалы ў гэты час зьвіняць ноткі расчараваньня, ноткі жалю па няспраўджаных надзеях (зборнік „Спадчына“), якія прадстаўляюць сабою лёгічны працяг нашаніўскіх заклікаў. У Коласа („Водгулье“) аналёгічныя мотывы. У абодвух пачынаюць зьяўляцца некаторыя пацыфісцкія настроі, як у вершы Коласа „Ворагам“; гэтыя настроі бязумоўна стаяць у непасрэднай сувязі з падзеямі на Беларусі, а пасыўнасьць іх выцякае з тае самае падвойнасьці, якая характарызуе поэзію інтэлігенцыі.

Такім чынам, у літаратуры гэтага пэрыоду мы можам вызначыць дзьве асноўныя плыні. Першая—гэта галоўнае ядро нашаніўцаў, якое апынулася на вялікім раздарожжы і нерашуча пераміналася з нагі на нагу, ня ведаючы, куды падацца.

То яны пішуць:

Кавалі другія,
А ланцуг той самы,
Песьні ўсё старыя—
Не аджытай гамы.

То ў іх зьяўляюцца мотывы, падобныя да вышэйпрыведзеных радкоў А. Гаруна. Наогул-жа ў гэтай плыні пераважаюць мотывы нявыразныя. Па колькасьці новых твораў—гэта адзін з бяднейшых пэрыодаў у беларускай літаратуры.

Першая плынь мае сваё завяршэньне ў зборніку „Адраджэньне“, які быў выпушчаны ў 1922 годзе. Пасьля гэтага зборніку пачынаецца паварот беларускай літаратуры на новыя рэйкі. У гэты-ж час пачынае ўставаць на ногі і разгортывацца другая плынь, якая пасьля ўвабрала ў сябе першую і якой суджана было стаць беларускай літаратурай пасьлякастрычнікавай пары. У 1918 годзе ў Маскве быў выдадзены альманах „Зажынкі“—„першы збор твораў беларускіх песьняроў і пісьменьнікаў, вышаўшых з сям’і працоўнага народу“. У гэты зборнік, цалкам прасякнуты духам клясавай барацьбы, увайшлі творы як нашаніўцаў (Ц. Гартнага, Ф. Чарнушэвіча, А. Гаруна і др.), так і многіх новых пісьменьнікаў (Міхалка

Галка, Ф. Шантыр). Гэты зборнік важны для нас ня столькі сваімі мастацкімі вартасцямі, колькі сваім гістарычным значэннем. Гэты зборнік зьяўляецца першаю ступенню таго вялізнага ідэёлага росту, які перажыла беларуская літаратура за 10 год Кастрычнікавай рэвалюцыі. Па свайму ідэёваму зьместу мастацкія творы гэтага зборніка нагадуюць нам „Маніхвэст“ першага рабоча-сялянскага ўраду Беларусі. Гэта мажорны тон пераможнай рэвалюцыі, гэта жыццё беларускіх нізоў у зусім новым асьвятленьні. Група беларускай інтэлігенцыі, згуртаванай вакол „Зажынак“ „Дзяньніцы“ і Беларускага нацыянальнага камісарыяту—гэта ўжо новая інтэлігенцыя, ня звязаная з дробна-буржуазнымі групуваньнямі. Гэта прадстаўнікі бяднейшага беларускага сялянства, рамесьніцтва. Гэта піонэры тае групы беларускага культурніцкага актыву, якім ходам падзей суджана стаць на чале беларускай інтэлігенцыі і павесьці яе шляхам Кастрычнікавай рэвалюцыі.

У 1921—22 годзе гэта другая плынь высоўвае групу зусім новых пісьменьнікаў і робіць пераможную вылазку, якая замацоўвае за ёю ідэёвыя пазыцыі ў беларускай літаратуры. Поэма „Босыя на вогнішчы“ М. Чарота канчаткова вырашыла ідэёвы напрамак беларускай літаратуры і паставіла на чале яе новыя сілы. З гэтага часу пачынаецца групуваньне сіл, пачынаецца пераацэнка каштоўнасьцяў у поэтаў-нашаніўцаў, пачынае ажываць і само літаратурнае жыццё Беларусі. Адчыняецца першы тоўсты беларускі часопіс „Полымя“, які сыцягвае вакол сябе і маладых і старых пісьменьнікаў. Адбываюцца вечары „Полымя“, якія, з аднаго боку, прыцягваюць да вырастаючай літаратуры ўвагу грамадзянства, а з другога—павялічваюць імкненьне пісьменьнікаў да большага збліжэньня. Цікавасьці да беларускай літаратуры спрыяе адчыненне ў Менску Беларускага пэдагэгічнаму і унівэрсытэту, дзе распачынаецца вывучэньне беларускае літаратуры. Вядомы спробы арганізацыі літаратурна-мастацкіх часопісаў пры БДУ і пры „Беларускай хатцы“ („Маладзёк“). Гэтыя арганізацыйныя імкненьні, спачатку нясталыя (як арганізацыя сэкцыі пісьменьнікаў пры Доме Асьветы), выліваюцца нарэшце ў арганізацыю „Маладняка“. Усе шэсьць арганізатараў „Маладняка“—Чарот, Вольны, Александровіч, Дудар, Пушча і Баба-рэка—былі ў беларускай літаратуры навічкамі, ня мелі

яшчэ належнай практыкі ў гэтым напрамку. Але яны цалкам, да мазга касцей былі пранізаны ідэямі Кастрычнікавай рэволюцыі; творы іх насілі на сабе ўсе адзнакі новых, нязвыклых для беларускай літаратуры павеваў. Гэта пераможна ўступала ў літаратуру бяднота вёскі, гарадзкі пролетарыят працягваў рукі да беларускай літаратуры. Адначасна і старэйшыя пісьменьнікі рашуча павярнулі на новыя рэйкі і сталі, нарэшце, савецкімі людзьмі. Толькі некалькі старых пісьменьнікаў не далучыліся да новае лініі і канчаткова заняпалі, як Паўловіч, Буйла, ды інш. Зборнік Янкі Купалы „Безназоўнае“ найлепей выражае той пераварот, які здарыўся ў беларускай літаратуры. Кастрычнік шляхам захаванай ідэалёгічнай барацьбы заваяваў для беларускай літаратуры старых пісьменьнікаў, і беларуская літаратура стала, такім чынам, безагаворачна на новы шлях. Зьяўляюцца ўсё новыя і новыя літаратурныя сілы. Вакол „Маладняка“ гуртуюцца ня толькі пісьменьнікі, але і ўся бадай беларуская маладая інтэлігенцыя, сьветагляд якой выкоўваецца ўжо ў кузні Кастрычніка.

Але ідэёвы рост беларускай літаратуры ня можа і ня мог ісьці „без задоринки“, як ня можа і не магло ісьці бяз хістанняў гаспадарчае разьвіцьцё краіны. Паступовае адбудаваньне зруйнаванай краіны, нэп, гаспадарчае назапашваньне і соцыяльнае распластаваньне вёскі,—павінны былі выклікаць супярэчнасьці ўнутры беларускай літаратуры, прадстаўнікі якой па сутнасьці прадстаўлялі інтарэсы самых рознастайных груп сялянства: адсюль і рознастайныя адценьні ў ідэалёгіі тых, хто, нібыта, складаў нешта суцэльнае. Адначасна канкрэтызацыя форм нацыянальнай політыкі партыі, асабліва пасля XII зьезду, не магла ня выклікаць розных ілюзій у шовіністычна настроеных груп насельніцтва, што таксама павінна было ў некаторай меры адбіцца ў літаратуры. Усё гэта падрыхтоўвала глебу да самых рознастайных супярэчнасьцяў, якія і пачалі вынікаць у першую чаргу ў „Маладняку“, як у адзінай організацыйнай адзінцы.

Пачалося з траўлі старых пісьменьнікаў. „Радыкальныя“ элемэнты „Маладняка“, вуснамі Дубоўкі, Бабарэкі і некаторых другіх, накінуліся на Купалу, на Коласа, на Журбу, лічачы іх творчасць устарэлаю, непатрэбнаю, прымітыўнаю. Адным словам, узьвялі на старэйшых пісьменьнікаў усе сьмяротныя

грахі. На сходах, у прамовах, у артыкулах падкрэсьлівалася, што старыя пісьменьнікі ўжо адыгралі сваю ролю і не заслугоўваюць болей ніякай увагі. Спагыкаліся выпады і памфлетнага характару.

Аднак, гэта была толькі прэлюдыя да новых спрэчак, на гэты раз ужо значна глыбейшых і ўжо ўнутры „Маладняка“. Спрэчкі паглыбляліся спачатку па лініі праблемы формы і зьместу. Адна група, не адкідаючы вялікага значэння формальнай стараны твораў, вымагала ад іх яшчэ і выразнага клясавага зьместу. Бяз усякай падставы прыпісалі гэтай групе яшчэ і вымаганьне ад кожнага твору абавязковай „радасьці“. Гэта зьяўляецца, бязумоўна, чысьцейшым паклёпам, таму што група гэта заўсёды прытрымлівалася ў сваіх поглядах на разьвіцьцё літаратуры шляхоў, вызначаных марксыцкім вучэньнем, і заўсёды лічыла, што літаратура павінна адбіваць жыцьцё ва ўсіх яго праявах так, як яно ёсьць.

Другая група аддавала відавочную перавагу распрацоўцы формальных элемэнтаў твору, не адмаўляючы на словах значэння зьместу. Шляхам філёзофскіх па выглядзе меркаваньняў, прадстаўнікі гэтай групы, знаходзячыся пад уплывам галоўным чынам імажынізму, а часткова і акмэізму—расійскіх формальна-мастацкіх школ—скампанавалі тэорыю „маладнякізму“. „Маладнякізм“—гэта сынтэз формы і зьместу, і прадстаўляе сабою асобную школу. Усякая новая школа вымагае супроцьстаўленьня нечаму іншаму. Адсюль „маладнякістыя“ на ўсю дакастрычнікавую беларускую літаратуру наклеіваюць ярлычок „адраджанізму“. Аднаўляць тут тэорэтычныя абаснаваньні „маладнякістаў“ не прадстаўляецца патрэбным, але самае гэта супроцьстаўленьне ўскрывае сутнасьць „маладнякізму“. Справа ў тым, што вельмі цяжка аб'яднаць нашаніўцаў па адзнацы зьместу. Нельга паставіць за адну дужку Купалу—песьняра малазямельнага сялянства, і Цішку Гартнага—выяўніка рамесніцтва і работніцтва. Ні з тым, ні з другім нельга параўнаць Максіма Багдановіча, а Алесь Гарун стаіць толькі блізка ад Купалы. Аднак ёсьць нешта агульнае, што выразна звязвае іх паміж сабою. Гэта форма, якою карысталіся яны для выяўленьня сваіх пачуцьцяў. Гэта пераважна песенная лірыка, а Максім Багдановіч зьяўляецца і першым стылізатарам беларускага вершу. Адсюль становіцца зразумелым і лёгічным ня-

доўгае супроцьстаўленне „маладнікізму“ „адраджанізму“. „Адраджанізм“—гэта школа песеннай лірыкі, „маладнякізм“—гэта школа стылізацыі верша згодна навейшых вымаганьняў поэтычнага мастацтва, школа вобразатворчасьці, адным словам—школа па сутнасьці сваёй формальная. Нездарма „маладнякістыя“ найбольш цікавіліся паэтамі-формалістамі, як Хозэ-Марыя дэ Эрэдыа, Вэрлэн і г. д. Тэорыя „маладнікізму“ засталася няжыццёваю і самы тэрмін гэты ніколі ня меў шырокага ўжываньня, таму што нельга было аб'яднаць нават двух чалавек у нас па формальных адзнаках у які-небудзь напрамак. Аднак гэта тэорыя паслужыла шчылінкай, якая дала магчымасьць у творчасьць формалістых пранікнуць элемэнтам дробна-ўласьніцкай ідэалёгіі, гэта і паставіла многіх поэтаў у сувязь з дробна-буржуазнымі групуваньнямі насельніцтва і выклікала ў творчасьці гэтых поэтаў цэлы шэраг адмоўных з пункту погляду будаваньня пролетарскай літаратуры момантаў. Група ўпадае ў вялікі індывідуалізм, псыхалёгізм, у творах яе зьяўляюцца надтрэснутыя ноткі нездаровага пэсымізму. Асабліва гэта выявілася ў творчасьці Язэпа Пушчы і Кузьмы Чорнага. У першага ў зьвязку з гэтым заняпала і форма, што з кожным разам выяўляецца ўсё болей і болей. Бязумоўна, такое становішча павінна было прыняць нейкае арганізацыйнае аформленьне. У выніку гэтага і ўтварылася згуртаваньне „Узвышша“, куды ўвайшлі вышаўшыя з „Маладняка“ Дубоўка, К. Чорны, Бабарэка, Дарожны і некалькі маладзейшых поэтаў і пісьменьнікаў.

„Маладняк“ пасля выхаду гэтых сяброў зьвярнуў вялікую ўвагу на аздаравленьне сваіх шэрагаў і ўдасканаленьне форм работы. Было выключана шмат лішніх сяброў, якія мелі толькі адноснае дачыненне да літаратуры¹⁾; былі выключаны і некалькі маладых поэтаў з „узвышшаўскай“ афарбоўкай, якія ўтварылі групу „Пробліск“.

Такім чынам, у сучасны момант мы маем даволі выразнае разьмежаваньне на ідэёвым фронце беларускай літаратуры. „Маладняк“—група сялянскіх пісьменьнікаў з няўхільнай тэндэнцыяй да аформленьня элемэнтаў пролетарскай ідэалёгіі ў

¹⁾ Частка гэтых выключаных утварыла цяпер новую арганізацыю пад гучнаю назваю „Літаратурна-мастацкай камуны“.

сваёй творчасці. Гэта тэндэнцыя абгрунтавана ў дэкларацыі „Маладняка“¹⁾ і выразна выступае ў творчасці сяброў гэтай арганізацыі. „Узвышша“—група інтэлігенцкіх пісьменьнікаў з некаторымі мяшчанскімі і сялянскімі ўхіламі, якая сваю творчасць імкнецца выявіць ў найбольш удасканаленай форме, а заганы зместу прыкрывае ўтварэннем туманых і поўных „левымі фразамі“ пляцформ. Нарэшце, асабняком стаіць група старэйшых пісьменьнікаў, якія займаюць як-бы прамежнае становішча паміж абедзвюма групамі.

II

Высветліўшы, паколькі было магчыма, ідэёвы рост беларускай літаратуры за 10 год Кастрычнікавае рэвалюцыі, мы прыйдзем да якасных і колькасных дасягненняў, якія мела наша літаратура за гэты перыяд.

Агулам мы адзначылі-б гэты перыяд перыодам разгортвання шырокіх палотнаў. Калі творчасць нашаніўцаў складалася пераважна з нязначных па размеру твораў—вершаў і апавяданняў, дык паслякастрычнікаўскі перыяд мае сталую тэндэнцыю да монументальных твораў, як поэма, апавесць і нарэшце роман. Першым творам такога гатунку зьяўлялася апавесць Гарэцкага „Дзьве душы“, пра якую мы ўжо гаварылі вышэй. Пазней зьяўляюцца поэмы Чарота, Бядулі, Купалы і многіх другіх. Заканчваюцца монументальнейшыя творы беларускай літаратуры—поэмы Коласа „Новая зямля“ і „Сымон Музыка“, а таксама і яго апавесць „У палескай глушы“. Але гэтага яшчэ мала. Калісьці беларускай літаратуры трэба было змагацца за заваяванне беларускага рынку. Цяпер рынкагэты здабыты і трэба здаволіць яго мастацкаю літаратураю, якая магла-б канчаткова замацаваць сымпаты чытача. І вось пачынаецца распрацоўка сатыры (Крапіва), зьяўляецца газетны фальетон (Алёша, Свэн) і, нарэшце, зьяўляецца беларускі роман (Цішка Гартны, Зарэцкі, Кузьма Чорны). Узбагачваюцца і вершаваныя жанры. Асабліва шырока пачалі ўжывацца сонэты і трыолеты: гэта прыняло форму мастацкіх практыкаванняў і іх сталі разглядаць толькі, як пэўную камбінацыю радкоў, за-

¹⁾ „Маладняк“ 1926 г. № 9.

бываючыся, што гэтыя формы вымагаюць адпаведнага зьместу і асабліва гармонічнага разьмеркаваньня сваіх складаных частак.

Праводзіцца вялічэзная праца над ачышчэньнем і ўдасканаленьнем літаратурнай мовы. Дасягаецца гэта як словатворчасьцю, так і дасьледваньнем ды сыстэматызацыяй жывой народнай мовы. У многіх поэтаў і пісьменьнікаў слоўнікі жывой мовы робяцца настольнымі кніжкамі.

Поруч з гэтым вырастае цікавасьць да беларускага фольклёру. Студэнты БДУ, распрацоўваючыя пытаньні і матэрыялы беларускага фольклёру пад кіраўніцтвам проф. Піотуховіча, пачынаюць высока цаніць тыя песьні і казкі, сярод якіх яны расьлі і выхоўваліся. Самы характар ранейшай беларускай літаратуры, вырастаўшай з народнай песьні, наводзіць многіх поэтаў на шлях далейшай распрацоўкі і стылізацыі песеннага матэрыялу і беларускай казкі. У гэтым напрамку вядзецца напружаная праца.

У зьвязку з пашырэньнем кругагляду поэтаў, з павышэньнем іх агульна-адукацыйнага ўзроўню, а таксама праз узмацненьне сувязі з другімі краінамі, дзе многім давялося пабываць за часы вайны, распачынаецца праца па ўзбагачаньню ўсіх элемэнтаў формы: зьяўляецца чужь не ўпяршыню складаная рыфма, рыфмоўка сумежная і апавітая; побач з звычайнаю чатырохрадковою страфою ўсё болей і болей зьяўляюцца 2, 3 і 5-радковыя. Зьяўляюцца пачаткі *vers libre*'а (вольнага верша) у Бядулі і Чарота. Нарэшце, значна пашыраецца тэматыка, ахопліваючы цяпер самыя рознастайныя моманты жыцьця ня толькі Беларусі, але і далёкіх ад яе краін.

Усё гэта выводзіць беларускую літаратуру з нацыянальных рамак і кладзе пачатак яе сувязям з іншымі літаратурамі. Зьяўляюцца пераклады паасобных твораў беларускіх пісьменьнікаў, з аднаго боку, на расійскую і украінскую мовы, з другога—на нямецкую, італьянскую, яўрэйскую і г. д. Адначасна ў беларускай літаратуры зьяўляюцца пераклады твораў чужаземных пісьменьнікаў.

Адным з характэрнейшых момантаў у пасьякастрычнікавай літаратуры зьяўляецца вялікі ўзрост мастацкай прозы. Гэта тлумачыцца, бязумоўна, узростам кадру чытачоў. Чытач вымагае больш сталага і грунтоўнага матэрыялу. І вось зьяўляецца цэлы шэраг новых прозаікаў, многія з якіх адразу занялі

выдатнае месца ў мастацкай літаратуры, як Міхась Зарэцкі. Апрача выключна прозаікаў, як Чорны, Галавач, Нёманскі, многія поэты пачынаюць пераходзіць з вершаў на прозу, як Ц. Гартны, Бядуля, Чарот. Зьяўляецца спроба авантурнае аповесці, як „Два“ і „Антось Савіцкі“ Анатоля Вольнага, і спроба колектыўнага роману Александровіча, Вольнага і Дудара „Ваўчаняты“.

Трэба адзначыць і поспехі ў галіне нацыянальнай драматургіі. Галубок пасяля рэвалюцыі ўзяўся апрацоўваць мэлёдраму Міровіч даў п'есы, якія паслужылі для аформлення нацыянальнага тэатру, як „Кастусь Каліноўскі“ і „Машэка“. Вялікае значэнне мае п'еса Кудзелькі „На купалье“. У звязку з якасным і колькасным узростам беларускай літаратуры знаходзіцца пашырэнне беларускага кніжнага рынку. Апрача трох тоўстых часопісаў—„Полымя“, „Маладняк“ і нядаўна адчыненае „Узвышша“—выдаюцца альманахі і часопісы па акруговых гарадох—у Полацку, Віцебску, Воршы, Бабруйску і г. д. Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва і „Маладняк“ выпускаюць на рынках шмат мастацкай літаратуры, у тым ліку шмат грунтоўных выданняў.

Нарэшце трэба адзначыць рост колькасці пісьменьнікаў. Калі ад нашаніўскай пары нам засталіся імёны Купалы, Коласа, Ц. Гартнага, Гарэцкага, Бядулі, Аляхновіча, Галубка, Гурло, Журбы, дык у новы час выявіліся ці падаюць вялікія надзеі Чарот, Зарэцкі, Вольны, Александровіч, Дубоўка, Дудар, Пушча, К. Чорны, Крапіва, Нёманскі, Трус, Н. Чарнушэвіч, Жылка, Галавач, Маракоў, Лынькоў, Хадыка, Барашка ды шмат іншых. Такі ўзрост літаратурных кадраў навочна падкрэсьлівае тыя шырачэзныя магчымасці, якія адкрыў Кастрычнік для беларускіх рабочых і сялян.

III

Мы дазволім сабе спыніцца яшчэ на некаторых паасобных пісьменьніках паслякастрычнікавай пары. У першую чаргу мы павінны спыніцца на найбольшай фігуры нашай літаратуры. Гэта народны poeta Рэспублікі Янка Купала.

Уступіўшы на шлях Кастрычніка сваім вядомым вершам „Арлянтам“, poeta ўжо з гэтага шляху ня зыходзіць. У сваім зборніку „Безназоўнае“, на які ў свой час так заядла абурўся няўдачлівы кандыдат на годнасьць „беларускага Белін-

скага“ Бабарэка, Янка Купала даў нязвычайна яскравыя вобразы новай маладой Беларусі.

Пакінем спадчыну мы для патомкаў
Інакшую ад тэй,
Што ўзялі мы ад продкаў на абломках
Гісторыі сваей.
З інакшай думкай пойдзе ў сьвет і людзі
Патомак гэны наш:
Эгібацца ўжо ня будзе і ня будзе
Піць з недапітых чаш.
Дасталі сьцежкі, ад якіх прапасьці
Маглі мы ў бяспуцьці,
А кінем бітыя шляхі да шчасьця.
Абы умець ісьці.
На продкаў плечах паўзрасталі вежы.
Дзе торг вялі за нас.
А мы патомкам нашым кінем межы
Без ашуканскіх крас.
Яшчэ пакінулі нам асьляпленьне,
Пашану да пакут,
А мы пакінем песьню вызваленьня
І вольны бацькаў кут.

Вось вобраз новай Беларусі, тае Беларусі, што—

... на куце
Ў хаце сваёй села,—
Чарка мёду у руцэ,
Пазірае сьмела.

Янка Купала не аддаецца сьлепавакаму оптымізму. У яго і цяпер ёсьць пэсымістычныя сумныя ноткі. Але гэта сум грамадзяніна, а ня сьлёзы ханжы.

Яшчэ ня ўся работа зроблена,
Ня ўсё жніво у нас пажата,—
Яшчэ краіны стан пагорблены,
Як быў, застаўся ён гарбатым.
Яшчэ дзесь здрадн ласка панская
На беларускім едзе карку
І круціць з подласьцю паганскаю
На свой лад нашу гаспадарку...

Сваё сучаснае становішча і свой далейшы шлях сам Янка Купала вызначыў у вершы „Шляхам гадоў“:

Што думаў селянін, што парабак-работнік думаў,
Паслухаў іх і ў песьню шчыра перавіў,
А ўжо яны, пад гоман вольных шумаў,
Мне свой прыхільны водклік падалі.

Дык-жа шумі, красуй у волі, родны край!
Зьвіні ў свой звон, сялянска-пролетарскі звон!
Сьпявай ты, Беларусь, у радасьці сьпявай!
Твайго Народу сёньня права і закон.

Так заканчвае Купала адзін з сваіх найважнейшых вершаў апошняга часу.

Другі народны poeta Якуб Колас у свой час таксама быў атакаваны Уладзімерам Дубоўкам, ад якога атрымаў годнасьць „поэты, протэндуючага на нейкае нязвычайнае значэньне, напісаўшага тысячы радкоў з прымітыўнымі дзеяслоўнымі рыфмамі“. Рэспубліка працу Коласа ўшанавала іначай, надаўшы яму годнасьць народнага поэты. Колас першы ў беларускай літаратуры перайшоў да шырокіх палотнаў. Яго творы „Новая зямля“, „Сымон Музыка“—гэта яскравае ўвасабленьне галоўнейшых психолёгічных адзнак беларускага селяніна. Некаторы налёт містычнасьці ў другой поэме не перашкаджае нам бачыць матэрыяльную істоту психолёгічных процэсаў, што становяць адну з адзнакаў нацыянальнасьці. Поэмы Коласа даюць малюнак беларускай нацыі так, як вызначае гэты тэрмін Сталін:

„Нацыя—гэта гістарычна-складзеная, сталая супольнасьць мовы, тэрыторыі, эканомічнага жыцьця, псыхічнага складу, які выяўляецца ў супольнасьці культуры. Самыя рознастайныя соцыяльныя і психолёгічныя катэгорыі знайшлі афарбоўку ў поэмах Я. Коласа. Асабліва яскрава абмалёўваецца жыцьцё беззямельнага сялянства—гэтай стыхіі Якуба Коласа і наймацнейшай групы беларускага народу. У гэтых поэмах, якія зьяўляюцца клясычнымі па спосабу свайго напісаньня і па распрацоўцы тэмы, Колас выступае сапраўды, як нацыянальны беларускі poeta і як poeta нацыянальнай думкі.

Ня лішне зьвярнуць увагу і на прозу Я. Коласа. Тут першае месца займае яшчэ не надрукаваная цалкам аповесьць „У палескай глушы“, у якой Я. Колас малюе жыцьцё вясковай інтэлігенцыі і сувязь яе з народнымі масамі—жыцьцё такое знаёмае самому Я. Коласу. Яго апавяданьні, выдадзеныя ў некалькіх зборніках, цікавы, паміж іншым, тым, што адбываюць ідэёвы шлях поэты за ўсё дзесяцёхгодзьдзе. „Першыя крокі“, „У ціхай вадзе“, „Казкі жыцьця“, „На рубяжы“ і „На прасторах жыцьця“—гэта хроналёгічны парадак выхаду зборнікаў і адначасна вехі ідэёвага падарожжа поэты ад нашаніўскага на-родніцтва да акапаў Кастрычніка.

Калі Купала і Колас прышлі ў пасыякастрычнікавую літаратуру з пэўным багажом і павінны былі яшчэ праходзіць доўгі і складаны шлях да сваіх сучасных пазыцый, дык Цішка Гартны, і ў нашаніўскую пару стаяўшы асабняком, адразу ўспрыняў і Кастрычнік і зьяўляецца першавеснікам новых ідэй у беларускай літаратуры. Яго зборнікі „Песьні працы і змаганьня“, „Урачыстасьць“ найяскравей паказваюць яго ідэёвы шлях. Раман „Сокі цаліны“ паказвае нам у гістарычным разрэзе групуваньне сіл да рэвалюцыі, яго апавяданьні „Трэскі на хвалях“ і „Прысады“ даюць абразы будзённага жыцця новай Беларусі, ахапляючы самыя рознастайныя зьявы. З формальнага боку творы Цішкі Гартнага цікавыя асабліва нападленьнем провінцыялізмаў у літаратурнай мове. Хаця робіцца гэта не заўсёды сыстэматычна, але вельмі часта нават тыя, што нападалі за гэта на Цішку Гартнага, канчалі тым, што эвойвалі яго словы.

Калі гэтыя тры пісьменьнікі прышлі да рэвалюцыі, кожны сваім асобным шляхам, дык пра Міхася Чарота можна сказаць, што ён прышоў з рэвалюцыі. Яго поэма „Босыя на вогнішчы“— гэта твор удзельніка гэтай рэвалюцыі і ўдзельніка радавога. Таму і ўдалося, мабыць, Чароту так тонка ўлавіць рытм і зьмест рэвалюцыйных падзей на Беларусі і перадаць іх у „Босых на вогнішчы“. Чарот адразу знайшоў сваю стыхію і вызначыў сваё месца ў літаратуры.

Мы—дзеці краіны,
Дзе бура бушуе...
Мы на прадвечных руінах
Працы палац пабудуем.
Ня любяць нас—босых,
Хто век быў абуты...

Адзін з сваіх вершаў у „Завірусе“ Чарот заканчвае так:

Ведай сьвет, я вясковы мужычы сыноч,
Я пяю, што пяе селянін,
А ты чуеш? Іграе заводаў гудок,
Ў кузьні гучна зьвініць каваля малаток,—
Пра адно мы пяём, як адзін.

Чарот—сялянскі poeta, Чарот усімі сваімі карэннямі расьце з беднай безьзямельнай вёскі, якая хутчэй усіх адгукнулася на прызыў пролетарыяту. Гэта відаць і з яго далейшых поэм— „Беларусь лапцюжная“, „Марына“, „Ленін“, „Карчма“, з якіх

найбольш выдатнымі як з мастацкага, так і з соцыяльнага боку зьяўляюцца дзьве апошнія поэмы. Творы Чарота перакладзены на многія іншыя мовы. Адна з аповесцяў Чарота „Сьвінапас“ лягла ў аснову кіно-фільмы.

Поруч з Чаротам стаіць група пісьменьнікаў, якая разам з ім з самага пачатку працавала ў „Маладняку“ і працуе цяпер. Гэта—Зарэцкі, Александровіч, Вольны, Дудар ды іншыя. Зарэцкі—мастак шырокіх палотнаў. У яго апавяданьнях (вершаў ён ніколі ня пісаў) выступаюць людзі новага часу—энэргічныя, сьмелыя, нязломныя. Такім чынам, спатканьне людзей гэткага характару дае сцэны поўныя патосу і трагізму. Творы Зарэцкага, яскравыя і колёрытныя, выпукляюць на паверхню найбольш яскравыя рысы нашай эпохі, такой багатай моцнымі здаровымі натурамі.

Поўнай процілежнасьцю Зарэцкаму зьяўляецца творчасць К. Чорнага, які, галоўным чынам, займаецца падрабязным псыхолёгічным аналізам хваравітых людзей. Тут фігуруюць, галоўным чынам, людзі, адкінутыя эпохаю. Самы характар такой творчасці вымагае вялікай удумчывасьці і ўменьня разабрацца ў сутнасьці рэчаў. Апошняга часта і бракуе ў творах К. Чорнага, што робіць іх няцікавымі для масавага чытача.

Александровіч першы ўнёс у беларускую літаратуру мотывы беларускага гарадзкога і местачковага жыцьця. Асабліва цікавымі зьяўляюцца яго апошнія тры кніжкі—„Па беларускім бруку“, „Прозалаць“, і „Угрунь“, дзе найбольш выступаюць асноўныя стыхіі творчасці Александровіча. Па напрамку поэзіі блізка да Александровіча стаіць Дудар.

Уладзімер Дубоўка і Язэп Пушча, рознастайныя па формальнаму характару сваёй творчасці, значна збліжаюцца ў тых крыніцах, адкуль бяруць яны тон і напрамак сваіх твораў. Гэта пераважна дробна-ўласьніцкія групуваньні гораду і вёскі, інэртныя і косныя па сваёй сутнасьці, рэвалюцыйныя на словах і маючыя вялікі нахіл да псыхолёгізму і індывідуалізму. У гэтым напрамку і Дубоўка і, асабліва, Пушча вельмі блізка падыходзяць да К. Чорнага.

Заканчываючы свой агляд асноўных момантаў у жыцьці беларускай літаратуры за апошнія 10 гадоў, мы павінны яшчэ раз падкрэсьліць, што толькі пасья Кастрычніка, вызваліў-

шага беларускіх рабочых і сялян з-пад нацыянальнага і соцыяльнага прыгнёту, стала магчымым сапраўднае разьвіцьцё беларускай мастацкай літаратуры, як такой. Той непараўнаны ўздым беларускага прыгожага пісьменства, які адбіўся за 10 год Кастрычніка, ня спыняецца і цяпер. Беларуская літаратура стала роўнапраўным сябрам у сям'і літаратур іншых народаў і з кожным днём усё болей і болей замацоўваецца на пазыцыях, здабытых за 10 гадоў Кастрычнікавай рэвалюцыі.

М. Каспяровіч

Беларуская навука да Кастрычніка і пасля яго

Несьвядомае вывучэньне акаляючага жыцця для задавальленьня яго патрэб і часцей за ўсё ў часе самой працы па задавальленьню гэтых патрэб пачалося разам з пачаткам той ці іншай дзейнасьці чалавека на тэрыторыі Беларусі. Робячы сабе канцавікі стрэлаў, тапары, малаткі і іншыя каменныя прылады, першабытны чалавек пазнаваў, што для гэтага могуць згадзіцца больш цвёрдыя гатункі каменю, і выбіраў іх для апрацоўкі; абрабляючы зямлю, ён увесь час паляпшаў сваё сельска-гаспадарчае начыньне; пераганяючы сваё быдла з месца на месца, ён знаходзіў сабе лепшыя пасьбішчы; дастаўляючы свае тавары для абмену, ён выбіраў найвыгаднейшыя гандлёвыя пункты, дзе вырасталі гарады, і г. д. Такое несьвядомае вывучэньне жыцця і прыроды існуе бяспрэчна і зараз. Селянін, дзякуючы сваёй і сваіх бацькоў практыцы, добра ведае, на якім кавалку поля ў яго лепш родзіць лён, на якім ня вымакне бульба, як арганізаваць талаку для выкананьня непасільнай яму аднаму працы і г. д. Гэтыя веды ён атрымлівае ў часе сваёй штодзённай працы і скарыстаньня вынікаў яе. Сьвядома задач вывучэньня і дасьледваньня акаляючай яго прыроды, умоў яго працы і жыцця яго грамады селянін амаль што да самых апошніх год шырокага разгортваньня краязнаўчага руху сабе ня ставіў. Таксама зусім нядаўна селянін зрабіў першыя спробы вывучэньня аб'екту свае працы—зямлі шляхам утварэньня так званых дасьледных палёў.

Даўно-ж, у першы кругагег гісторыі Беларусі, пачалося і ведамсьцьвеннае дасьледаваньне краіны. Яно ажыццяўлялася тымі або іншымі тагочаснымі дзяржаўнымі інстытуцыямі і таксама ў часе штодзённай дзейнасьці іх. Выявілася гэта дась-

ледчая праца ў падліку насельнасьці, розных інвэнтарных апісаньнях, мытных кнігах і інш., а пазьней—у апісаньнях гарадоў, замкаў, пушчаў, рыбных багацьцяў і нават побыту. Служыла яно цалкам інтарэсам сваіх ведамстваў, і таксама сьвядома сабе ня ставіла задач вывучэньня свайго краю.

Ня менш паказальныя прыклады можна знайсьці ў нашай старой гісторыі і ў галіне аматарскага навуковага асьветнага і грамадзка-практычнага дасьледаваньня і вывучэньня краіны.

Больш вядома нашым шырокім колам навукова-дасьледчая праца XIX сталеньня, асабліва другой яго паловы, і зразумела затым, што гэты час пакінуў нам больш сваіх помнікаў. Фактычна яна зьяўлялася не пазнаваньнем і вывучэньнем паасобных краін Беларусі, а ўсёй яе, г. зн. зьяўлялася не краязнаўствам, а беларусазнаўствам. Таксама, як і ранейшае вывучэньне паасобных частак краіны, беларусазнаўства гэтага часу насіла практычны характар. Найбольш важнымі і практычнымі задачамі яго была патрэба давесьці, што Беларусь спрадвеку рускі край, з аднаго боку, і польская провінцыя—з другога. Гэта ўласьцівасьць тагочаснага беларусазнаўства выцякала з таго, што беларускіх навукова-падрыхтаваных сіл ня было, рускі ўрад і рускае грамадства імкнуліся абаснаваць і ўгрунтаваць сваё панаваньне ў здабытай ім колёніі. Польскае-ж буржуазнае грамадства хацела вярнуць сабе самастойнасьць Польшчы і Беларусі, бо і польская буржуазная дзяржаўнасьць імкнулася мець свае колёніі, і без анэксаваньня Беларусі існаваць не магла. Вось яно і даводзіла, што Беларусь—польская провінцыя, а для гэтага трэба было дасьледаваць і вывучаць Беларусь. Беларусь на пэўны час сталася толькі аб'ектам вывучэньня, і вывучалі яе рускія і палякі, якія мелі на гэта падрыхтаваныя сілы, сродкі і іншыя ўмовы. Шэраг ведамстваў рабілі досьледы, і часамі, калі вынікі не адпавядалі іх жаданьням, выпраўлялі, напр., лічбы беларусаў у статыстычных даных, тэрмінолёгія ў справе называньня беларусаў рускімі, з аднаго боку, і каталікоў—палякамі, а праваслаўных—рускімі—з другога і д. т. п. Такім чынам, да вынікаў ведамска-навуковага беларусазнаўства, як і да навукова-дасьледчай працы Віленскага унівэрсытэту трэба адносіцца асабліва асьцярожна. Але ня менш тэндэнцыйнымі былі і іншыя віды беларусазнаўства. Так, аматарскае—зьбірала пераважна тое, што магло давесьці адну

з памянёных вышэй ідэй¹⁾), навуковае, якое выявілася нават у камандыраванні цэлых экспедыцый, што складаліся з вучоных з сталіц, прыступала да досьледаў толькі з пункту гледжаньня гэтых ідэй²⁾; асьветнае—праводзіла толькі гэтыя ідэі, і грамадзка практычнае засноўвалася толькі на падставе гэтых ідэй. Напрыклад, заснаваўцы „Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества“, першы сход якога адбыўся ў 1867 г.³⁾, да таго аб гэтым клапаціліся, што зрэдагавалі § 4 „Положения о Северо-Западном Отделе Императорского Русского Географического Общества“ так: „Паўночна-Заходні Аддзел абірае ў свае члены асоб з *рускіх людзей*“ (курсыў мой. М. К.)... і толькі карэннае разыходжаньне гэтай рэдакцыі параграфу з статутам таварыства перашкодзіла зацьверджаньню яе⁴⁾.

К канцу XIX стагодзьця асабліва шырокае разьвіцьцё на Беларусі атрымала аматарскае беларусазнаўства, г. зн. вывучэньне Беларусі аматарамі з нахілам да тых або іншых галін ведаў. Сярод беларусазнаўцаў-аматараў сталі часьцей і часьцей зьяўляцца беларусы, якія больш за іншых цікавіліся стараною і грунтоўна пачыналі выяўляць усе асаблівасьці Беларусі⁵⁾. Усё гэта падрыхтоўвала глебу да пашырэньня грамадзкага беларусазнаўства, выяўленага ў пэўных організацыях. З другога боку, папярэдня праца давала, што для таго, каб пазнаць Беларусь—трэба пазнаць паасобныя краіны, часткі яе. Разам з тым, значыць, і была падрыхтавана глеба для большага

1) Пар. Віцебшчына, пад рэд. М. Каспяровіча, I, 1925, стар. 190. В. К. Стукаліч. Н. Я. Никифоровский. „Записки Северо-Западного Отдела Императ. Русского Географического Общества“, кн. I, 1910, ст. 132, 133.

2) Пар. Д. Васілеўскі. „Стагодзьдзе краязнаўчай працы на Беларусі“. Час. „Наш Край“ № 2—3 за 1926 г., стар. 8; М. Каспяровіч. „Беларускае мастацтва і яго дасьледчыкі“, газ. „Сав. Беларусь“ № 197, 198 за 1924 г. і інш.

3) Пар. Д. И. Довгялло. К истории Северо-Западного Отдела. „Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества“. Кн. I, 1910, стар. 25 і інш.

4) Пар. там-жа, стар. 15.

5) Пар. В. К. Стукаліч. Н. Я. Никифоровский „Записки Северо-Западного Отдела“. Кн. I, 1910, стар. 134—135; А. П. Сапунов „Витебская губерния в географическом, этнографическом, историческом и экономическом отношениях“... „Бюллетень Витебского Губоно“, № 4, 5—6 і 7 за 1924 г.

8. „Маладняк“ № 10.

разьвіцця другога віду навукова-дасьледчай працы на Беларусі, а ўласна краязнаўства, г. зн. дасьледаваньня і вывучэньня паасобных краёў Беларусі.

У пачатку XX сталеньня ведамсьцьвеннае краязнаўства яскравей за ўсё выявілася ў працы земстваў па дасьледаваньні сенажаццяй, арганізацыі дасьледчых надзелаў і інш., цалкам захоўваючы свой буржуазна-панскі характар і абслугоўваючы панскія маёнткі. Аматырскае краязнаўства ў асобе ўжо цэлай пляяды вядомых аматараў-краязнаўцаў працягвала назапашваньне музэйных, фольклёрных, слоўнікавых і іншых матэрыялаў, пашыраючы разам і дзейнасьць папярэднікаў па арганізацыі тых або іншых краязнаўчых аб'яднаньняў. Апошняе ўжо азначала, што арганізаванае грамадзкае краязнаўства пачало расьці і за кошт аматарскага, убіраючы ў сябе аматарскія краязнаўчыя сілы.

Дзякуючы адчыненню Віцебскага аддзяленьня Маскоўскага Археалёгічнага Інстытуту ў 1911 г., можна было чакаць далейшага росту навуковага краязнаўства, ажыццяўляемага навуковымі сіламі з гэтай адзінай вышэйшай школы на Беларусі.

Аднак, гэтага ня здарылася, бо амаль што ўвесь навуковы пэрсонал аддзяленьня быў прыезджы, ня мог урасьці ў мясцовае жыццё, шчыра зацікавіцца ім і пачаць досьледы краю ў шырокіх разьмерах. Да таго, аддзяленьне было сапраўды рускім. Пачынаючы тэлеграмаю з вернападданыцкімі пацудзьямі цару пры адчыненні і канчаючы зачыненнем аддзяленьня ў 1922 годзе, г. зн. на ўсім працягу свайго існаваньня, Віцебскае Аддзяленьне Маскоўскага Археалёгічнага Інстытуту ніколі ня імкнулася вырасьці ў мясцовую вышэйшую школу. Але ўсё-ж аддзяленьне прынесла значную карысьць навуковаму краязнаўству на Беларусі, выгадаваўшы шэраг працаўнікоў, якія аддалі сябе працы ў галіне беларускай гісторыі, этнографіі, мастацтва і д. т. п., даўшы ўжо шэраг добрых прац. Да іх шчырага замілаваньня мясцовым краем і пэўнай галінаю веды аддзяленьне Інстытуту дадало адукацыю, і ў гэтым толькі яго заслуга.

Асьветнае краязнаўства ў XX сталеньні працягвала сваё разьвіццё ў адмоўным кірунку, г. зн. даючы і стараючыся даць адмоўныя ў краязнаўчым стасунку вынікі. У дарэ-

волюцыйнай школе краязнаўства зусім ня было, з беларуса-знаўства былі пакінуты толькі два-тры артыкулікі ў чытанцы ды гісторыі, якія давалі вучню тэндэнцыйныя весткі аб Беларусі, як аб нейкай далёкай старане. Усе прадметы ў школе, уся яе адукацыя былі разьлічаны на тое, каб падрыхтаваць пісьменнага раба, выканаўцу, што ня ўмеў-бы арыентавацца ў акаляючым жыцці і ня змог-бы жадаць зьмен яго на сваю карысьць. Кожны крок настаўніка быў прадугледжаны начальствам і дасканалы выконваў сваю антыкраязнаўчую працу. Няма патрэбы даводзіць, што гэта шкодная ўпартая праца не дасягнула свае мэты. Асьветнае краязнаўства было замарожана царскай школай, але не магло быць задушана.

Грамадзка-практычнае краязнаўства, якое павінна больш за ўсё нас цікавіць, у XX стагодзьдзі значна разгарнулася ў відзе краязнаўчых арганізацый самага рознага тыпу, заснаваных амаль што ва ўсіх буйных гарадох Беларусі. Для ўяўленьня галоўных уласьцівасьцяў гэтых арганізацый прыдзецца ўспомніць некаторыя з іх. У гэты час на Беларусі былі навуковыя грамадзкія арганізацыі, якія імкнуліся да вывучэньня і дасьледаваньня ўсяе тэрыторыі Беларусі, але большасьць арганізацый мела мэтай дасьледаваньне і вывучэньне частак яе. Да першага віду можна аднесьці Паўночна-Заходні Аддзел Імпэратарскага Рускага Геаграфічнага Таварыства, Віленскае таварыства аматараў прыродазнаўства і інш., да другога: таварыства вывучэньня Магілёўскай губэрні, Менскае таварыства аматараў прыродазнаўства, этнографіі і архэолёгіі, Віцебскую вучоную архіўную камісію, Менскі царкоўна-архэолёгічны камітэт і інш. Зусім асобнае месца займае Беларускі Навукова-Літаратурны гурток студэнтаў С.-Пецярбурскага Унівэрсытэту.

Паўночна-Заходні Аддзел Імпэратарскага Рускага Геаграфічнага Таварыства, як я ўжо раз казаў, заснаваны ў 1867 годзе, але дзейнасьць яго прыпынілася праз дзевяць год і была адноўлена ў 1910 годзе. Політычная яго афарбоўка амаль што зусім не зьмянілася, калі ня лічыць пэрсональнай працы ў ім некаторых выдатных беларусазнаўцаў. Гэта выявілася ў полеміцы друку, распачатай палякамі з прычыны аднаўленьня дзейнасьці аддзелу. Апошнія лічылі, што аддзел мае выразную русіфікатарскую антыпольскую тэндэнцыю і мае політычны характар. Таварыства ў адказе, зробленым у сваім

органа „Записках“, паміж іншым, з прычыны гэтага пісала наступнае: „Калі ўжо самы факт існавання тутак рускіх людзей разглядаецца як зьява політычная, дык натуральна, што і ўсе праявы гэтага існавання ня могуць разглядацца інакш, як праявы ўсё тых-жа політычных або русіфікацыйных тэндэнцый. Натуральна, што пры такім поглядзе на рэчы і ўсякія досьледы, як: географічныя, гістарычныя, этнографічныя, эканомічныя, лінгвістычныя і інш. і інш. будуць мець для палякаў політычнае значэньне затым, што падобныя досьледы будуць яскравей за ўсё і выразней за ўсё падкрэсьліваць *непраўдзівасьць польскага погляду на гэты край, як на край польскі або, па меншай меры, ня рускі*“¹⁾ (курсыў мой. М. К.).

Такім чынам, адмаўляемае аддзелам політычнае значэньне яго дзейнасьці было даведзена ім-жа. Пры тым, абвяргаючы польскія погляды на Беларусь у парадку полемікі, аддзел авансам падкрэсьліў, што яго дзейнасьць мае даводзіць і аб тым, што гэты край таксама і небеларускі.

Задачы аддзелу і характар яго дзейнасьці азначаны ў „Положении“ аб ім і зусім не патрабуюць якіх-небудзь дадатковых тлумачэньняў, а ўласна:

„§ 1. Для найпасьпяховай дапамогі мэтам Імпэратарскага Географічнага Таварыства засноўваецца ў Вільні асобны аддзел Таварыства, пад назваю Паўночна-Заходняга.

§ 2. Паўночна-Заходні Аддзел Імпэратарскага Рускага Географічнага Таварыства пад бліжэйшым кіраўніцтвам галоўнага начальніка краю займаецца пераважна вывучэньнем гэтага краю ва ўсіх адносінах, якія складаюць прадмет заняткаў таварыства, і асабліва досьледамі па археографіі, архэолёгіі, гісторыі, статыстыцы і этнографіі.

§ 3. З гэтаю мэтаю Паўночна-Заходні Аддзел Імпэратарскага Рускага Географічнага Таварыства: 1) адшуквае і апавяшчае сабраныя ўжо і захоўваемыя ў мясцовых архівах і ў прыватных асоб весткі аб краі, разглядае іх і вырашае, які ўжытак можа быць зроблены з іх для навукі; 2) зьбірае належачыя да краю этнографічныя і гістарычныя матар’ялы пры дапамозе мясцовых жыхароў і наладжвае вучоныя экспэдыцыі

¹⁾ „Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества“, кн. I. 1910. стар. 7.

для мэт, паказаных у § 2 гэтага палажэння; 3) робіць дапамогу прыватным асобам, якія адведваюць Паўночна-Заходні край з навуковаю мэтаю, і стараецца прыцягнуць да даследавання гэтага краю асоб, што могуць быць для гэтага карыснымі; 4) клапаціцца зьбіраньнем і хаваньнем навуковых падсобнікаў, належачых да колаў сваіх заняткаў, як, напр., кніг друкаваных і рукапісных, актаў, карт і этнографічных рэчаў¹⁾.

Сябрам аддзелу мог быць абраны карысны для яго навуковых прац кандыдат. Членская складка для сапраўднага члену аддзелу была вызначана ў памеры 6 руб. у год або 100 руб. аднаразова²⁾. У значнай меры гэтым, адначасова з іншымі прычынамі, вызначаўся і склад аддзелу ў першы год яго існавання пасля аднаўленьня працы³⁾:

ПРОФЕСІЯ	Што жывуць		Усіх
	у Вільні	у краі	
Асоб, якія служылі на Міннарасьветы .	54	133	187
Духоўных	3	17	20
Вольных	4	3	7
Вайсковых	5	—	5
РАЗАМ	66	153	219

Дзейнасьць аддзелу была даволі жвавай і спынілася ў часе імперыялістычнай вайны.

Другое таварыства агульна-беларускага маштабу, а ўласна Віленскае таварыства аматараў прыродазнаўства мела мэтай „нітаваньні ўсіх дзеячоў прыродазнаўства П.-З. краю ў аб'яднаную корпорацыю, што шчыра працавала на ніве вывучэння прыроды нашага мала дасьледаванага П.-З. краю⁴⁾. У гэтым таварыстве таксама старшынёю і ініцыятарам заснаваньня быў

¹⁾ „Записки Северо-Западного Отдела Имп. Рус. Геогр. О-ва“, кн. I, 1910, 3 стар. вокладкі.

²⁾ Там-жа, стар. 274.

³⁾ Там-жа, кн. 2, 1911, стар. 5.

⁴⁾ Там-жа, кн. 1, 1910, ст. 259.

папачыцель Віленскага вучэбнага вокругу, і ўжо нават згодна статуту. Зразумела, што і політычны твар быў такі самы, толькі тутакі было менш прычын для выяўленьня яго. Заснована таварыства было ў 1909 г., і ў першы год сваёй дзейнасьці складалася з 73 членаў, а ўласна ¹⁾:

ПРОФЭСІЯ	Што жывуць		Усіх
	у Вільні	у краі	
Акруговых інспэктароў Віленскага вуч. вокр.	1	—	1
Дырэктароў і інспэктароў казённых сярэдніх школ	4	5	9
Заснаваўцаў прыватных сярэдніх школ	3	—	3
Выкладчыкаў прыродазнаўства і хэміі	17	2	19
„ фізыкі і матэматыкі	15	4	19
„ географіі, гісторыі і інш.	6	3	9
Урачоў, фармацэўтаў, ляборантаў	6	—	6
Іншых	7	—	7
РАЗАМ	59	14	73

Працы свае таварыства друкавала разам з Паўночна-Заходнім Аддзелам Імпэратарскага Рускага Геаграфічнага Таварыства ў „Записках“ апошняга.

Амаль што нічым, апрача раёну дзейнасьці і прадмету заняткаў, не адрозьнівалася ад Віленскага таварыства аматараў прыродазнаўства, заснаванае ў 1912 г. Менскае таварыства аматараў прыродазнаўства, этнографіі і архэолёгіі. Апрача вывучэньня Менскай губэрні ў прыродазнаўчым стасунку яно ўнесла ў свае задачы вывучэньне яе і ў этнографічным і архэолёгічным кірунку, бо тутакі ня было такой арганізацыі, як памянёны аддзел у Вільні, што займаўся гэтым. У самы росквіт дзейнасьці таварыства, перад імперыялістычнаю вайною, у складзе таварыства быў толькі адзін дзелавод, а ўсе іншыя—

¹⁾ „Зап. С.-Зап. Отд. Имп. Рус. Геогр. О-ва“, кн. 1, стар. 256.

гэта вышэйшыя чыноўнікі, памешчыкі, выкладчыкі сярэдніх школ і г. д., якіх налічвалася каля паўтары сотні ¹⁾). Таварыства зачынілася ў пачатку імперыялістычнай вайны. Яно пачало арганізацыю краёвага музея і выдала адну кніжку сваіх „Известий“ ²⁾).

Таварыства вывучэння Магілёўскай губэрні, заснаванае ў 1913 годзе, яшчэ больш адыходзіла ад Віленскага таварыства аматараў прыродазнаўства ў бок усебаковасці сваіх задач па вывучэнні Магілёўшчыны і краязнаўча-асветных, а ўласна, яно мела мэту: „1) сачыць за развіццём прыродазнаўчых і гістарычных навук і дапамагаць пашырэнню прыродазнаўчых і гістарычных ведаў сярод насялення Магілёўшчыны; 2) адшукваць помнікі старасветчыны, вывучаць іх, апісваць і прымаць меры да падтрымання і аховы іх; 3) вывучаць прыродныя асаблівасці Магілёўшчыны, яе флору, фауну, выкапні, глебы, мэтэаролёгічныя з’явы, яе мінулае ў гістарычным, археалёгічным, археографічным, нумізматычным і геналёгічным стасунках, а таксама даследаваць антропалёгічныя і этнографічныя ўласцівасці яе насялення ³⁾“. Склад-жа яго амаль што нічым не адрозніваўся ад папярэдніх. Прысутнасць сярод членаў яго Сапунова, Раманава і іншых краязнаўцаў-аматараў, быць можа, надавала яму больш краёвасці, але бясспрэчна не мяняла яго політычнага твару, падобнага на іншыя таварыствы.

Такі-ж самы, толькі больш выразна выяўлены, політычны твар і другіх тыпаў грамадзкіх краязнаўчых арганізацый на Беларусі. Апошнія выявіліся ў больш ведамсцьвенных царкоўных гістарычна-археалёгічных камітэтах і больш грамадзкіх вучоных архіўных камісіях. Для ўзору азнаёмімся з задачамі дзвюх гэтакіх арганізацый.

Менскі царкоўны гістарычна-археалёгічны камітэт, заснаваны ў 1908 годзе, меў мэту: „гістарычнае вывучэнне надворнага і ўнутранага развіцця мясцовага царкоўна-рэлігійнага і грамадзкага жыцця; даследаванне і вывучэнне рэчюных

¹⁾ Гл. Цэнтраархіў „Дело Минского Губернского по делам об обществах присутствия. об исключении из состава частных обществ неприятельских подданных“.

²⁾ Минск, 1914.

³⁾ Гл. „Устав общества изучения Могилевской губернии“, стар. 1.

помнікаў жывой старасьветчыны ў відзе мясцовых народных звычаяў, паданьняў і песень; адшуканьне і апісаньне ўсякага роду помнікаў старасьветчыны і архіваў царкваў, кляштораў, епархіяльных і інш. устаноў; нагляд над захаваньнем крамаў і іншых царкоўных будоваў, могілак, надмагільных і іншых як рэчоўных, так і пісаных помнікаў, зьбіраньне і захаваньне ў сваім музэі царкоўна-рэлігійных і іншых помнікаў старасьветчыны і, урэшце, распаўсюджаньне ў грамадзе царкоўна-гістарычных і архэолёгічных ведаў“¹⁾. Неабходнасьць такой працы тлумачылася, галоўным чынам, „яшчэ і тым абвостраным станам рэчаў, які ўтвараюць палякі, асабліва ксяндзы, перакручваючы гістарычную праўду і стараючыся ўсім давесьці, што наш край польскі, а ня рускі“²⁾... Барацьба за Беларусь асабліва шчыра праводзілася гэтым і іншымі камітэтамі, і адсюль зусім зразумела, што камітэт не адмаўляў практычнага значэньня сваёй дзейнасьці, якая мела паказаць мясцоваму насяленьню, „чым было яно ў асобе сваіх продкаў у мінулыя часы, якія гістарычныя і рэлігійныя фазы перажывала яно на працягу свае шматвяковае гісторыі і адсюль—чым яно павінна быць у цяперашні час“³⁾... (курсыў мой. М.К.). У першы год існаваньня камітэту, у ім было 84 члены, пераважна духоўных і выкладчыкаў духоўных школ. Камітэт выдаваў свае працы пад назваю „Минская Старина“ і арганізаваў царкоўна-архэолёгічны музэй.

Віцебская вучоная архіўная камісія была арганізавана ў 1909 годзе і мела мэтай вывучэньне гісторыі і старажытнасьцяў Віцебскае губэрні. Сваю політычную пляцформу камісія выявіла ў тэлегране цару, пасланай першым сходам камісіі: „Ливадия, Министру Императорского двора. Витебская ученая архивная комиссия, учрежденная 31 мая с. г., открывая свои занятия, просит ваше высокопревосходительство повергнуть к стопам его императорского величества верноподданические чувства беспредельной любви и преданности ее членов. Члены Комиссии, одушевленные желанием верно служить своему государю и отечеству, твердо надеются, что в изучении местной истории витебляне будут почерпать горячие чувства

1) „Минская старина“, вып. I, 1909 г., стар. 3 і 4.

2) Там-жа, стар. 7.

3) Там-жа, стар. 149.

патриотической беспредельной любви к своему венценосному монарху“¹⁾... У гэтым камісія выказала ня толькі сваё політычнае крэдо, але разам і свае практычныя задачы ў справе русіфікацыі краю. На першым годзе дзейнасьці камісіі ў складзе яе было 99 ганаровых, 325 сапраўдных і 15 членаў-супрацоўнікаў, а ўсіх—439; сярод ганаровых былі члены царскай фаміліі. Членская складка была вызначана ў памеры 3 руб. у год. Камісія выдавала свае працы, мела бібліотэку, архіў і г.д. Такі самы характар, як памянёныя арганізацыі, мелі і царкоўна-археалёгічныя і іншыя музэі ў Віцебску, Менску, Магілёве, Горадні, Вільні і інш. гарадох, заснаваныя таксама пераважна ў XX стагодзьдзі. Адны з іх мелі мэтай давесьці, што Беларусь—рускі край, другія, як, напрыклад, Фэдаровіча, Аніхоўскіх і інш., што Беларусь—польская правінцыя. Апрача музэяў, у XX стагодзьдзі на Беларусі ўжо існавалі ўсе дапаможныя віды краязнаўчай працы: бібліотэкі, укладаньне бібліяграфіі, экскурсіі, зьмяшчэньне краязнаўчых матар’ялаў у мясцовых газэтах, прыцягненьне нізавых адміністрацыйных устаноў—валасьцей, прыходаў і інш. да краязнаўчай дзейнасьці і да т. п. Усе яны, вядома, залежалі ад дзейнасьці памянёных відаў краязнаўчых арганізацый.

Спыняцца на выяўленьні характару дарэволюцыйнай навукі і яе арганізацый на Беларусі прыходзілася затым, што ён нідзе яшчэ не высветляўся і зусім невядомы, а быў для краю даволі шкодны, калі ня лічыць карысьці сабранага дарэволюцыйным краязнаўствам фактычнага матар’ялу. Як ужо вядома з вышэйшых прыкладаў, грамадзкае, а таксама і іншае краязнаўства XX стагодзьдзя мела мэтай вывучэньне Беларусі і яе паасобных частак з тэндэнцыйнаю мэтай зрабіць адпаведныя вывады аб замацаваньні Беларусі за тым або другім суседам яе. Адсюль—больш рэзкі, чым у іншых краінах політычны і практычны характар гэтага краязнаўства. Дзякуючы росту актыўнасьці перад надыходзячаю вайною, яно здолела ўвабраць у сябе шырокія, пераважна ўрадовыя і панскія колы, не зьяўляючыся габінэтным, але і не дапушчаючы ў свае шэрагі прадстаўнікоў прыгнечанае клясы, калі-б яны і змаглі або захацелі пайсьці туды. Усё гэта, зразумела, прычынілася таму,

¹⁾ „Полоцко-Витебская старина“, кн. I, 1911 г., прыл. стар. 7.

што ў часы Кастрычнікавае рэвалюцыі ўсё ранейшае краязнаўства вымелася, як бруднае сьмяцьцё.

Апошнюю зачыніла сама сябе Віцебская вучоная архіўная камісія ў 1922 годзе. Нават самі тагачасныя краязнаўчыя ўстановы ўбачылі немагчымасьць і бяссэнснасьць свайго існаваньня. Ні іх мэты, ні іх сілы (апрача вельмі рэдкіх выключэньняў), часамі нават іх фактычны матар'ял (як, напрыклад, звычайны стол, на якім ляжаў, памёршы ад халеры, Канстантын, або хустачка з кроўю Сталыпіна ў Віцебскай вучонай архіўнай камісіі і інш.), ня толькі не патрэбны былі новай грамадзкай клясе, якая здабыла права будаваць сваё жыцьцё, але нават шкодны. І яны зьніклі, зьніклі так, што часамі будаўнікі сучаснага краязнаўства запэўняюць, што да рэвалюцыі краязнаўства ў нас ня было, а калі і было, дык з малым лікам членаў, без практычных мэт і г. д. Ня ведаць-жа і ня лічыцца з ім нельга, бо, ня ведаючы ўчарайшага, не пабудуеш сёнешняга, як казалі не аднойчы Троцкі, Праэбражэнскі і інш.

Зразумела, пераход ад старога да сучаснага краязнаўства не зьяўвіўся непасрэдным. Былі, так кажучы, пераходнага тыпу арганізацыі. Да такіх належаў і беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў С.-Пецяярбургскага унівэрсытэту, заснаваны ў 1912 годзе. Гурток меў мэтай „навуковае азнаямленьне з духовым (мова, літаратура, народная творчасьць) і грамадзім (этнографія, статыстыка, народная гаспадарка) жыцьцём беларускага народу“¹⁾. Скарыстоўваючы дапамогу профэсароў і аматараў-краязнаўцаў, гурток дакладна вызначыў агульную праграму свайго дзейнасьці²⁾, якая можа быць з посьпехам узятая любым нашым сучасным гуртком, праграмы працы ў спецыяльных галінах, як, напрыклад, па мове³⁾, а таксама зьмест і мэтады радзімазнаўчай⁴⁾ і практычнай⁵⁾ працы гуртка. Адчыненне гуртка вітала ўся беларуская тагачасная грамадзкасьць. Гурток выдаваў свае справаздачи з дадаткам дакладаў, але ён меў больш выхаваўчае значэньне,

1) „Белорусский научно-литературный кружок студентов С.-Петербургского университета“, 1913. стар. 9.

2) Там-жа. стар. 13.

3) Там-жа, стар. 11; 1914 г., стар. 3.

4) Там-жа, 1914 г., стар. 4.

5) Там-жа. стар. 17.

чым навуковае. З яго вышаў шэраг працаўнікоў, якія ўжо пасля сканчэння універсітэту шырока разгарнулі сваю навуковую і грамадскую дзейнасць. Гурток быў даступны амаль што ўсім студэнтам, бо членскія складкі на другім годзе існавання яго былі зусім адменены. Паміж іншым, нельга ня ўспомніць яшчэ аб аднэй уласцівай гуртка. Ён быў пабудаваны не па клясаваму, а па нацыянальнаму прынцыпу, і, дзякуючы гэтаму, з яго шэрагаў вышлі ня толькі выдатнейшыя навуковыя і грамадскія працаўнікі, што працуюць па гэты бок мяжы, але і такія, што пашлі на той бок яе або зусім сталіся гандлярамі беларускім працоўным народам. Ужо адно гэта адкінула патрэбу ў аднаўленьні дзейнасці гуртка, які ў свой час зачыніўся быў.

У часе і пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі асабліва шырока практывалася ведамсцвявеннае краянаўства ў відзе розных падлікаў, перапісаў і да т. п., а пазьней—у відзе даследных палёў, станцый і г. д. Добра вядома, з іншых матар'ялаў, як шырока практыкуецца зараз вывучэнне адпаведнае галіны, побач з звычайнай штодзённай чыннасцю, Народным Камісарыятам Земляробства і ўсімі іншымі ведамствамі. Пад ведамам першага, апрача таго, працуе шэраг спецыяльных навукова-крайнаўчых устаноў: пяць раённых і пяць спецыяльных станцый і інш.

Краянаўцы-аматары і пераважна тыя, якія ў дарэвалюцыйным краянаўстве ня прымалі ніякага ўдзелу, распачалі сваю шырокую працу па зьбіраньню матар'ялаў і апублікаваньню іх у мясцовых перыядычных выданнях, як „Вольны Край“, „Известия Игуменского Уисполкома“ і інш. Але ўжо ў самым пачатку яны імкнуліся да аб'яднання ў гурткі або падобныя арганізацыі, бо адчувалі сваю моц толькі ў калектыве, ня маючы за сваёю спіною ніякіх моцных індывідуалістычных і інтэлігентных традыцый. Таму хутка новае аматарскае краянаўства было ўвабрана ў свае шэрагі грамадскім, дзе ўсё робіцца пэўнай арганізацыяй і мае пэўнае месца ў агульным краянаўчым руху. Перад тым, як перайсці да апошняга, пазнаёмімся з агульным станам навуковага і асьветнага краянаўства.

Разьвіццё навуковага краянаўства пасля Кастрычніка ў значнай меры залежала ад дзейнасці выраслых у Беларусі

вышэйшых школ: Менскага настаўніцкага, а потым інстытуту народнае асьветы; Менскага політэхнічнага, а потым інстытуту сельскае гаспадаркі; Горы-Горацкага Інстытуту сельскай гаспадаркі, а потым сельска-гаспадарчай акадэміі і дзяржаўнага унівэрсытэту, дзяржаўнага вэтэрынарнага інстытуту і камуністычнага унівэрсытэту, а таксама Магілёўскага інстытуту народнай асьветы, Віцебскага інстытуту народнай асьветы, Віцебскага мастацка-практычнага інстытуту і г. д. Прагавітасьць да вышэйшай асьветы была такая вялікая, што заміж аднаго аддзяленьня вышэйшай школы, а ўласна—Віцебскага аддзяленьня Маскоўскага архэалёгічнага інстытуту да рэвалюцыі, на Беларусі працавала каля 10 вышэйшых школ. Будуючы сваю культуру, беларуская савецкая ўлада ўвесь час паляпшала, рэарганізавала іх і г. д., і зараз мы маем чатыры вышэйшыя школы: дзяржаўны унівэрсытэт, сельска-гаспадарчую акадэмію, вэтэрынарны інстытут і камуністычны унівэрсытэт. Як існуючыя цяперака, так і ўсе памянёныя вышэй гэтае школы канцэнтравалі навакол сябе значныя навуковыя сілы, якія, побач з разьвіцьцём навукі наогул, распачыналі навуковую краязнаўчую дзейнасьць, вынікі якой зьмяшчаліся часамі ў працах, выдаваных школамі. Гэта быў магутны пачатак, які зараз вырас у нормальную дзейнасьць, але і ён забясьпечваў ужо навуковае падтрыманьне грамадзкага краязнаўчага руху. Пэўная галіна апошняга ў відзе навукова-краязнаўчых таварыстваў рэспубліканскага маштабу якраз і вырастала ў гэтых школах, як, напрыклад, навуковае таварыства па вывучэньні прыроды сельскай гаспадаркі і лесаводзтва пры Менскім інстытуце сельскай гаспадаркі, таварыства гісторыі і старасьветчыны пры Менскім інстытуце народнай асьветы, навуковыя канфэрэнцыі пры Віцебскім вэтэрынарным інстытуце, навуковае таварыства па вывучэньні Беларусі пры Горацкай сельска-гаспадарчай акадэміі і інш. Побач з імі ў гэтых-жа школах выраслі і студэнцкія краязнаўчыя арганізацыі, якія мелі больш выхаваўчае значэньне: гурток па вывучэньні Гомельшчыны пры дзяржаўным унівэрсытэце, краязнаўчы гурток студэнтаў Менскага інстытуту сельскай гаспадаркі, студэнцкі краязнаўчы гурток пры Менскім беларускім пэдагагічным тэхнікуме, таварыствы краязнаўства пры унівэрсытэце і г. д. Гэта галіна краязнаўства заваявала ня толькі вышэйшую, але і нашу

сярэднюю школу. Урэшце, у 1920 г. быў заснаваны Інстытут Беларускае Культуры, а ў 1920 годзе навукова даследчы інстытут сельскае і лясное гаспадаркі—цалкам акадэмічныя ўстановы па сваіх задачах.

Аб дзейнасці шмат якіх з гэтых арганізацый абодвух тыпаў пры школах, а таксама аб краязнаўчай дзейнасці ведамстваў і Інбелкульту ўжо слухаліся даклады на першай Усебеларускай краязнаўчай канферэнцыі і першай Менскай агульна-гарадзкой краязнаўчай канферэнцыі ў 1924 годзе ¹⁾. Тутак выявілася ня толькі колькасная, але і якасная перавага ведамскага навуковага і іншага краязнаўства перад дарэвалюцыйным, бо ўсебеларуская канферэнцыя аднагалосна палічыла: „краязнаўчую працу неабходнай прадпасылкай соцыялістычнай гаспадаркі, якая вымагае самага шырокага і свядомага з боку кожнага працаўніка выкарыстання вытворчых сіл краю, і асновай культурнага будаўніцтва“ ²⁾, і прызнала, што „толькі ў цеснай сувязі з кіраўніком вялікае соцыялістычнае перабудовы жыцця Беларусі, з яе Комуністычнай партыяй, пры дапамозе і ўдзеле профэсійных работнікаў, пры шырокім удзеле нашай кіпучай энэргіі—комсамольскай моладзі, пры матар’яльнай дапамозе нашага ўраду,—магчыма будзе паставіць на належныя рэйкі шырокую краязнаўчую працу і арганізацыі, што яе робяць“ ³⁾. Такім чынам, краязнаўства прызнала свой клясавы, політычны і практычны характар, але толькі не на карысць імперыі і кучкі эксплэататараў, а мясцовага краю і шырокіх гушчаў працоўных. Яно павінна было пачынаць і пачынала спачатку.

Той-жа характар, як і іншыя віды, запырмела і асветнае краязнаўства. Калі Кастрычнікавая рэвалюцыя прарвала шлюзы, якія ня пушчалі краязнаўства ў школу,—яно магутным вадаспадам хлынула туды яшчэ да ўвядзення праграм, выпрацаваных дзяржаўным вучоным саветам. Інакш быць не магло, бо гэта вымагалася новым жыццём. Школа павінна была падрыхтоўваць не выканаўцаў, не рабоў імперыі, а будаўнікоў новага жыцця.

1) „Савецкая Беларусь“ № 277, 278 і 279 і архіў ЦБК, справа № 6 „І-я Усебеларуская краязнаўчая канферэнцыя і Менская гарадзкая канферэнцыя“, стар. 14, 49 і інш.

2) „Сав. Беларусь“ № 280 за 1924 год.

3) Там-жа.

і, зразумела, яна не магла выканаць гэтае задачы інакш, як шляхам удзелу ў акаляючым жыццці і вывучэння яго. Пазашкольныя асьветныя ўстановы таксама не маглі абыйсьціся без краязнаўства. Асьветнае краязнаўства гэтага часу наогул такое шырокае і такое цікавае, што патрабуе асобнага абгляду яго. Паміж іншым, у пазашкольным краязнаўстве заміж трох царкоўных монархічных музэяў і двух дваранскіх, якія былі на тэрыторыі сучаснай Беларусі да рэвалюцыі, цяперака ёсць чатыры культурна-гістарычных, тры сельска-гаспадарчых, адзін вэтэрынарна-зоолёгічны, адзін энтомолёгічны, адзін прыродазнаўчы і 18 агульных мясцовых таварыстваў краязнаўства. Лік экспонатаў толькі ў апошніх 18 перавышае 15.000, а лік асоб, адведываючых музэі, за год значна большы за 600.000 чалавек.

Шырокае разьвіццё грамадзкага краязнаўства пачынаецца з 1920 году, пасля звальнення ад акупацыі. Раней усе лепшыя грамадзкія сілы прымалі актыўны ўдзел у барацьбе за соцыяльнае, нацыянальнае і політычнае вызваленьне, ды і шырокая клясава-пролетарская краязнаўчая праца была немагчыма пад удзіскам паноў. Але зараз-жа па вызваленьні, увосень 1920 году, ужо пачалі арганізавацца гурткі краязнаўства, як Хутарскі пад назваю „Бура“, а з 1922 году больш шырокія краязнаўчыя арганізацыі, як Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства і інш. Для ўзору кратка азнаёмімся з апошняй.

Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства заснавалася ў 1922 годзе з мэтай ўсебаковага пазнаньня Беларусі і асабліва Слуцчыны. Яна аб'яднала пераважна выкладчыкаў прадметаў беларусазнаўства ў школах Слуцчыны, а таксама іншых асоб. Апрача звычайнай працы, камісія склікала першую павятовую беларусазнаўчую канфэрэнцыю¹⁾, частка пастаноў якой была апублікавана пазьней²⁾, арганізавала Слуцкі радзімазнаўчы музэй³⁾ і распачала арганізацыю такіх музэяў валаснога маштабу на мясцох. Камісія займалася пераважна пытаньням асьветнага беларусазнаўства, якія перш за ўсё вымагаліся тады

¹⁾ „Савецкая Беларусь“ № 27 за 1923 г.; „Полымя“ № 2 за 1923 г. стар. 133.

²⁾ Бюлетэнь Віцебскага Акрана № 3-7 за 1924 г., стар. 90.

³⁾ „Савецкая Беларусь“ № 290 за 1923 г.; архіў ЦБК, справа № 5 „Першая Менская краязнаўчая канфэрэнцыя“, стар. 7.

жыццём, і, калі яны былі больш-менш высветлены, камісія рэарганізавалася ў 1923 годзе ў Слуцкае павятовае таварыства краязнаўства, якое мела ўжо цалкам краязнаўчыя заданні па ўсебаковаму вывучэнню Слуцчыны.

У тым-жа 1923 годзе была распачата арганізацыя Віцебскага губэрскага бюро краязнаўства, але аб'ектыўныя ўмовы ня далі магчымасці завяршыць арганізацыю, і толькі ў 1924 годзе ў Віцебску было заснавана акруговае таварыства краязнаўства.

Такім чынам, новае, сучаснае грамадзкае краязнаўства стыхійна расло знізу. Улічваючы гэта, а таксама немагчымасць даследавання Беларусі бяз шырокай дапамогі яе працоўных мас, Інстытут Беларускае Культуры ў сьнежані 1923 году вылучыў камісію з трох сяброў для арганізацыі цэнтральнага бюро краязнаўства, якое і было зацверджана з 1-га студзеня 1924 году¹⁾. На арганізацыйным сходзе камісіі было пастаноўлена перакласці на беларускую мову статут рускіх краязнаўчых арганізацый, укласти інструкцыю у развітак статуту і звязацца з мясцовымі краязнаўчымі арганізацыямі і інш. Але ўжо на першым паседжанні ЦБК 29 лютага 24 году пры новым складзе яго было ўхвалена выявіць мясцовыя краязнаўчыя арганізацыі, апрацаваць нормальныя статуты для іх, заснаваць краязнаўчую консультацыю і г. д. Дзякуючы частым зьменам складу ЦБК, а таксама арганізацыйным, дзейнасць яго змагла шырока разгарнуцца толькі з пачатку 1926 году. Але і раней яно выконвала даволі вялікую аб'яднаючую, арганізацыйную і кіруючую працы. Паміж іншым, ім былі скліканы: першая Менская агульна-гарадзкая краязнаўчая канферэнцыя ў сакавіку 1924 году, першая ўсебеларуская краязнаўчая канферэнцыя ў сьнежані 1924 году, першы ўсебеларускі краязнаўчы зьезд ў лютым 1926 году, другі ўсебеларускі краязнаўчы зьезд ў лютым 1927 году і шэраг розных нарадаў. З 1925 году ЦБК выдае штомесячнік „Наш Край“; пры яго-ж дапамозе выходзіць і шэраг розных спецыяльных інструкцый і програм. Апрача таго, кіраўніцтва ажыццяўляецца шляхам звычайнай перапіскі і выездаў ін-

¹⁾ Архіў ЦБК, справа № 3 „Пратакты пленуму і прэзідыуму ЦБК 1925 г.“, стар. 1.

структароў і членаў прэзыдыуму ЦБК на месцы. У арганізацыйным кірунку ЦБК дапамагло арганізацыйна аформіцца большасці краязнаўчых арганізацый, і ў 1926 годзе выпрацавала нормальныя статуты для розных тыпаў краязнаўчых арганізацый. У той-жа час ЦБК падлічыла ўсе навуковыя краязнаўчыя інстытуцы і апублікавала іх спіс у 1927 годзе ¹⁾. Такім чынам, з 1924 году ЦБК аб'яднае дзейнасць усіх краязнаўчых арганізацый Беларусі, пераважная большасць якіх офіцыйна пачала існаваць у 1924-25 акадэмічным годзе.

Згодна апошняму падліку, усіх навукова-краязнаўчых арганізацый у БССР больш трохсот. З гэтага агульнага ліку 8 акруговых таварыстваў краязнаўства, 101 раённае таварыства краязнаўства, 66 гурткоў краязнаўства і 65 школьных гурткоў, гурткоў тэхнікумаў і таварыстваў краязнаўства вышэйшых школ ²⁾. Бязумоўна, тутакі немагчыма ахарактарызаваць кожную арганізацыю паасобку, ды гэта выходзіць па-за межы мае задачы ³⁾. Усіх членаў краязнаўчай сеткі БССР больш 9 тысяч, з іх асьветнікаў каля 70 проц. і іншых працаўнікоў каля 30 проц., прычым, членам арганізацыі можа быць кожны, хто жадае, незалежна ад нацыянальнасці, асветы і г. д.; членская екада—ад 36 кап. да 1 р. 80 к. у год. На працягу аднаго мінулага году адбылося 448 розных сходаў, было сабрана звыш 110 тысяч нумароў розных краязнаўчых матар'ялаў і апублікавана больш 16 мясцовых краязнаўчых выданьняў. Апрача краязнаўчых арганізацый, у нас вядуць навукова-дасьледчую працу чатыры памянёныя вышэйшыя школы, якія выдаюць свае працы; дзьве акадэмічныя ўстановы: Інбелкульт і навукова-дасьледчы інстытут сельскай і лясной гаспадаркі, што выдалі шэраг навуковых выданьняў і навуковае таварыства па вывучэньні Беларусі, а таксама дзяржаўная бібліятэка, цэнтральны архіў і інш. Такім чынам, колькасць сучасных навукова-краязнаўчых інстытуцый перавышае дарэволюцыйны лік іх больш, чым у 25 раз. Аб усім гэтым да рэволюцыі ня можна было і думаць. Паколькі мэты працоўных ва ўсіх мясцох

¹⁾ „Наш Край“ № 1 за 1927 год, стар. 103.

²⁾ „Працы 2-га Усебеларускага краязнаўчага зьезду“. Менск, 1927 г., стар. 17.

³⁾ Гл. „Краязнаўчая праца па акругах“, часоп. „Наш Край“ № 3 за 1927 г., стар. 59, і наогул хроніку „Нашага Краю“.

БССР аднолькавыя, пастолькі і статуты іх краязнаўчых таварыстваў аднолькавыя, і задачы апошніх азначаюцца так: а) усебаковае вывучэнне і дасьледваньне сваёй акругі ў грамадзка-эканамічным, прыродна-геаграфічным і культурна-гістарычным стасунках, б) пашырэнне ведаў, звязаных з вывучэннем і дасьледваньнем акругі; в) абуджэнне зацікаўленасці сярод шырокіх колаў грамадства да заданняў таварыства і наогул да краязнаўства ¹⁾).

Нават гэтыя кароткія лічбы сьведчаць аб нябывалым росьце нашага маладога краязнаўчага руху за дзесяць год, г. зн. з таго часу, калі стары лад пахіснуўся, а справядлівей, за 7 год, г. зн. з таго часу, калі стары лад быў зьнішчаны. Такім чынам мы бачым, што беларускае краязнаўства мае сваю даўгую гісторыю. У XIX і пачатку XX стагодзьдзя яно цалкам супярэчыць мясцовым, соцыяльным, нацыянальным і політычным інтарэсам, замыкаючыся ў вузкія колы свае клясы прыгнятацеляў.

Пасьля Кастрычнікавае рэвалюцыі беларуская навука пачынае сваю новую гісторыю спачатку, і ўжо мае мэтай вывучэнне краіны для скарыстання і зьмен яе на сваю, г. зн. шырокіх колаў працоўных, карысьць. Зусім зразумела, што ад гэтай якаснай зьмены, ад шкоды да карысьці залежыць і колькасная зьмена краязнаўцаў і вынікаў іх працы. У краязнаўстве прымаюць удзел самыя шырокія колы беларускай грамадзкасьці незалежна ад сацыяльнага, адукацыйнага і нацыянальнага стану. Іх навуковая праца—толькі галіна іх агульнага соцыялістычнага будаўніцтва. Вынікі гэтай працы к сёнешняй 10-й гадавіне Кастрычнікавай рэвалюцыі даводзяць правільную мэтую ўстаноўку нашага краязнаўства, яго соцыяльны зьмест і політычную афарбоўку. З тым большаю ўпэўненасьцю ў посьпеху ўступаюць краязнаўцы ў другое дзесяцілецьце вольнага жыцьця працоўных.

¹⁾ „Наш Край“ № 1 за 1927 г., стар. 69.

К н і г а п і с

Кастрычнікавая эпоха на Беларусі

Кастрычнік на Беларусі. Зборнік артыкулаў і дакумэнтаў. (Матар'ялы да гісторыі Кастрычнікавай рэвалюцыі на Беларусі). Выпуск першы. Улажыў **С. Агурскі**. Выданьне камісіі ЦВК БССР па адзначэнні 10-годзьдзя Кастрычнікавай рэвалюцыі і Гістпарту ЦК КП(б)Б. Менск—1927. Стар. XI+487. Формат in folio 8°, у тэксьце 67 ілюстрацый. Цана 1 р. 50 к.

Мы з прыемнасцю адзначаем на старонках друку прыкметны ўздым гістарычнай навукі на Беларусі за апошніяе трохгодзьдзе. Цэлы шэраг артыкулаў у нашых перыядычных выданнях, як „Полымя“, „Запіскі Бел. Дзярж. Унівэрсытэту“, „Наш Край“, „Маладняк“ і інш.; выдавецкая дзейнасць Гісторыка-археалёгічнай і Гісторыка-рэвалюцыйнай сэкцыі Інстытуту Беларускае Культуры, выдавецкая праца Гістпартаддзелу ЦК КП(б)Б—сведчыць аб гэтым.

У выніку, гістарычная навука атрымала нізку солідных выданняў, як „Беларускі архіў“ т. I. „400-годзьдзе беларускага друку“, „1863 год на Меншчыне“, „Проклямацыі 1905 г.“, „1905 г. на Беларусі“—зборнік артыкулаў і ўспамінаў, „1905 г. на Беларусі“—зборнік архіўных

дакумэнтаў, „Памятник борцам, погибшим за освобождение Белоруссии“ ды інш.

Праўда, усе выданні носяць характар гісторыяграфічны. Гістарычная навука Беларусі чакае на аснове гэтых крыніц солідных монографій ад гісторыкаў.

Але гэта—справа будучыні, хоць, праўда, „будучыня“ ўжо надыходзіць, і мы ўправе чакаем дакладных прац ад нашых навуковых інстытуцый.

У сувязі з 10-цігодзьдзем Кастрычніка, у выданні Гістпарту ЦК КП(б)Б вышла з друку праца-монографія А. Г. Чарвякова „За Савецкую Беларусь“ і рэцэнзуемы намі зборнік матар'ялаў да гісторыі Кастрычніка на Беларусі—„Кастрычнік на Беларусі“—якія бязумоўна адносяцца да вышэйпералічаных выданняў, зьяўляючыся ўкладам у гістарычную навуку.

Што-ж уяўляе сабою зборнік „Кастрычнік на Беларусі“?

„Выданьнем гэтага зборніку,—піша Гістпартаддзел ЦК КПБ у прадмове,—Гістпарт ня меў на ўвазе даць поўную гісторыю Кастрычнікавай рэвалюцыі на Беларусі...

...Наша мэта была толькі ў тым, каб сабраць патрэбныя

матар'ялы для будучага гісторыка. У гэтым зборніку мы надрукавалі цэлы шэраг апісанняў тых таварышоў, што прымалі асабісты ўдзел у барацьбе за Савецкую ўладу ў нашай краіне на працягу двух год з 1917 г. да 1919 г. Усе гэтыя апісанні маюць характар асабістых успамінаў. Да гэтых успамінаў мы дадаем цэлы шэраг дакументаў аб кожнай эпасе асобна, якія пацвярджаюць усё, сказанае аўтарамі".

Конкрэтна, зборнік утрымоўвае артыкулы-ўспаміны:

1917 г.—люты на Заходнім фронце; З'езд Дэпутатаў Арміі і тылу Заходняга Фронту; Праца Менскага Савету ў перыод люты—кастрычнік; „Звязьда“ ў 1917 г.; Кастрычнік у Менску, Магілёве, Віцебску, Гомлі, Воршы, Бабруйску, Нэвелі (шэраг артыкулаў), а таксама ў адным з артыкулаў вызначаецца роля дробна-буржуазных партый на Беларусі.

1918 г.—1919 г.—гэта перыод нямецкай окупацыі; артыкулы аб гэтым перыодзе наступныя: „Бальшавікі ў часе нямецкай окупацыі“, „Барацьба за Саветы ў Палесі, у Горадзеншчыне, у Вільні“.

Разьдзел „У часе між двух окупацый“ (нямецкай і польскай) утрымоўвае артыкулы аб узьнікненні БССР і аб працы Савецкай улады і кампартыі Беларусі за гэты перыяд.

Ну, і ўрэшце трэба асобна адзначыць артыкул аб харчовым пытанні ў эпоху Кастрычнікавай рэвалюцыі і артыкул аб контр-рэвалюцыі на Беларусі.

Амаль што ўвесь матар'ял, за выключэннем чатырох-пяці артыкулаў (з 25-ці) мы сустрэкалі надрукаваным у шэрагу перыядычных выданняў на расійскай мове, як „Пролетарская Рэвалюцыя“, „Вперед“, „Звезда“, а таксама ў паасобных выданнях „Красная Быль“, „Известия Гомельского Губкома“, „Стрекопытовщина“ і інш.

Мы не згаджаемся з Гістпартам, калі ён у прадмове да чытача гаворыць: „На беларускай мове гэтыя матар'ялы друкуюцца ўпершыню“. Зазначаем, што артыкулы І. Калмановіча, М. Хатаевіча, Г. Лелевіча, С. Агурскага—друкаваліся на беларускай мове ў 1927 г. ў перыядычнай часопісі, аб якой Гістпарту сорама ведаць: у „Бальшавіку Беларусі“—за 1927 г.

На каля 500 старонках тэксту зборнік утрымоўвае амаль што палову яго дадаткаў, дакументаў, якія характэрызуюць дакумантальна эпоху Кастрычніка на Беларусі; першыя крокі Менскага Савету; разьвіццё і рост бальшавізму ў Беларусі; бальшавіцкія ўплывы ў арміі на Заходнім фронце; кастрычнікавыя дні; арганізацыю Савецкай улады на Беларусі; дзейнасць Сав. Нар. Камісараў Заходняй Вобласці; бальшавіцкія ўплывы ў сялянстве; барацьба з контр-рэвалюцыяй; нямецкая окупацыя на Беларусі і ўтварэнне БССР.

Наогул, даючы адценку выданню, прыходзіцца зазначыць: 1) што большасць артыкулаў друкавалася; 2) заслуга Гістпарту ў тым, што ён скомплектаваў

артыкулы ў асобны зборнік, і гэтым пазбавіў зацікаўленую ў вывучэнні Кастрычніка асобу ад капаніны і шукання ў бібліотэках; 3) артыкулы ўтрымоўваюць багата аднолькавага матар'ялу; аднак, гэта толькі дадатны бок,—даследчык пры разглядзе таго ці іншага пытаньня будзе мець погляды на яго з розных месц; 4) надзвычайна каштоўным сырым матар'ялам, які зьяўляецца найлепшай

ілюстрацыяй Кастрычніка на Беларусі, зьяўляюцца даданыя да зборніку дакумэнты; 5) адзначаем надзвычайна вялікі тыраж для гэткага выданьня (3000) у беларускіх умовах, і параўнальна нізкую цану—1 р. 50 к.

Зборнік зьявіцца падручнікам у нашых як Вышэйшых Навучальных Установах, так і ў партшколах пры вывучэнні эпохі Кастрычніка на Беларусі.

І. л. Барашка.

З Ї М Е С Т

	Стар.
А. Блок. Дванаццаць — пераклад <i>А. Дудара</i>	3
С. Хурсік. Барвяныя бляскі	13
Альберт Рыс Вільямс. Уся ўлада Саветам.	21
А. Гурло. Ад Лютага да Кастрычніка	31
Васіль Каваль. Ліпы	38
Підерскі. Як сонца ў кроплі вады	57
Проф. П. Бузук. Украінская літаратура пасля Кастрычніка	65
Ал. Шлюбскі. Беларуская політычная карыкатура	74
Тодар Глыбочкі. Шляхам Кастрычніка	95
М. Каспяровіч. Беларуская навука да Кастрычніка і пасля яго . .	111
Кнігачіс	130